

Историја Југословена (с главнијим догађајима опште историје): друга књига, 1936.

Садржај

Јужни Словени од пада Зете до Карађорђевог устанка (1499–1804)

Стање нашег народа под Турцима

Велики турски напади на Средњу Европу

Унутрашње прилике у Хрватској у доба првих Хабзбурговаца (1527–1740)

Унутрашње прилике у Словенији до средине XVIII века

Реформација

Противреформација

Сељачке буне у Хрватској и Словенији

Централистичке тежње Хабзбурговаца

Опадање Турске

Млетачка управа у Далмацији

Дубровник

Ослобођење Црне Горе

Дворски и просвећени апсолутизам у Европи

Постанак Сједињених Држава у Америци

Јачање руског утицаја на Балкану

Француска револуција

Југословени од Карађорђевог устанка до уједињења
1804–1918

Карађорђев устанак 1804

Уређење Карађорђеве Србије

Пад Карађорђеве Србије

Наполеонова Илирија

Слом Наполеона Бонапарте

Обнова Србије

Унутрашње уређење Милошеве Србије

Напредак технике

Рад на духовном јединству Југословена

Револуционарни покрет 1848 године

Кримски рат

Повратак у Србију и друга влада кнеза Милоша и
Михаила

Црна Гора под световном влашћу

Штросмајер и Југословенство

Југословени под притиском Аустро-Угарске

Словенија после дуализма

Уједињење Немачке и Трећа Француска република

Проширење и независност Србије и Црне Горе

Борба за уставне и политичке слободе у Србији

Србија постаје пијемонт Југословена

Светски рат и уједињење Југословена

94(497.1)

"1499/1934"

БОРБЕ Б. ЛАЗАРЕВИЋ
професор II мушке реалне гимназије у Београду

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА

(С ГЛАВНИЈИМ ДОГАЂАЈИМА ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ)

ЗА СРЕДЊЕ И СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ДРУГА КЊИГА

ДЕВЕТО НЕПРОМЕЊЕНО ИЗДАЊЕ

ЦЕНА 35 ДИНАРА

Овај уџбеник је препоручен од Главног просветног савета и одобрен од господина Министра просвете одлуком Снбр. 15.677 од 21 маја 1935 године за уџбеник у свим средњим и стручним школама.

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА „НАРОДНА ПРОСВЕТА“, БЕОГРАД

1936

3/3
БОРБЕ Б. ЛАЗАРЕВИЋ
професор II мушке реалне гимназије у Београду

ИСТОРИЈА
ЈУГОСЛОВЕНА

(С ГЛАВНИЈИМ ДОГАЂАЈИМА ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ)

ЗА

СРЕДЊЕ И СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ДРУГА КЊИГА

ДЕВЕТО НЕПРОМЕЊЕНО ИЗДАЊЕ

Овај уџбеник је препоручен од Главног просветног савета и одобрен од господина Министра просвете одлуком Снбр. 15.677 од 21 маја 1935 године за уџбеник у свим средњим и стручним школама.

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА „НАРОДНА ПРОСВЕТА“, БЕОГРАД
1936

ИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНА

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ ОД ПАДА ЗЕТЕ ДО КАРАЂОРЂЕВОГ УСТАНКА

(1499—1804)

СТАЊЕ НАШЕГА НАРОДА ПОД ТУРЦИМА

Опште прилике. Крајем XV века, после крваве борбе, која је трајала више од сто година, Турци су довршили освајање наших земаља јужно од Саве и Дунава и оне су постале саставни део турске царевине. То освајање није извршено нагло и одједном, него постепено. Турци су после битке на Марици (1371) из године у годину напредовали и освајали стопу по стопу наше земље продирући с југа према северу. Године 1499 пала је и Зета, и тим је коначно завршен пад хришћанских средњовековних држава на Балкану.

Живот хришћана под Турцима није био спочетка сувише тежак. Турци су били војничка каста и желели су да у покореним хришћанима, добију одан елеменат, који им не би правио неприлике у позадини, када буду продирали даље на север. Осим тога хришћани су им требали као елеменат привреде, јер су Турци мало улазили у села, већ су се држали градова, важних раскрсница и прелаза. Власти су заводиле ред и старале се да заштите личну и имовну сигурност; али то је било само испрва, док је у младој и снажној турској држави владао ред и закон. Доцније, у XVII и XVIII веку, када је некада непобедна турска војска почела трпети поразе те отступати и бежати; када је турска царевина почела опадати, и када је у њој преотело маха безакоње

Urb. d.
35286

и безвлашће, живот нашега народа под Турцима бивао је све гори и тежи.

Турска управа. Целокупном турском царевином управљао је султан, као апсолутни и неограничени господар. Он је уједно био и верски поглавица-*калифа* свега ислама. Престолица му је била Цариград (Стамбол). Царевина се делила на пашалуке, којима су управљали паше или везири, као султанови заменици. Сви пашалуци, а нарочито погранични, били су чисто војнички уређени и царевина је изгледала као неки велики војнички логор, који је увек на султанов позив готов за борбу.

Паше су од султана добијали поседе, чије су приходе уживали. Положај им је био несталан и несигуран, јер је зависио од султанове воље, зато су и паше и други чиновници гледали, да се што пре обогате на рачун народа, те су били врло подмитљиви и склони на злоупотребе и насиља. Подмитљивост и злоупотребе чиновника биле су један од главних узрока доцнијој пропасти турске царевине.

Друштвених разлика међу муслиманима није било; богат или сиромаш био је равноправан и могао је доћи до највиших положаја у држави, при чему је одлучивала срећа, способност и окретност појединаца. Међу њима је владала потпуна друштвена једнакост или *демократија*. Али док су муслимани (правоверни) били у свему равноправни, дотле су покорени хришћани (ђаури) сматрани као стадо (раја) и остављани су без икаквих зајамчених права, *јер је вера код Турака одлучивала о свему*.

По турском закону сва земља припадала је држави и султану, као неограничени господар, делио је муслиманима на уживање, с обавезом да му ратују као коњаници (спахије). Према томе, у покореним земљама престајали су да важе сви стари закони, уредбе, повластице и обавезе и мењали су се друштвени и аграрни односи. Тако је углавном било и у нашим земљама које су Турци покорили.

Југословени муслимани. Турци нису испрва покореним хришћанима силом натурали ислам, али су свуда давали привенство и разне повластице људима своје вере. То је навело

многе, нарочито племићке породице, да напусте хришћанство и да приме господарску муслиманску веру. Муслиманска вера најлакше се ширила у Босни и Херцеговини, где су се бориле три вере: православље, богумилство и католицизам. Да би задржали своје баштине и раније повластице, босанско-херцеговачки племићи, нарочито богумили, махом су примили муслиманску веру и уместо кнежева и властелина добили су име аге и бегови. Они су и даље задржали свој језик и неке обичаје, али су заборавили своју народност, коју су заменили вером, те су с одушевљењем бранили ислам и сатирали све што је хришћанско. Југословенски муслимани дали су Турској знатан број истакнутих државника и одличних војсковођа. У XVI веку они су главни носиоци турске државне политике, нарочито према западу.

Муслимански елеменат играо је у животу нашега народа, нарочито у Босни и Херцеговини, веома видну улогу. За време успона турске силе многе наше вароши развиле су се у чисто муслиманском духу.

Право и суђење. Турско право и суђење као и њихова вера оснивали су се искључиво на Корану. Обичне судије звале су се *кадије*. Они су судили на основу Корана и против њиховог решења није било апелације. У почетку турске управе суђење је било добро уређено и пазило се на праведност решења, али када се у царевини почела губити централна власт и унутрашњи ред, изгубило се и правосуђе.

Кадије нису имале плате, већ су живеле од глобе и од онога што им се да као поклон. Отуда се развила велика подмитљивост кадија, и обично је био прав онај, који више плати. Хришћанин је често пута и прав осуђен, ако је био у спору са муслиманом, отуда је и остала изрека: „Кадија те тужи, кадија ти суди”.

Обичне казне биле су глобе у корист кадијину, а казне за веће кривице беху: сечење руку, језика и носа или набијање на колац.

Полициску службу вршили су по варошима *муселими*, а по селима *субаше*. Они су извршивали оно што кадије пресуде.

Обнова Пећке патријаршије 1557. Падом под турску власт и губитком политичке слободе, наш народ је изгубио и верску слободу. Турци су укинули Пећку патријаршију, коју је још цар Душан био установио. Народ је остао без своје верске организације. Турци су веће и лепше цркве, нарочито по градовима, претварали у џамије, или су их рушили, па од њих правили мостове, гостионице и друге зграде. Свештенике

Сл. 1. — Пећка патријаршија.

су прогањали и злостављали, али је родољубиво свештенство и поред свих прогона остајало активно. Оно је крепило свој народ и радило на обнови државе помажући радо сваку акцију, која је ишла за тим да се руши турско царство. Турци су најзад покушали да се с њим измире и да га придобију за себе. У том циљу обновљена је и Пећка патријаршија и свештенству дозвољена слобода кретања и верског рада.

Пећку патријаршију обновио је султан Сулејман Величанствени 1557 године, на предлог свога везира *Мехмед-паше Соколовића*, који је био родом из угледне херцеговачке породице Соколовића, а као дете одведен у Турску и потурчен. За првог

патријарха обновљене патријаршије постављен је игуман манастира Милешева, везиров брат, *Макарије Соколовић*.

Још раније католички фрањевци у Босни добили су слободу вере и право да могу оправљати старе и подизати нове цркве. Овим повластицама почиње нов духовни живот нашега народа у Турској.

Власт Пећке патријаршије обухватила је сав православни део нашега народа у тадашњој Турској од Охрида до Будима. Патријарх Макарије предао се свом душом народној служби. Најпре је обновио и учврстио црквену организацију светога Саве, па је проширио и у нове крајеве основавши више епископија. Сам је путовао по народу, те га крепио и поучавао. Тада су обновљени и поново отворени многи стари и напуштени манастири и у целокупној његовој духовној области осетио се у то доба нов полет и нов живот.

Обновљени и поново отворени манастири постали су не само уточишта невољника, већ верски, културни и просветни расадници, а многи од њих и национална жаришта. Свештеници постадоше духовне вође народа. Народ се код манастира скупљао на саборе и ту је поред верских обреда слушао народне гусларе и договарао се о својим потребама. Захваљујући цркви, родољубивом свештенству и народном гуслару, свест о нашој средњовековној слави и „*Душановом царству*” није се утрнула, већ се потпуно очувала уливајући у најтежим данима наду у бољу будућност.

Много горе од нас прошли су Бугари. Они нису имали свога народног свештенства, које би народ крепило и развијало му свест за ослобођењем, већ су их Турци потчинили грчком свештенству, које истисну из цркве народни, а уведе грчки језик, те Бугари постадоше и духовно заробљени.

Просвета и књижевност. Баш у доба када се у западним евроским земљама јавља нов полет у књижевности и уметности, када се обнавља стара класична књижевност и када настаје век и књижевног и духовног препорода (*хуманизам и ренесанс*) највећи део нашега народа пада под турску власт, и тим прекида везе не само с културним народима и њиховом књижевношћу, већ и са својом сопственом књижевношћу, коју

је знатно био развио у доба својих владара. Свештеници, тада једини просветни и књижевни радници, прогањани су и зостављани. Опште стање било је такво, да се о каквој књижевној радњи готово није могло ни мислити.

Нешто боље просветне и књижевне прилике су настале с обновом Пећке патријаршије, када је дозвољено обнављање црква и манастира и омогућен рад свештенства. Тада је у неколико почео нов књижевни покрет, којим се хтео обновити рад наших средњовековних књижевника. Радило се на летописима, родословима, хронографима и другим списима, а патријарх Пајсије, по примеру старих биографа, написао је „Живот цара Уроша”, у коме се налази генеалогичка Немањичка историја краља Вукашина и цара Уроша, и опис како су нађене мошти Урошеве. У више рукописа нађен је и спис „Косовски бој”. Најстарији рукопис је из почетка XVIII века. У њему се описује битка на Косову по народној традицији; износе се поједини моменти битке и карактеристика главних личности.

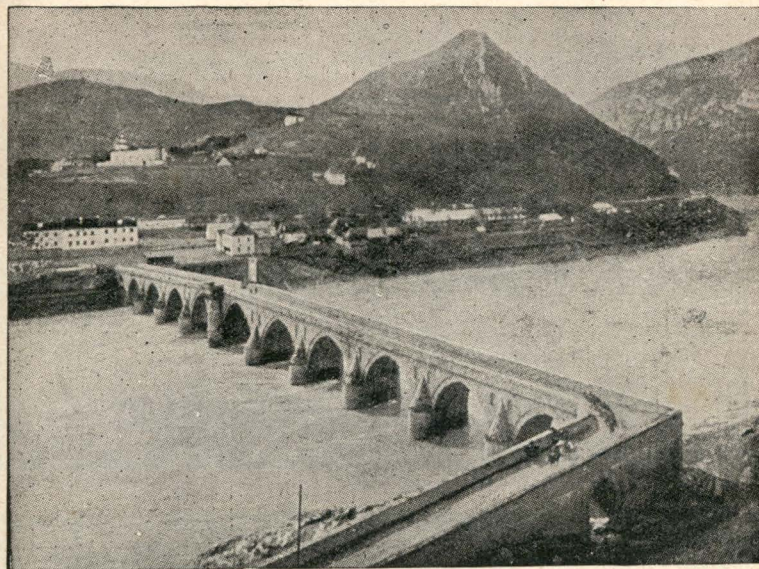
Било је појединих вредних калуђера, који су и пре, а нарочито после обнове Пећке патријаршије, добавили штампарије и штампали потребне књиге за цркве и манастире. Таквих штампарија било је у Скадру, Грачаници, Милешеву, Београду итд.

Извесну књижевну радњу развили су фрањевци у Босни. То је била мала књижевност поучно-верског карактера, већином у духу католичке пропаганде. Да би што дубље ушле у народ, фрањевци су писали своје књиге ћирилицом и на чистом народном језику. Главни фрањевачки писац у Босни био је Матија Дивковић (1563—1631). Његова су дела: „Наук крстијански” и „Бесједе”, а штампана су у Млечима.

Школе. Школа није било. Они који су желели бити попови или калуђери учили су читати и писати по манастирима код калуђера, или на селима код попова. За какве више науке није се ни знало. У сваком манастиру било је по неколико ђака, али су они више личили на манастирску послугу, неголи на ђаке. Чували су манастирску стоку и радили друге послове, а књига им је била споредна. Зими када није било пољских ра-

дова, пошто би напојили и нахранили стоку, скупљали су се у какву собу, где би им понеки калуђер показивао, да уче читати. Али што би зими научили, многи би преко лета заборавили и тако би понеки у манастиру остајали по четири и пет година, па још не би знали читати.

Попови су имали по једног или два ђака. Они су чували попову стоку, радили кућевне и пољске послове и за попом носили водицу по селима. И у манастирима и код попова учили

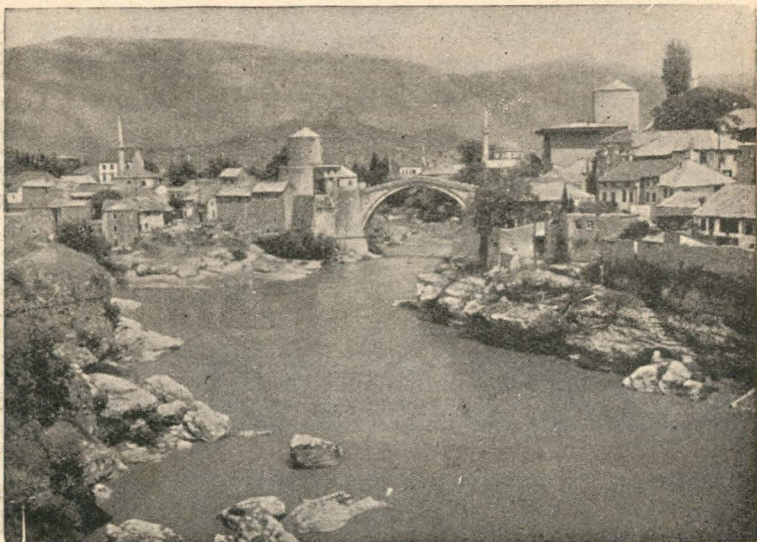
Сл. 2. — Мост код Вишеграда.

се читати из рукописа, јер буквара није било. Велики би успех показао онај ђак, који би за све време тог мучног школовања, поред читања часловца, научио и писати.

Архитектура и уметност. Лепи полет црквене архитектуре и сликарства немањичког доба прекинут је турском најездом. Нестанком народне државе и народне слободе нестало је и културног напретка. Једина културна организација била је црква, али и она, остављена без моћне владарске потпоре, слабо помагана од заробљеног и сиромашног народа, једва је до-

спевала да обнавља и чува средњовековне задужбине, а о новом стварању није могло бити ни говора.

Турци пак највише су обраћали пажњу подизању тврђава и мостова. Чувен је мост на Дрини код Вишеграда, који је подигао Мехмед-паша Соколовић (1571), и мостарска ћуприја преко Неретве, која претставља мало ремек дело турске комуникационе технике. По градовима су подизали многе џамије, али без нарочите уметничке вредности. Међу свима се и спољашњом импозантношћу и обиљем уметничких детаља у

Сл. 3. — Ћуприја у Мостару.

унутрашњости истиче *Хузрев-бегова џамија* у Сарајеву. Турци су донели и раширили извесне уметничке занате, који се и данас код нас негују, особито у Босни и Јужној Србији, као: уметничко израђивање накита и посуђа, вез сребрном жицом уметнутом у дрво (инкрустирање) и др.

Порези. Хришћани у турском царству били су оптерећени разним порезима, али су најглавнији били *десетак* и *харач*. Десетак од свих прихода давали су спахијама, агама или беговима, као господарима земље, а харач или лични данак пла-

ћали су у новцу султану, као знак покорности и као откуп од смртне казне, којој би хришћани, по муслиманским теоријама, потпадали, зато што нису примили ислам. Харач није био велики, али начин како је купљен био је грозан. Њега су купили нарочити чиновници — *харачлије*. Они су с оружаном пратњом ишли по селима и узимали не само одређени царски харач, већ и за себе колико им је требало. При купљењу харача чинили су страшне зулуме и насиља, услед чега се долазак харачлија очекивао с неописаним страхом. Али од свих терета и обавеза хришћанима је био најтежи такозвани *данак у крви*. У извесним роковима, каткада и сваке пете године, Турци су прегледали и одабирали здраву и телесно развијену мушку децу од 10—16 година, одводили их у Цариград, преводили у муслиманску веру и васпитавали их за војнике. Од њих и од других здравих и развијених људи, који су се одрицали брака, куће и породице, и радили само за веру и за султана, постајала је нарочита царска војска, звана *јаничари*. Јаничари су у миру живели у касарнама, од света су били потпуно одвојени, а у рату су били најбоља султанова војска и страх за непријатеља. Многи на овај начин потурчени хришћанин долазио је временом до највећег положаја у држави.

Богатији родитељи откупљивали су своју децу великим свотама новаца, а сиромашни су каткада своју децу сакатили, само да их не би Турци одводили.

Хајдуци. Многи људи који нису могли нити хтели трпети турска насиља и зулуме, остављали су свој дом и породицу, узимали су оружје и бежали у шуме. Они су се називали хајдуци. Хајдуци су се скупљали у мање чете, бирали су себи старешину, који се звао *харамбаша*, и сви су га били дужни слушати без поговора.

Хајдуци су били одважни и неустрашиви. Заузимали су обично заседе у кланцима дуж друмова, којим су Турци пролазили, па су их нападали и убијали. Они су нарочито убијали Турке харачлије и зулумћаре и тако светили свој потлачени народ. Хајдучка акција почињала је у пролеће, „кад се гора заодене листом“, а зими су се, као надничари или чобани, склањали код својих пријатеља — јатака („Ђурђев-данак хај-

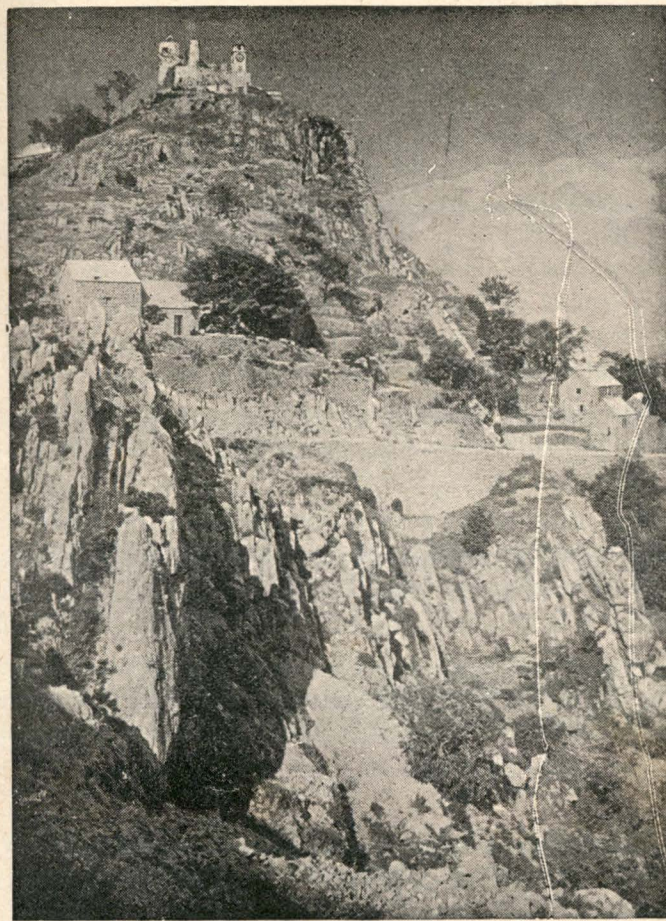
дучки састанак, Митров-данак хајдучки растанак”). Јатаци су брижљиво крили и чували хајдуке да их Турци не пронађу, јер би онда постигла и њих, као и хајдуке, страшна казна.

Сеобе. Долазак Турака изазвао је померање и сеобе нашега народа у разним правцима, а највише с југа на север. После битке на Марици становништво, нарочито властела, из јужних крајева склањало се северно од Шар-Планине, а после битке на Косову велики део народа од Скопља, Призрена, Косова и Метохије селио се делимично у Моравску Србију, Зету, Херцеговину и Босну, а делимично преко Саве и Дунава у Срем, Славонију, Бачку и Банат. Падом Смедерева настале су велике сеобе из Моравске Србије преко Саве и Дунава. Сами потомци деспота Бранковића и многа властела као, Бакићи из Шумадије, Јакшићи из Јагодине и др., превели су много својих ратника и њихових породица и ступили у ратну службу угарског краља, како би продужили борбу с Турцима. Када је пала Босна, Херцеговина и Зета настале су велике динарске сеобе у Далмацију, Хрватску, Славонију, Срем и Барању, до изнад Печуја, па делимично и у Словенију чак до Љубљане, Птуја и Марибора. Од исељеника у Словенију, јаче групе су се задржале у јужној Крањској нарочито око Метлике и Винице. Било је сеоба у Истру, у околину Трста и у Горицу.

Осим ових узмицања испред Турака и бежања испод њихове власти било је сеоба и померања нашега народа у разним правцима и из различитих узрока и у унутрашњости земаља, којим су Турци господарили. Сами Турци, освојивши нове земље из којих је велики део становника побегао, доводили су и насељавали кметове из раније завојеваних области, да би им имао ко обрађивати земље и вршити друге службе. На тај начин пресељено је много хришћанских кметова из Босне и Херцеговине у Славонију, Лику, Далмацију итд.

Свим овим и доцнијим сеобама вршено је укрштавање и стапање нашега народа. Измењен је у многим етнички тип појединих области и нестајало је извесних дијалектолошких разлика. То је нарочито вршено на простору од Велешке Клисуре на Вардару, па до Загребачке Горе, где су та укрштавања била најјача. Осим тога сеобама преко Саве и Дунава

појачан је наш живаљ у тадашњој јужној Угарској, а снажним динарским сеобама у Приморје славенизирани су наши приморски градови, у којима се кроз цео средњи век одржавало

Сл. 4. — Клис.

романско становништво. Али овим сеобама становништво наших јужних земаља знатно је проређено. Богато Косово и Метохија и други плодни крајеви на нашем југу, остајали су скоро пусти, и у њих су све јаче продирали Арнаути, који су се спуштали са својих кршевитих планина.

Ускоци. Исељеници из Босне и Херцеговине и других крајева, који су дошли у Далмацију, Хрватску и Славонију, добили су име пребези или ускоци.

Највећи број ускока прикупио се око тврђаве Клиса, недалеко од Сплита, где их је у службу као војнике примио тадашњи сењски капетан *Петар Кружић*, под чијом је управом био и Клис. Када су Турци после дуге и крваве борбе заузеле Клис (1537), ускоци се склањају у Сењ, који беше тешко приступачан и с мора и са сува и врло подесан за одбрану. Ускоци су живели скоро у непрекидној борби с Турцима из Удбине, Лике и Крбаве. Наоружани дугом пушком, нарочито шароликим цефердаром, секиром и ханџаром; храбри и врло издржљиви; вешти ратовању на копну и на мору; добри познаваоци целокупног суседног земљишта, они су били страх и трепет за непријатеља.

Број ускока временом се повећао и њихово се име проширило на све војнике Сењске капетаније од Ријечине до ушћа Зрмање у Приморју и до Бриња и Оточца у унутрашњости.

Ускоци су ратовали и са Млечићима. Њихове лађе су допирале до саме Венеције, а сувоземне чете су се бориле око Словенске Горице и Градишке на Сочи.

Јуначке борбе сењских ускока с Турцима и Млечићима оеване су врло лепо у многим нашим народним песмама, у којима се нарочито славе ускачке четовође: Сењанин Иво, Јанковић Стојан, Смиљанић Илија, барјактар Комнен и др.

ВЕЛИКИ ТУРСКИ НАПАДИ НА СРЕДЊУ ЕВРОПУ

Битка на Мохачу. После пада балканских држава, дошао је ред и на Угарску, која је после смрти енергичног краља Матије Корвина била почела нагло слабити. Корвин није оставио законитог наследника, те угарско-хрватски престо доби чешки краљ *Владислав Јагеловић* (1490—1516). Он није имао снаге да заведе унутрашњи ред и да потчини својој власти самовољне и необуздане угарско-хрватске великаше, који су

једва дочекали да се отргну централној власти, коју краљ Матија беше уздигао. Нереди и самовоља великаша, нарочито су узели маха за владе Владислављева сина малолетнога краља *Лудвика II* (1516—1526) за чије се владе јави грађански рат, који државу сасвим ослаби.

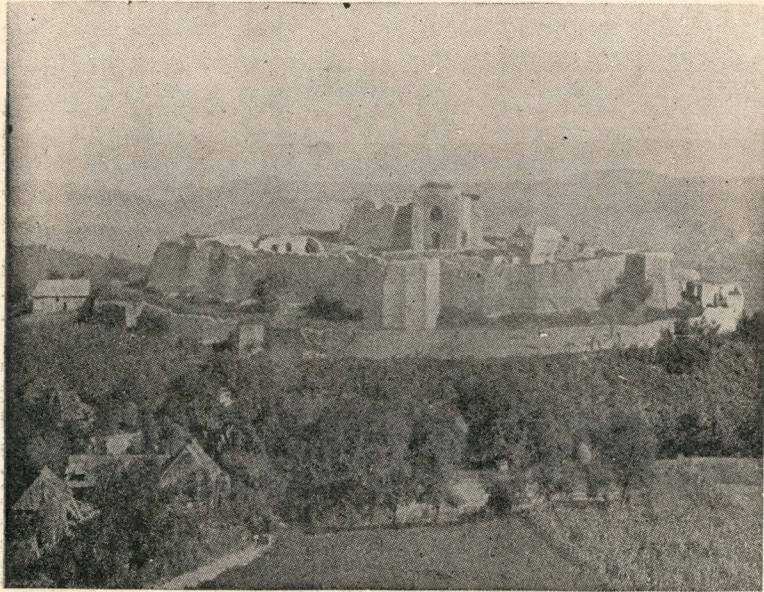
На турски престо у то време дође млади и способни султан *Сулејман Величанствени* (1520—1566), који реши да рашири границе свога царства преко Дунава и Саве, и да загосподари средњом Европом. Зато одмах с великом војском крене на север и прво освоји градове Сребрник и Шабац, па преко Саве провали у Срем, опколи Београд и заузео га (1521). Становништво из Београда пресели у Цариград, главну цркву претвори у џамију, град још боље утврди, и у њему смести јаку јаничарску посаду. У исто време босански заповедник Хузрев-бег заузео градове: Книн, Скрадин и Острвицу.

Пошто освоји Београд „златни кључ Дунава и средње Европе” и сломи одбранбену линију, коју је био основао краљ Матија Корвин, султан крене на Угарску. Неискусни краљ Лудвик II на брзу руку скупи нешто војске и, не сачекавши војску из Хрватске под кнезом Крстом Франкапаном, нити из Ердеља под војводом Јованом Запољом, дочека Турке на Мохачком Пољу (1526), али за неколико сати његова војска буде потпуно потучена. Многи световни и духовни угарски великаши изгибоше, а млади краљ бежећи паде с коња и утопи се у једном потоку. Султан заузео угарску престоницу Будим; опустоши земљу; по градовима остави малу посаду, па се, услед буне у Азији, с огромним пленом и многим робљем преко Београда врати у Цариград.

Цетински сабор 1527. После битке на Мохачу и смрти краља Лудвика II краљевски престо остаде упражњен, јер краљ Лудвик беше последњи члан династије Јагеловића. Чеси изабери за краља аустриског војводу Фердинанда Хабзбуршког, шурака Лудвика II, а брата немачког цара Карла V. Угарски се великаши међутим поделе. Мањи део, тзв., дворска странка, изабере за краља такође Фердинанда Хабзбуршког, а већи део свога најимућнијег великаша, ердељског војводу Јована Запољу.

Хрватски великаши на сабору у фрањевачком манастиру у Цетинграду (1527), изаберу као и Чеси за краља Фердинанда Хабзбуршког, пошто је исти преко својих изасланика обећао, да ће поштовати сва дотадашња права Хрватске, и да ће о свом трошку држати 1000 коњаника и 200 пешака за њену одбрану од Турака.

Цетински сабор је веома важан догађај наше историје, јер се њиме јасно истакло, да Хрватска сматра себе потпуно

Сл. 5. — Рушевине Цетинграда.

независном од Угарске, и да сама решава о својим најважнијим државноправним питањима.

Славонски великаши међутим, на челу са кнезом Крстом Франкапаном, на посебном сабору у тврдом граду Дубрави, близу Чазме, примише за краља Јована Запољу, коме приђоше и многи великаши из Срема, Бачке и Баната, као: Павле Бакић, Радич Божић и др. У Хрватској као и у Угарској изби грађански рат, у коме изгуби живот кнез Крста Франкапан, од задобијене ране при опсади града Вараждина.

Грађанским ратом у Хрватској користили су се Турци, који нападоше из Босне и заузеше Јајце и Бањалуку, Удбину, Лику и Крбаву све до близу Сења. Још остадоше у Хрватској само градови, Клис, Сењ и Бихаћ, као главне страже према Турцима. Опасност за Хрватску била је велика, тим пре што од помоћне војске, коју је краљ Фердинанд обећао цетинском сабору није било ништа.

У борби која се разви између Фердинанда Хабзбуршког и Јована Запоље око угарско-хрватског престола, истаче се својом необичном акцијом у Бачкој и Банату, један дотада непознати човек, по имену Јован Ненад.

Јован Ненад. Све до угарске погибије на Мохачу, Јован Ненад био је потпуно непозната личност, али чим се султан повукао са својом главном војском, појави се у Бачкој, на челу једне одбранбене чете, овај непознати човек, говорећи да је потомак смедеревских деспота. Знајући тадашње тешко стање сељака, који су злостављани од обесних великаша као сопственика земље, Јован Ненад објави да је дошао, не само да протера Турке, већ да и сељаке ослободи њихових господара и да им земљу, коју обрађују, подели на сопствено уживање. Његова лична храброст и овакво обећање учинили су га тако популарним, да је за кратко време прикупио око 15 хиљада војника. Пленећи великашке градове, Турке и трговце, он је своје чете добро наоружао и спремио. Војнике је добро плаћао, а они су га поштовали и слушали без поговора. Јован протера Турке из Бачке, Баната и Срема, па се прогласи за цара и без обзира на незадовољство великаша, поче својим војницима делити земљу. За своје седиште узе Суботицу, коју утврди и снабде посадом, а свој двор уреди по мађарском и турском узору. Јован Ненад познат је и под именом „Цар Јован Црни”.

У борби између Фердинанда и Запоље цар Јован приђе Фердинанду и неколико пута потуче Запољину војску, па се упути к Будиму, да се састане с Фердинандом, али га у Сегедину убије изненада неки Запољин присталица (јула 1527). Војска цара Јована тада се делом разиђе, а делом приђе Фердинанду, а Запоља приреди молепственије и свечаности у знак

Историја Југословена, II

радости због његове смрти. Борба се између Фердинанда и Запоље продужи, али после два месеца Запоља код Токаја буде потпуно потучен и побеже у Пољску, а Фердинанд се у Стоном Београду круниса за краља Угарске.

Прва опсада Беча (1529). Пораз код Токаја приморао је Јована Запољу да тражи против Фердинанда помоћ од Турака. Султан је и сам намеравао да искористи нереде у Угарској, зато се радо одазвао Запољиним позиву и поново с великом војском крене на север. Без отпора прегази Угарску, заузе Будим и признаде за краља Јована Запољу, који му обећа плаћати годишњи данак и признавати власт, па се крене за Беч. Продирући од Будима к Бечу султанови су коњаници палили и пустошили села и градове, а људе, жене и децу убијали или одводили у ропство. Крајем септембра (1529) Турци су опсели Беч са свих страна, али захваљујући храброј одбрани посаде, глади и наступајућој зими, султан после тронедељне опсаде, и после многих узалудних јуриша на бечка утврђења, врати се с војском преко Будима и Београда за Цариград.

Никола Јуришић. Три године после прве неуспеле опсаде султан се поново крене на Беч, али овога пута и не стигне до њега, јер га код града Кисега, у западној Угарској, дочека храбри Хрват Никола Јуришић, војвода у Фердинандовој служби, са 700 својих момака из Хрватске и нешто Мађара. Три недеље Турци су јуришали да заузму Кисег, али без успеха. Како је тада наступила и јесен султан одустане од даље војне, па се преко Хрватске и Славоније пленећи и пустошећи врати натраг.

Неколико година после овога Јован Запоља умре (1540), а Фердинанд покуша да заузме делове Угарске, које је Запоља држао; али султан Сулејман поново дође с војском у Угарску, по трећи пут заузме Будим, па сву земљу од реке Тисе до Блатног Језера заједно са Сремом и источном Славонијом прогласи Будимским пашалуком.

У току тих ратова Турци освојише после јуначке одбране и тврди град Клис (1537), при чијем паду погибе и храбри бранитељ Клиса капетан Петар Кружић. Падом Клиса пала је читава јужна Хрватска Турцима у руке.

Хабзбурговцима остаде западна Угарска и северозападне наше земље од линије: Сењ—Огулин—Купа—Чазма и Ђурђевац на Драви, а сви остали делови данашње наше домовине, осим Дубровника и приморских градова, које држаху Млечници, беху у турским рукама.

Борба код Сигета и смрт Николе Зринског. Када је умро Фердинанд Хабзбуршки (1564), султан Сулејман Величанствени реши се, да поново крене на Беч, како би његовим заузећем крунисао крај своје владавине и загосподарио средњом Европом. На то га је нарочито потстицао тадашњи велики везир Мехмед-паша Соколовић.

Са 150 хиљада војника и мноштвом топова стари султан Сулејман, у својој 75 години, крене се преко Београда к Бечу. Великим мостом, који је прошлих година био подигао код Осека, пређе Драву и удари прво на Сигет, којим је заповедао бивши хрватски бан Никола Зрински. Зрински је био познат као велики непријатељ Турака, те је султан овом приликом хтео да га казни и уништи. Међутим Зрински је сазнао још пре султановог доласка шта га чека, па је снабдео свој град храном и оружјем и решио се да га брани, са две и по хиљаде својих Хрвата и нешто Мађара. Султан опседе Сигет и поче га тући из топова са свих страна, али су градски зидови били јаки, а Зрински се храбро бранио. Велики везир Мехмед-паша Соколовић, у име султаново, понуди Зринском читаву Хрватску, да њом управља као султанов вазал, само да преда град, али Зрински поносно одби. Турци тада још јаче нападну и лагумима почеше обарати градске зидове. Када је видео да нема спаса, нити очекиване помоћи од тадашњег краља Максимилијана Хабзбуршког (1564—1576), Никола Зрински на челу својих чета изиђе из града, удари на Турке и храбро погибе готово са целом својом војском (1566). Одбрана Сигета и јуначка смрт Николе Зринског задивила је целу Европу. Сигет паде Турцима у руке, али његов пад султан Сулејман није доживео. Он је умро у свом шатору неколико дана пре пада Сигета, а велики везир Мехмед-паша Соколовић, вешто је од војске тајио султанову смрт све док град није заузет. Тада одустаде од даљег ратовања и врати се у Цариград. Својом вештином

Соколовић је успео да одржи ред у царству и да очува престо неспособноме Сулејмановоме сину, а своје тасту, Селиму II (1566—1571).

Смрћу султана Сулејмана Величанственог Турска губи човека под којим је достигла свој врхунац. После тога је, углавном, постепено почела опадати.

Хришћани су мислили да је после Сулејманове смрти настао леп моменат за борбу с Турцима и после дугих преговора образован је савез између Млетака, Шпаније и римског папе за заједничку акцију против Турака. Хришћанска флота под командом Дон Жуана од Аустрије, полубрата шпанског краља, у великој поморској бици код Лепанта (1571) готово је уништила турску флоту, али суревњиви савезници ову сјајну победу нису искористили и она је остала без стварних последица.

УНУТРАШЊЕ ПРИЛИКЕ У ХРВАТскоЈ У ДОБА ПРВИХ ХАБЗБУРГОВАЦА (1527—1740)

Бан и Сабор. Избором Фердинанда Хабзбуршког за краља нису се промениле дотадашње унутрашње прилике у Хрватској, јер се Фердинанд преко својих изасланика обавезао *цетином сабору*, да ће поштовати сва самоуправни права Хрватске. Према томе на челу управе остао је и даље бан и Сабор.

Бана је постављао краљ, обично између оних угледних личности, које би краљу предложио Сабор. Он је имао титулу бана Далмације, Хрватске и Славоније. Бан је имао у својим рукама управну, судску и војничку власт и био је једино потчињен краљу. Знаци банске власти биле су: *застава*, као символ војничке, и *жезло*, као символ судске и управне власти. Уз бана је био Сабор, састављен од световног и духовног племства и претставника слободних градова. У почетку су била два Сабора и то један за Хрватску, а други за Славонију; али када су Турци освојили велики део Хрватске због чега је много њеног племства прешло у Славонију, оба су се Сабора стопили у један.

Сабор је обично заседавао у Загребу, а каткада и у Вараждину или Крапини. Претседавао му је бан или његов заменик, обично бискуп загребачки. Сабор је доносио своје одлуке: о порези, о прикупљању и уређењу војске и о другим потребама земље. Саборски закључци подношени су на потврду краљу, и тек кад би их он санкционисао постајали би пуноважни.

Краљ је редовно шиљао на Сабор своје комесаре, који су преда њ износили краљеве предлоге на расправу и прихват, а Сабор је преко њих износио краљу своје жеље и захтеве.

Бан је у почетку сам сазивао Сабор према указаној потреби, али је то право ускоро изгубио, пошто су Хабзбурговци све више сужавали права и бана и Сабора.

Хрватски сабор је шиљао своје изасланике на Угарски сабор, да учествују у решавању заједничких питања. Ови су изасланици добијали тачна упутства, по којима су се били дужни управљати. Закон који би Угарски сабор донео без њиховог пристанка није вредео за Хрватску.

Сталежи. Као и у средњем веку друштво се делило на слободне и неслободне људе. Слободни су били племићи, свештенство и грађани, а неслободни сељаци-кметови. Племство се делило на великаше (магнате) и ниже племство. Старо племство је све више изумирало и гинуло у сталним бојевима с Турцима, или се услед турског продирања селило у Угарску и Аустрију. Место домаћег племства почињу се постепено усељавати и истицати поједине стране породице, прво мађарске, а доцније и немачке.

Живот кметова био је тежак као и у средњем веку све до рефорама Марије Терезије и Јосифа II, када су им учињене извесне олакшице.

Порези и трговина. Главни порези су били: *ратна даћа*, *тридесетница* и *димница*.

Ратна даћа давана је краљу и ње су били ослобођени племићи, пошто су сами ишли у рат. Краљу је припадала и тридесетница, коју су трговци плаћали на увезену робу. Димница је била порез за домаће потребе. Њу је Сабор одређивао пре-

ма својој увиђавности и потреби, а плаћали су је и племећи и кметови.

Трговина је услед сталних ратова с Турцима и рђавих саобраћајних сретстава била слаба. Уколико је пак било, трговало се с Угарском и са аустриским земљама.

Школе и просвета. Школске прилике биле су веома слабе. О њима је једино унеколико водило бригу свештенство. Оно је давало младежи основно васпитање, у првом реду припремајући свој свештенички подмладак. Радом на просвети у Хрватској истакли су се калуђерски редови павлини и исусовци.

Павлини су основали прву гимназију у Лепоглави, почетком шеснаестог века. Исусовци су основали у Загребу прву гимназију са шест разреда (1607), а као наставак гимназије отворена је доцније филозофија, у којој се предавала логика, физика и математика. Леополд I дао јој је (1669) повластице Бечког универзитета. Осим Загреба исусовци су отворили гимназије у Пожези, Вараждину и Осеку.

Све те школе подигнуте су потпором и легатима световне и духовне властеле.

УНУТРАШЊЕ ПРИЛИКЕ У СЛОВЕНИЈИ ДО СРЕДИНЕ XVIII ВЕКА

Управа. Словенија није имала своје унутрашње самосталности као Хрватска, већ је сачињавала саставни део аустријских земаља. Она није претстављала једну управну целину, него је била издељена на више области или покрајина. Покрајинама су управљали покраински поглавари или намесници, које је постављао владар. Они су имали у својим рукама судску и војничку власт и претседавали су покраинским сталешким скупштинама (саборима). Сталешке скупштине су се држале посебно у свим покрајинама и решавале су о потребама своје области. Али кад су Турци почели продирати у Словенију и када је запретила опасност земаљској господи, обновиле су се старе везе између главних словенских земаља: Штајерске, Ко-

рушке и Крањске. Сталежи, тј. световни и духовни великаши тих покрајина, састајали су се на заједничке саборе и доносили заједничке одлуке о одбрани земље од Турака.

Страно племство. Старог домаћег племства већ није било. Оно је изумрло или се одродило, а сву власт, световну и духовну, узели су у своје руке немачки великаши, који су становали у својим утврђеним замковима по лепим словеначким селима. Наш словенски живаљ био је потпуно потиснут и претворен у кметове немачке госпде, те је у својој рођеној земљи служио туђина. У таквим тешким приликама, он је морао да се бори на две стране, тј. да брани своје земље и свој живот од турских напада, а свој језик и народни опстанак од својих господара Немаца, који су приграбили не само сву власт, већ и сву трговину и занате, те су се њихови трговци и занатлије угњездили у словенским варошима: Љубљани, Марибору и Цељу.

О школи и народној просвети у Словенији није се нико бринуо све до почетка реформације.

РЕФОРМАЦИЈА

Узроци. Крајем средњега века стање у католичкој цркви било је врло рђаво. Црквена дисциплина се изгубила. На високе црквене положаје долазили су поједини племићи, који су се више бринули о политичким, неголи о верским пословима. Црква је имала огромне поседе и разне друге дохотке, те су црквене старешине, огрезле у богатство, напуштале црквене и верске дужности и одавале се раскошном световном уживању. Саме папе живеле су као световни владари раскошним животом, одавали се уметности и књижевности, а занемаривали цркву. Ниже свештенство било је неизобразено и сиромашно, те је било приморано да ради и друге послове, који немају везе с црквом. Манастири, који су раније били расадници културе и просвете, постали су „легло глупости и незнања”. Против таквог стања у цркви јавило се велико незадовољство међу побожним хришћанима и чињени су разни покушаји од појединаца и од црквених сабора, да се црква ре-

формише и њено стање поправи, али су ти покушаји остајали без успеха.

Реформација у Немачкој. Почетком новог века, под утицајем нове науке и нових хуманистичких идеја, поколебало се учење о непогрешивости и свемоћи римских папа, па су се све јаче почеле истицати и нападати злоупотребе црквених старшина. Али место поправке папе и њихови мисионари падали су у нове грехове и давали својим противницима материјал за напад. Најзад због трговине с опроштајницама дошло је у Немачкој до отворене борбе; до одвајања од Рима и до оснивања нове вере.

Папа Лав X, коме је био потребан новац за довршење Цркве св. Петра у Риму, послао је у Немачку доминиканце с налогом, да дају опроштајнице (indulgentie) оним верним, који својим новчаним прилозима потпомогну довршење цркве. Али се то давање опроштајница претвори у праву трговину, против чега јавно устаде *Мартин Лутер* (1489—1546), професор теологије на Витембершком универзитету. Он је добро познавао Свето писмо и праве основе хришћанске вере, зато напише 95 теза, којим оштро нападе злоупотребе с опроштајницама и пороке свештенства (1517).

Лутер изјави, да је једини извор вере Свето писмо, а у њему ништа нема о папској непогрешивости, нити о индулгенцијама, зато их треба одбацити. Папа огласи Лутерову науку као јерес и нарочитом повељом тзв. *булом*, позове Лутера да се исте одрекне и да се поврати католичкој цркви. Али Лутер са својим ђацима начини ломачу на јавном тргу у Витембергу и спали папину булу 1520 године. Тиме се потпуно одвоји од папе и католичке цркве и поче проповедати нову верску науку.

Да би га народ боље разумео Лутер је одбацио латински језик и своју је науку проповедао народним језиком, на који преведе и Свето писмо, како би га свако могао читати и разумети. Лутер доби врло много присталица, нарочито у Немачкој, где су црквене прилике биле најгоре, а незадовољство против папе и Рима највеће, и основа нову веру, — Лутерову (протестантску), те се тако највећи део немачкога народа и верски одвоји од Рима. Главна начела Лутеровог учења су ова: Свето писмо је једини извор вере; одбацавање свих

светих тајни осим крштења и причешћа, које треба примати у оба вида; укидање калуђера, манастира, икона и црквених украса; укидање целибата и одбацавање папске власти; службу Божју треба вршити на народном језику, да је народ може разумети.

У исто време, а независно од Лутера, јавила се реформација у Швајцарској, коју је почео изводити *Улрих Цвингли*, а довршио *Јован Калвин*.

Реформација у Словенији. Из Немачке се реформација почела брзо ширити по суседним католичким земљама, па се јави и код нас и то најпре у Словенији. Њу су прво донели немачки трговци и ђаци који су из Словеније ишли на немачке универзитете и тамо се упознали с Лутеровим учењем. Али прави организатор реформног покрета у Словенији био је *Примож Трубар* (1508—1586). С њим је управо и поклекло и пало лутеранство у Словенији.

Примож Трубар родио се у Крањској близу Љубљане. Отац му је био млинар и дрводеља. Школу је почео учити у Ријеци, наставио је у Салцбургу, а довршио у Бечу, као питомац тршћанског бискупа Бонома. Пошто је завршио школовање, Трубар је служио као свештеник у Цељу, Трсту и Љубљани, истичући се као добар проповедник. Васпитан у слободном хуманистичком духу, он је радо примио лутеранство и почео га проповедати и ширити. Због тога су га католичке власти гониле, те је морао напустити домовину и склонити се у Немачку.

Сл. 6. — Примож Трубар.

Да би одржао везу са својим народом и послужио ширењу Лутерове науке, Трубар реши да напише потребне верске књиге народним језиком. Године 1550 изради он прву своју књигу „Катехизис”. Он је био штампан немачким словима, зато му је морао додати и кључ „Абедариум”. Тим својим списима на народном језику Трубар је ударио темељ народној књижевности у Словенији и постао њен оснивач, јер Словенци све до Трубара нису имали својих књига.

Сумњајући у успех, Трубар није означио ни место издања својих првих књига, нити своје име, већ се потписивао „Phylopatridus Illyricus”.

Али обе књиге прихваћене су у Словенији с великом радошћу, те га то охрабри, да још интензивније настави свој рад. У томе га је свесрдно потпомагао штајерски *барон Иван Унгнад*.

Добивши војно образовање Унгнад је дуго времена живео у Бечу на двору Максимилијана I, а затим је постављен за заповедника војске, која је бранила од Турака Хрватску, Крањску и Штајерску. Али као присталица Лутерова учења морао је напустити свој високи положај. Потом је отишао у Немачку, да ради на ширењу нове вере. Унгнад је мислио, да све Јужне Словене придобије за нову веру, зато је ступио у везу с Трубарем, који је око себе прикупио сараднике из разних југословенских крајева. Унгнад основа у граду Ураку југословенску штампарију, богато снабдевену латинским, глагољским и ћирилским словима, те су књиге Трубаревог покрета тада штампане свим трима нашим азбукама и биле намењене целом нашем народу. Људи који су стајали на челу покрета желели су да тај реформни покрет обухвати све Јужне Словене и цео Балкан уопште. То је први културни покрет у коме се тражила и нашла извесна сарадња Словенаца, Хрвата и Срба. Отуда је Трубарев покрет добио југословенски карактер, иако је био заснован на чисто верској основи.

Под утицајем Трубаревих списа реформација се брзо раширила по Словенији. Нову веру примили су не само племићи и интелигенција, већ и многи грађани и сељаци. Главно срет-

ство којим се реформација ширила било је: штампање књига и проповед на народном језику.

Под утицајем реформације почела се у Словенији ширити књижевност и просвета. У Љубљани је 1563 год., отворена прва гимназија, а 1573 и прва штампарија. *Адам Бохорић*, који је уживао глас познаваоца народнога језика, написао је 1584 године прву словенску граматику и створио азбуку звану „*бохорчица*”, која је употребљавана у Словенији све до средине XIX века. *Јурај Далматин* је потпуно превео Библију на словенски језик и тиме крунисао Трубарев рад на преводу верских књига.

Трубар је и примером и радом покушавао да приближи свештенство и племство простоме народу, те да преко њих народ препороди и оспособи за нов живот, али у томе није успео, јер је католичка реакција ускоро угушила реформацију у Словенији и створила још већу провалију између племства и народа.

Реформација у Хрватској. Из Словеније реформација се ширила и по Хрватској нарочито у градовима: Загребу, Копривници и Вараждину. Гроф Јурај Зрински, господар Међумурја, добави штампарију и смести је на свом имању Неделишћу близу Вараждина. У њој је жупник *Михаило Бучић* штампао протестантске књиге на домаћем кајавском наречју и тако започео тзв. „*кајавску књижевност*”.

ПРОТИВРЕФОРМАЦИЈА

Тридентски сабор. Реформаторска се вера брзо ширила и сасвим загрози католичкој цркви, којој остадоше верни једино Талијани и Шпањолци, јер они католичку веру беху изједначили са својом народношћу. Али појава нове вере и међу овим народима приморала је папу и католичко свештенство да сами приступе реформама своје цркве и да одбаце све оно што је шкодило њеном угледу. Реформе је почео изводити папа Павле III (1534—1549). Он уведе у Италији инквизицију, тј. истрагу и суд за гоњење и кажњавање јеретика, и помоћу

ње за кратко време у Италији истреби клицу протестантизма која се била појавила. Потом је сазвао велики црквени сабор у Триденту, који је с извесним прекидима заседавао пуних осамнаест година (1545—1563). На њему су одређене прецизно догме католичке цркве и истакнута разлика између ње и протестантског учења, које је одбачено и осуђено. Закључке тридентског сабора савесно се извршивали папе Пио IV и Пио V. Од њихових следбеника знаменит је папа Гргур VIII, који је извео реформу календара (1582). Отада поред старог — јулијанског имамо и нови или *грегоријански* календар.

На црквеном сабору у Триденту прославио се као ванредан говорник тадашњи бискуп печујски, а касније бискуп загребачки и бан хрватско-славонско-далматински *Јурај Драшковић*.

Унутрашњим реформама, којима је ударен темељ на тридентском сабору, католичка црква је поново оснажена, те је пуном снагом повела борбу противу реформације. У томе су је много помогли нови католички калуђерски редови, нарочито исусовци или *језуити*.

Исусовци су били многобројни и добро организовани. Основна мисао овога реда била је, браћење и ширење католичке вере, одано покораване папи и беспоговорно извршивање његове воље. Велику су пажњу обратили школи и васпитању омладине, преко које су учвршћивали и ширили своје идеје.

Противреформација у Шпанији. Најогорченији противник реформације била је Шпанија, односно њен краљ Филип II (1556—1598), син Карла V Хабзбуршког. Филип II тежио је, као и његов отац, за светском влашћу хабзбуршке куће и католичке цркве, па је хтео да уништи протестанте, не само у својим земљама, него и у другим државама. Својом неразумном апсолутистичком политиком и верским фанатизмом изазвао је устанак у Холандији, и Холанђани су после дуге и кржаве борбе извојевали и политичку и верску слободу.

Филип II покушао је да и Енглеску потчини својој власти, зато је против ње спремио дотле невиђену морнарицу — „Непобедну армаду“, с најодабранијом својом војском. Енглеском је тада владала чувена краљица *Јелисавета* (1558—1603), која је ударила основе економској и поморској сили Енглеске,

и истакла се као вођа протестантске странке у Европи. Она спреми флоту и војску те дочека непријатеља и Филипова „Непобедна армада“ била је потпуно уништена (1588). Њен пораз био је и пораз шпанско-католичког империјализма. Шпанија је после тога изгубила своју превласт у Европи и спала међу државе другог реда.

Противреформација у Словенији. Противреформација се јавила и у Словенији, где се лутеранство било знатно раширило. Под утицајем језуита, Хабзбурговци преко католичких црквених власти у Словенији почеше затварати протестантске цркве, школе и штампарије, а прогањати њихове проповеднике и учитеље.

Наређено је да чиновници могу бити само католици, а племићи и грађани или да се врате католичанству, или да се селе из земље. Образоване су тзв. *реформаторске комисије*, састављене од заступника католичке цркве, које су ишле с војском од места до места, палиле протестантске књиге и уништавале цео протестантски рад. Ко се год није хтео заклети, да ће бити веран католичкој цркви, морао се селити.

Противреформације у Хрватској. На позив загребачког бискупа језуити дођоше у Загреб и почеше прогањати протестанте. Племићи, који већином беху остали католици, на сабору 1604 год., реше, да се протестантски проповедници протерају из земље, а племићи који су примили нову веру, да се поново морају вратити католичкој цркви.

У борби против лутеранаца католици су и у Хрватској и у Словенији почели издавати разне списе на народном језику, отуда и реформација и противреформација за нас имају више књижевни, неголи верски значај.

СЕЉАЧКЕ БУНЕ У ХРВАТској И СЛОВЕНИЈИ

Стање сељака. Стање сељака у Словенији и у оним деловима Хрватске и Славоније, који су дошли под власт Хабзбурговаца било је тешко и несносно. Сељаци нису имали своје земље, већ су као кметови обрађивали земљу немачких и мађарских великаша или своје домаће госпде, који су према њима

поступали сурово и немилосрдно. Тада је још као и у средњем веку постојало право да власник земље господари и људима, који се на њој налазе. Кметови нису могли оставити земљу нити променити своје обесне господаре. Они су били везани за земљу коју су обрађивали и господар их је могао продати заједно са њоме. Они су били потпуно потиснути из друштвенога живота; остављени без права, а оптерећени разним дужностима и обавезама.

Поред ратне даће, коју је плаћао држави, односно владаоцу и димнице, коју је давао за домаће земаљске потребе, сељак је био дужан давати од својих прихода (жита, вина, стоке и др.) своме господару девети, а цркви десети део. Осим тога кметови су имали према својим господарима и других обавеза. Најтежа беше *глака* или *кулук*. По тој обавези кметови су морали одређени број дана у години, да раде бесплатно на цестама и мостовима, на утврђивању и оправљању градова и кула и на господарским пољима и виноградима. Али кулук је често прелазило одређени број дана и кмет је радио колико је његов господар хтео.

Кмет је морао да меље своје жито само у млину свога господара, да пече свој хлебац у господарској пећи и да гњечи своје грожђе у његовој преси (муљачи), а за све то морао је плаћати своме господару. Плаћао је и мостарину, за употребу мостова на потоцима и рекама, иако је исте дизао и оправљао својом властитом руком.

Урбари и феудална права. Књиге у којима су биле тачно записане обавезе сваке поједине кметске куће према власнику земље звале су се *урбари*, а права која су власници земље имали према својим кметовима звала су се *феудална права*. Али су племићи своје право злоупотребљавали и тражили од својих кметова још много више, него што је било у урбарским књигама.

Поред тешких обавеза према држави и цркви, а нарочито према својим господарима, кметови су почетком XVI века много страдали од турских напада и елементарних несрећа: куге, колере, глади, пожара, земљотреса и др., те им је такво стање постало неиздржљиво.

Сељачке буне у Словенији. Сељачки покрети јавили су се у Словенији одмах почетком XVI века. Кметови су почели стварати тајне савезе („*кметски пунти*“) и чинити припреме за борбу против свега онога што није записано у урбарским књигама. Године 1515 побунили су се сељаци у Крањској, Корušкој и Штајерској. Сељаци су напали на племићке замкове и неке су попалили, а омрзнуте великаше побили. Али кметови нису били војнички извежбани нити су имали заједничког вођ-

Сл. 7. — Матија Губец на губилишту.

ства и доброг оружја да издрже у борби с племићким четама. Зато је устанак био угушен, а многи учесници страшно кажњени.

Сељачка буна у Хрватској 1572—3. Сељачка буна у Хрватској избила је у другој половини XVI века. Узроци су јој исти као у Словенији, а повод јој је био насиље обесног Мађара *Фрање Тахија*, стубичког и суседградског властелина. Вођа и организатор буне био је *Матија Губец* из Горње Стубице, Тахијев кмет, а заповедник устаничке војске био је *Илија Грегорић*, човек вешт војним пословима онога времена. Из Хрватског Загорја буна се раширила по северној Хрватској,

а затим по суседној Крањској и Штајерској. Устаници су хтели, да организују потпуно демократску државу са самосталном владом у Загребу. У тој би држави сви грађани имали једнака права и дужности, сељаци би постали сопственици земље, коју обрађују и дозвољена би била слободна трговина и промет. Нова држава би остала с Аустријом само у персоналној унији.

Устаници су нападали на племићке замкове, али нису имали оружја и спреме, да леме тврде градске бедеме и да се боре са добро наоружаном и спремном племићком војском, те су убрзо побеђени и растерани. Грегорић и многи сељаци били су ухваћени и погубљени, а Матију Гупца, кога обедише да се прогласио „сељачким краљем” племићи доведоше у Загреб и уморише страшном смрћу. На тргу пред Црквом св. Марка приковаше га на усијан гвоздени престо, а на главу му ставише ужарену гвоздену круну, под којом је мученички издахнуо.

Сељачка буна није успела. Стање за сељаке је настало тада још теже и несносније. Али тај покрет био је значајан као заједнички покрет нашега народа у Хрватској и Словенији, а име Гупчево још и данас живи код загорских и крањских сељака.

ЦЕНТРАЛИСТИЧКЕ ТЕЖЊЕ ХАБЗБУРГОВАЦА

Циљеви хабзбуршке политике. Иако је Аустрија била хришћанска држава, стање нашега народа под влашћу њених царева било је несносно као и под Турцима. Хабзбурговци су радили да од свих покорених земаља, иако ове нису имале често никакве међусобне везе, створе јединствену државу, чији ће политички и животни центар бити Беч, и да од разних народа учине своје поданике, који ће само служити интересима Аустрје и њених царева. Они нису поштовали унутрашњу самоуправу појединих земаља свога царства, већ су без обзира на историска и народна права, не бирајући сретства, хтели да сву власт приграбе у своје руке. Још краљ Фердинанд, који је добро знао, да су Чешка, Угарска и Хрватска ступиле само у персоналну унију с његовим наследним аустриским земљама,

стално је тежио да изврши централизацију свих својих земаља и да од персоналне створи *реалну унију*. Зато је на свом двору у Бечу установио неке централне уреде и то: „Дворско ратно веће”, „Дворску канцеларију”, „Дворску комору” и „Тајно веће”. У њих је увео само Немце, а власт им се простирала над целом државом.

Овим установама, у којима се одлучивало о свим војним, политичким и финансиским пословима земље, потпуно су окрњена самоуправна права Чешке, Угарске и Хрватске.

К томе је дошло и оснивање Војне крајине у Хрватској и Славонији, чиме је јако сужена власт бана и Сабора.

Војна крајина. Да би спречили сталне турске провале с југа, нарочито из Босанског пашалука и да би осигурали своје јужне покрајине, Хабзбурговци су све племићке замкове и градове у остацима Хрватске и Славоније претворили у тврђаве, или стражарнице и посели их са сталном својом или племићком војском. Тако је постала нарочита војна област, која се назвала Војна крајина или Војна граница.

Војна Крајина се делила на два дела и то на Хрватску војну крајину, између Јадранског Мора и реке Купе и Славонску војну крајину, између Купе и Драве. Крајински војници-*граничари* добијали су бесплатно земљу и ослобођени су били порезе. То је учинило да су многи ускоци, нарочито из Босне и турског дела Славоније дошли, да служе као граничари. Против ових досељеника устајали су великаши у Хрватској, незадовољни што и граничаре нису могли претворити у своје кметове.

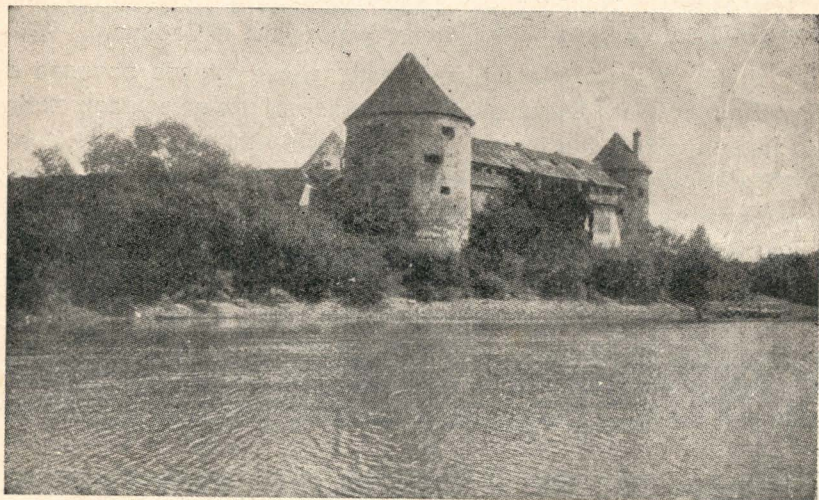
Потпуно уређење Војна крајина је добила за владе немачког цара и угарско-хрватског краља Рудолфа (1576—1608), који даде Крајину на управу своме стрицу Карлу, надвојводи штајерском. Карло подиже ново јако утврђење *Карловац* (1578), који постаде средиште Хрватске, а Вараждин Славонске војне крајине.

Оснивањем Војне крајине створена је на земљишту Хрватске и Славоније нова област, којом су искључиво управљали немачки генерали. Они се нису покоравали ни бану ни Сабору, штавише почели су затварати поједине племиће, оду-

зимати им имање и сами им судити, а немачки су војници народ злостављали и глобили.

Пораз Турака код Сиска 1593. Да би имао што јачи ослонац према новосазиданом Карловцу и Војној крајини, ратоборни босански заповедник Хасан-паша Предојевић, родом Херцеговац, а лични пријатељ тадашњег великог везира Синан-паше, подиже тврђаву Петрињу (1592) близу Купе. Одмах затим Хасан-паша удари на Бихаћ, који се после десетодневне одбране предаде. Падом Бихаћа пао је у руке Турцима и по-

Сл. 8. — Сисак.

следњи бред Хрватске на југу. Идуће године Хасан-паша крене с доста јаком војском да освоји Сисак и да отвори себи пут к Загребу, али га код Сиска дочека тадашњи хрватски бан Тома Ердеди са својом војском и помоћним словенским четам из Штајерске и тако потуче, да у боју погибе и сам Хасан-паша са два султанова рођака (22 јуна 1593).

Пораз Турака код Сиска значајан је догађај не само наше већ и опште историје. Ту је ислам нашао своју крајњу северозападну границу. Њиме се завршава стогодишња дефанзивна одбрана Хрватске (Крбавско Поље 1493—Сисак 1593) и почиње офанзивна борба с Турцима.

Хришћанске победе над Турцима, прво код Лепанта (1571), а ускоро затим код Сиска, одушевиле су цео хришћански свет. Папа Климент VIII (1592—1605), заједно с бечким и шпанским двором, развио је акцију да подигне на устанак балканске хришћане, првенствено херцеговачка, црногорска и брдска племена, која су показивала највише отпорности према Турцима и највише готовости за борбу. Акцији за подизање балканских хришћана против Турака придружио се и тадашњи пећки патријарх Јован (1592—1614) и преко православног свештенства поче припремати народни устанак. Али Турци нису чекали напад хришћана, већ су, да би осветили пораз код Сиска, сами напали Аустрију.

Синан-пашина војна и спаљивање св. Саве. Пораз Турака код Сиска дао је повод султану Мурату III, да објави рат тадашњем аустријском цару и угарско-хрватском краљу Рудолфу, те велики везир Синан-паша, крене с великом војском преко Београда на север. За време зиме (1593), док се Синан-паша бавио у Београду, хришћанска војска постиже још неколико успеха. Тада завлада опште мишљење, да је дошло време ослобођењу од Турака. Јавише се местимични устанци, које је нарочито помагало православно свештенство. Озлојеђен акцијом свештенства Синан-паша нареди да се мошти св. Саве пренесу из манастира Милешева у Београд и спали их на Врачару 1594 г., уз велико весеље муслиманске војске.

Од свих тадашњих устанака најсмелији је био устанак никшићког војводе Грдана, који је дигао против Турака Дробњаке, Пивљане и Никшиће, али остављен без ичије помоћи, у сукобу с Турцима на Гатачком Пољу, био је побеђен (1597) после чега је устанак сам малаксао.

Црногорци су тада такође били у покрету и потукли су војску скадарског санџак-бега на Љешкопољу (1604).

Рат између Синан-паше и Хабзбурговаца водио се пуних 14 година с променљивом срећом, већином на земљишту Угарске, а делимично и Хрватске. Напослетку после дугих преговора закључен је мир на ушћу реке Житве у Дунав (1606), по коме је свака страна задржала оно, што је у доба закључења мира држала у својим рукама, и обећала, да неће изазивати

пограничним упадима нове ратове. Пред крај овога рата у хабзбуршким земљама су се јавили нереди и верске распре, које су довеле до дуготрајног и крвавог тридесетогодишњег рата.

Тридесетогодишњи рат (1618—1648). Борбе између католика и протестаната у хабзбуршким земљама претвориле су се у крвави тридесетогодишњи рат. Овај дуготрајни рат отпочео је у Чешкој, у којој су Хабзбурговци, гонећи протестанте, затворили и порушили неке цркве у којима се служило чешким народним језиком. Због тога Чеси дигну устанак и збаци Хабзбурговце, али њихова војска буде на *Белој Гори* код Прага (1620) потпуно потучена, а тадашњи цар Фердинанд II (1619—1637) Чешку претвори у хабзбуршку наследну област. Бунтовнике страшно казни, многе погуби, многима одузе имање и протера их, па отпоче насилно спроводити противреформацију.

Поразом на Белој Гори Чешка је изгубила дотадашњу своју државну самосталност и постала обична аустриска провинција. У таквом стању остала је све до слома хабзбуршке монархије и свог коначног ослобођења 1918 године.

Фердинанд је сада био на врхунцу своје моћи, зато одлучи да изведе противреформацију и у северној Немачкој, да покори тамошње самовољне кнезове и да уздигне царску власт. Из бојазни од хабзбуршке превласти у Европи у одбрану протестантских кнезова устадоше: Данска, Шведска и Француска и после дуготрајне и крваве борбе примораше Хабзбурговце на мир 1648 године.

Тим тзв. *вестфалским миром* сломљена је превласт Хабзбурговцима. Њихова се власт одржала само у аустриским земљама, а Немачка је издељена на преко 300 самосталних кнежевина. Швајцарска и Холандија постале су потпуно независне државе. Објављена је верска равноправност протестаната и католика; Француска је добила Елзас, а Шведска цело немачко приморје. Место Хабзбурговаца, превласт у Европи добили су француски краљеви династије *Бурбон*.

У тридесетогодишњем рату узеле су учешћа и чете из Војне крајине, Хрватске, Славоније и других југословенских кра-

јева, који су били под врховном влашћу Хабзбурговаца. Бан Јурај Зрински, унук прослављеног сигетског јунака Николе Зринског, борио се са својим четама у војсци чувеног царског генерала *Валенштајна*. При крају рата одликовали су се својим јунаштвом у многим бојевима и Јурајеви синови Никола и Петар.

Погибија Петра Зринског и Крсте Франкапана. После вестфалског мира, којим су Хабзбурговци потиснути из Не-

Сл. 9. — Крста Франкапан.

Сл. 10. — Петар Зрински.

мачке, појачала се њихова тежња да Угарску и Хрватску претворе у обичне аустриске провинције, као што су то учинили с Чешком после битке на Белој Гори. Они су хтели да све своје земље чврсто повежу око Беча и да тако створе себи ново, аустриско царство. Зато су систематски радили на кршењу

власти хрватског бана и угарског палатина и на сужавању права угарско-хрватског племства.

Такав рад Хабзбурговаца изазвао је велико незадовољство у Хрватској и Угарској. То се незадовољство особито појачало после новог рата с Турцима (1663—1664), у коме су се истакли јунаштвом браћа Никола и Петар Зрински са својим четама. Док су Зрински војевали у Хрватској и Славонији, дотле остала хришћанска војска, под командом аустриског фелдмаршала *Монтекуолија* коначно потуче Турке код *Св. Годхарда* на реци Раби. Али тадашњи цар Леополд I (1657—1705) и неодлучно Дворско ратно веће не искористише ову сјајну победу и не продужише гоњење Турака на југ, већ закључише с Турцима *мир у Вашвару (1664)*, не водећи ни мало рачуна о интересима Угарске и Хрватске, јер по вашварском миру у турским рукама остадоше све земље, које су Турци дотада држали. Због тога огорченост у Хрватској и Угарској против бечке владе дође до врхунца.

Огорчени великаше склопе заверу с намером да се потпуно ослободе Хабзбурговаца и да нађу себи другог владара. На чело завере стаде бан Никола Зрински, уз кога беху његов брат Петар и Петров шурак Крста Франкапан и најугледнији угарски великаши, палатин Фрања Вешелењи, острогонски надбискуп Ђура Липај и др. Завереници се обратe за помоћ француском краљу Лују XIV, тада најмоћнијем европском владару, и великом непријатељу Хабзбурговаца. Преговори су почели с француским послаником у Венецији, преко Катарине жене Петра Зринског. Али у то време погиге у лову, од дивљег вепра, недалеко од Чаковца у Међумурју, бан Никола Зрински, најспособнији и најопрезнији човек међу завереницима. Ускоро умре и палатин Фрања Вешелењи, после чије смрти међу завереницима настаде неслога, те нови бан Хрватске Петар Зрински поче радити на своју руку, а угарски завереници на своју.

Зринском и Франкапану тада се придружи богати цељски властелин и тадашњи штајерски управник *Еразмо Татенбах*, те се тако завера поче ширити и у Словенији. Али у

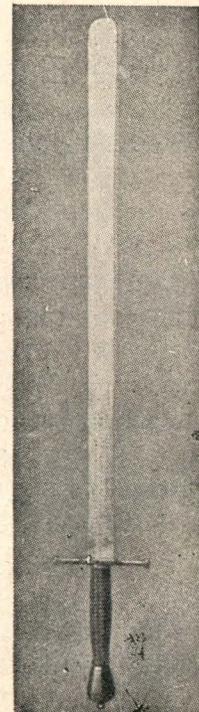
исто време завереници добију неповољан одговор од Луја XIV, па се обратe за помоћ Пољској и Млетачкој Републици, но узалуд.

У крајњој невољи Петар Зрински обрати се Турцима и пошаље султану свога капетана *Фрању Буковачког*. Султан је лепо примио Буковачког и обећао Зринском своју војну помоћ под повољним условима.

По споразуму између султана и капетана Буковачког Угарска и Хрватска признале би султанову врховну власт и плаћале би данак од 12 хиљада талира годишње. Обе земље задржале би свој устав и своја права, а у име султаново и Хрватском и Угарском владао би бан Петар Зрински и његови потомци.

Буковачки је мислио, да је у својој мисији успео и јави Зринском да диже устанак, али велики везир Ахмед Ђуприлић, који је одлучивао о свему у царству, а тада се бавио на острву Криту, није хтео потврдити и извршити султаново обећање, које је био дао Буковачком, те од преговора не би ништа.

Међутим бечка влада, преко свога конзула на Порти, који је био потплатио султановог службеног тумача, дознаде за преговоре и заверу. Зрински и Франкапан, немајући помоћи ни с које стране, похитају у Беч, да моле цара Леополда за милост, но чим су стигли затворени су и погубљени у Бечком Новом Месту 1671 године. Иста судбина постигла је и њиховог друга и савезника Татенбаха и неке угарске заверенике. Немачка војска уђе у поседе и дворове Зринског и Франкапана и разграби њихово велико богатство и разне драгоцености. Петрову жену Катарину Немци одведу из Чаковца у Грац и затворе у манастир, где је умрла у највећој беди.

Сл. 11. — Мач којим су погубљени Зрински и Франкапан.

Мач којим су погубљени Зрински и Франкапан чува се и данас у градском музеју Бечког Новог Места.

Посмртни остаци Зринског и Франкапана пренесени су из Бечког Новог Места у отаџбину тек после светског рата и сачувањени у загребачкој Катедрали (1919).

Погибијом Зринског и Франкапана, нестаје ових моћних племићких породица, које су неколико векова играле тако видну улогу у Далмацији, Хрватској и Славонији и својим јунаштвом у борби с Турцима често задивиле свет. После њихове погибије Хабзбурговци су привремено укинули у Хрватској банску част и све дотадашње самоуправне повластице како Хрватске тако и Угарске, а немачки генерали су узели власт у своје руке. Упоредо с тим отпочело је у Угарској ужасно гоњење протестаната. Сви племићи и свештеници некаатолици сматрани су као завереници; имања су им конфискована, а они су хватани, затварани и убијани. Оваква насиља изазвала су у Угарској нову буну, на чело које се стави гроф *Имре Текели*, којег су помагале Француска и Турска.

ОПАДАЊЕ ТУРСКЕ

Узроци. Турска царевина достигла је свој врхунац за владе султана Сулејмана Величанственог. Она се тада простирала од Меке до Будима и од Алжира до Багдада, господарећи Црвеним, Црним и Средоземним Морем. Али после Сулејманове смрти јављају се знаци њене слабости и постепеног опадања. Његови наследници били су неспособни да одрже и уреде огромну царевину састављену од разних народности с разним верама и обичајима. Место да највећом енергијом и брижљивошћу одржавају ред и правичност, како би стекли бар поштовање, ако не и љубав покорених народа, султани су се одали раскошном, веселом и развратном животу у својим сарајима и харемима. Јаничари и њихове старешине, понос султана и снага царевине, изгубили су дисциплину и војнички карактер и претворили се у користољубиву, необуздану и бунтовну руљу. У држави се разви протекција, поквареност и подмитљивост, а у врховној управи све се више осећао утицај харема.

Војна спрема и наоружање занемарено је онда, кад се на северу јако уздижу Русија и Аустрија са спремно, извежбано и добро наоружаном војском.

Последњи сјај турске царевине показао се када је положај великог везира заузео Кара-Мустафа Ђуприлић. Он је повратио унутрашњи ред у царевини и покушао да освоји Беч и изврши вековну жељу босфорских господара.

Друга опсада Беча (1683). Истрошеност Хабзбурговаца у тридесетогодишњем рату, завера Зринског и Франкапана и буна Текелина дале су наду Турцима, да је дошло време, да заузму Беч и загосподаре средњом Европом. Због тога се велики везир Кара-Мустафа Ђуприлић крене са преко 200 хиљада војника и 300 топова право на Беч. Цар Леополд побегне у Баварску, а Турци по други пут опседну Беч (1683), па га стану тући топовима и јуришати на њега са свих страна. Војничка посада, помогнута грађанима и ђацима, јуначки је одбијала два месеца све турске нападе, али јој је била почела нестајати и храна и муниција. У најкритичнијем часу Бечу стигне у помоћ пољски краљ *Јан Собјески* с храбрим Пољацима, здружи се с немачком војском под Карлом Лотариншким и тако потуче Турке, да су у највећем нeredу почели отступати остављајући непријатељу огроман ратни материјал. Захваљујући словенској крви аустриска престоница и овога пута буде спасена, а Турска претрпе пораз од којег се никада више није опоравила. Тада је почело њено коначно опадање и повлачење са севера.

Свети савез против Турака. После турског слома под зидинама Беча, склопљен је против Турске тзв. *хришћански св. савез* у који су ушле Аустрија, Пољска и Млетачка Република. Њима доцније приступи и Русија, која се нагло била почела снажити и уздизати за владе цара *Петра Великог* (1689—1725). Савезници су потиснули Турке на целој северној граници. Наш народ је схватио пораз и отступање Турака као знак коначног ослобођења; зато је почео устајати на све стране и нападати Турке као авангарда немачке војске. Међу устаницима и четовођама истичу се, у Славонији Лука Ибришимовић, у Лици поп Марко Месић, у Далмацији Стојан Јанковић и

Илија Смиљанић, а у Црној Гори Баја Пивљанин. Сам пећки патријарх Арсеније III Црнојевић организовао је народ и дизао га на устанак. Али од свих личности, које су се тада појавиле најзнаменитији је и најинтересантнији гроф Ђорђе Бранковић.

Гроф Ђорђе Бранковић. Ђорђе Бранковић био је из имућне породице ердељских Бранковића. Био је добро васпитан и служио је у дипломатској служби ердељскога кнеза. Бавио се извесно време као његов посланик у Цариграду, а доцније је живео у Влашкој. Био је окретан и вешт човек. Добио је од цара Леополда титулу барона, а затим од пећког патријарха сведоцбе, да је потомак смедеревских Бранковића. С тим је дошао у Беч, добио титулу грофа и препоруку, да иде на Дунав и диже народ у Србији против Турака. Бранковић је брзо похватио везе с многим виђеним људима и рачунајући на своје име, стао радити, за свој рачун, на обнови старе деспотовине у Србији. У ту сврху почео је тражити везу с Русијом, али чим је Аустрија осетила његове намере, Бранковић је ухваћен (1689), одведен у Беч, а одатле у Хеб, где је остао у затвору све до своје смрти 1711 год. У затвору је написао велико историско дело „Славеносрпске хронике” у коме поред осталог нарочито описује историју старих смедеревских деспота Бранковића, трудећи се, узалудно, да докаже како је њихов потомак.

Сл. 12. — Гроф Ђорђе Бранковић.

Сеоба под патријархом Црнојевићем 1690. Захваљујући устаничким четама аустриска војска је продрла преко Саве и Дунава на југ све до Скопља и Призрена. Али у то време француски краљ Луј XIV, велики противник Хабзбурговаца, нападне преко Рајне на западне аустриске земље, те Аустрија глав-

ну своју војску са Балкана поведе на запад. Турци међутим поврате у својој војсци и држави унутрашњи ред, прикупе и последњу снагу и потуку аустриску војску код Качаничке Клисуре тако, да се нагло морала повлачити к Сави и Дунаву.

Патријарх Црнојевић знао је, каква судбина чека њега и његов народ, који је устао против Турака, зато их није смео чекати, но с много свештеника и народних првака и с преко 10.000 угледнијих и богатијих породица отступи за аустриском војском и, с дозволом цара Леополда, пређе преко Саве и Дунава 1690 године. Овом приликом избегли су и калуђери манастира Раванице. Они су пренели са собом и тело кнеза Лазара и сместили га у фрушкогорски манастир Врдник, где и данас почива.

Исељеници су се настанили по Срему, источној Славонији, Бачкој, Банату и по угарским градовима: Будиму, Сентандрији, Коморану, Ђуру итд. Цар им је обећао потпуну слободу вероисповести, а за војног старешину им је поставио Јована Монастерлију, капетана царске војске, родом из Битоља, те су се у даљем рату борили као засебна јединица.

Сеобом под патријархом Црнојевићем појачан је наш југословенски елеменат у тадашњој јужној Угарској и спасен од мађаризма и германизације. Али наши јужни крајеви, нарочито плодна Метохија и Косово, некадашњи центар државе Немањића, опустели су и Турци су их населили Арнаутима, који су силазили с голих арбанашких планина. Ови нови становници наших јужних крајева порушили су многе цркве и манастире и друге културне споменике наше средњевековне прошлости.

Карловачки мир 1699. После пораза код Качаника аустриска војска није могла дати Турцима јачега отпора, већ се повукла преко Дунава и Саве. Турци су поново заузели Београд и потом пренели борбу у Срем и Бачку. Рат се водио доста неодлучно неколико година. Али када је за команданта аустриске војске дошао чувени војсковођа Евгеније Савојски, Турци буду потучени код Сенте (1697) и тек после тога, посредовањем Енглеске и Холандије, дошло је до мира у Карловцима 1699 године.

По томе миру Турска је од својих дотадашњих поседа у некадашњој Угарској задржала једино Банат и југоисточни део Срема, а све остале северне крајеве, као и делове Хрватске до реке Уне и планине Велебита, доби Аустрија. Млетачка Република доби скоро целу Далмацију и Мореју с неким острвима.

Русија је у Карловцима склопила с Турском само примирје, а годину дана доцније и мир у *Цариграду*, по коме је добила важно утврђење Азов, кључ Црнога Мора.

Хрватска и угарска прагматична санкција. Ускоро после мира у Карловцима, умро је немачки цар и угарско-хрватски краљ Јосиф I, а престо је тада заузео брат му *Карло VI* (1711—1740).

Карло је тада био једини мушки члан хабзбуршке породице и настало је питање наслеђа, јер угарско-хрватску краљевску круну могао је по дотадашњем закону наследити само мушки члан династије Хабзбурга. Поводом тога састао се Хрватски сабор у бискуповом двору у Загребу, почетком марта 1712 године и без обзира на Угарску, донео закључак, назван „Хрватска прагматична санкција“, о будућем наслеђу престола. Тим закључком Сабор је решио, да ће пристати уз ону женску лозу аустриског наследног дома, која осим Аустрије буде владала и Штајерском, Корушком и Крањском.

Хрватска прагматична санкција као и одлука цетинског сабора (1527) јасно истиче, да је Хрватска себе сматрала само у персоналној унији с Угарском, тј., док оба краљевства имају истога владара, постоји државна заједница међу њима, нестане ли њега, нестаје и те заједнице.

Преко нарочитих изасланика Сабор је известио краља о својој закључку. Краљ га је са задовољством примио, али га није хтео санкционисати као закон из обзира према Мађарима, који су устали против одлуке Хрватског сабора.

Идуће године Карло је сам донео закон о наследству под именом „Прагматична санкција“.

Њоме је одређено, да престо свих хабзбуршких земаља, ако Карло не остави мушког порода, наслеђују Карлове кћери и њихови потомци по праву примогенитуре. Мађари су

упорно одбијали да приме „Прагматичну санкцију“ и задржавали су право слободног избора свог владооца по изумрћу мушке лозе Хабзбурговаца. Али после новог и успешног рата с Турцима, којим је Карло проширио своју власт над босанском Посавином и северном Србијом до Западне Мораве, Угарски сабор у Пожуну прими „Прагматичну санкцију“ без икакве дискусије. Тиме је дефинитивно зајемчено право наслеђа на угарско-хрватски престо и женским члановима хабзбуршке породице.

Аустриска управа у северној Србији. Карловачким миром Турци нису били задовољни. Зато ускоро објаве рат Млетачкој Републици, желећи да поврате Мореју и друга места, која су јој миром у Карловцима морали уступити. Млечиће, као своје савезнике, помогне аустријски цар Карло VI. Његова војска под командом славног војсковође принца *Евгенија Савојског* потуче Турке код Петроварадина, затим код Београда, и продре у Србију. Турска затражи мир, и посредовањем Енглеске мир буде закључен у Пожаревцу 1718.

Пожаревачким миром Аустрија је добила босанску Посавину и сву северну Србију до Западне Мораве. Млетачка Република изгуби Мореју, али доби проширење у Далмацији.

Аустриска управа у северној Србији била је народу несносна. Нови господар био је готово гори од Турака. Уз порезе и дажбине, што су их били завели Турци, аустријске власти наметнуле су народу нове терете уводећи разне таксе и монополе. Аграрни односи остали су и даље неуређени. Чиновници су били поткупљиви, несавесни, грамжљиви и обесни као и турски. Официри и војници поступали су с народом као и јаничари. Поред свега тога католичке световне и духовне власти почеле су у Србији насилно ширити католичку веру и гонити православље. Све је то учинило да је народ почео жалити за турском управом.

Али аустриска власт у северној Србији није дуго трајала. Турци су хтели да поврате изгубљене крајеве, зато објаве Аустрији рат (1739). Аустријска војска, чији ранији заповедник Евгеније Савојски не беше већ у животу, буде потучена код Гроцке и пребачена преко Саве и Дунава. Тада

буде закључен мир у Београду 1739 године, по коме граница између Аустрије и Турске остаде Сава и Дунав. За аустријском војском пређе у Срем, с много народа, тадашњи пећки патријарх Арсеније IV Јовановић, који се у овој рату био замерио Турцима и није смео чекати њихову освету. Јовановић је ускоро после тога био изабран за карловачког митрополита.

МЛЕТАЧКА УПРАВА У ДАЛМАЦИЈИ

Продирање Млечића у наше Приморје. Млечићи су почели продрати у наше Приморје још око 1000 године, тј. одмах после смрти краља Држислава. Када се почетком XV века развила борба око угарско-хрватског престола између Ладислава Неапуљског и Сигмунда Луксембуршког, која се претворила у грађански рат, Млечићи су нешто куповином, а нешто ратом проширили своју власт и већ 1420 године, имали су у својим рукама скоро све наше приморске градове и острва. Карловачким и пожаревачким миром пак, добили су сву Далмацију осим Дубровника и његове ондашње територије.

Ширењем млетачке власти у нашем Приморју ширило се и име „Далмација“, које се у почетку односило само на приморске градове и острва.

Управа. Сва управа у Далмацији била је у рукама неколико млетачких чиновника, којима је на челу стајао *провидур*. Он је имао двор у Задру; власт му је трајала три године и била је потпуно неограничена.

Цела област била је подељена на округе, а округом је управљао од провидура именовани кнез. Свака градска општина имала је свој посебни закон или статут, те није могло бити управнога јединства.

Сва извозна и увозна трговина, осим вина, била је у млетачким рукама и све је морало ићи кроз Венецију. На тај начин Млечићи су економски јако експлоатисали наше становништво.

Пореза није била велика, а плаћали су је само сељаци, јер су племићи и грађани били ослобођени порезе.

Саобраћај за све време млетачке управе био је рђав, јер нове цесте нису подизане, а старе су занемарене. Просветне прилике су такође биле врло бедне.

Становништво је у Далмацији било словенско, само су у градове све више придлазили Талијани и све јаче ширили свој језик и утицај.

Млетачка управа у Далмацији трајала је до краја XVIII века, тј. све до пропасти Млетачке Републике 1797 године.

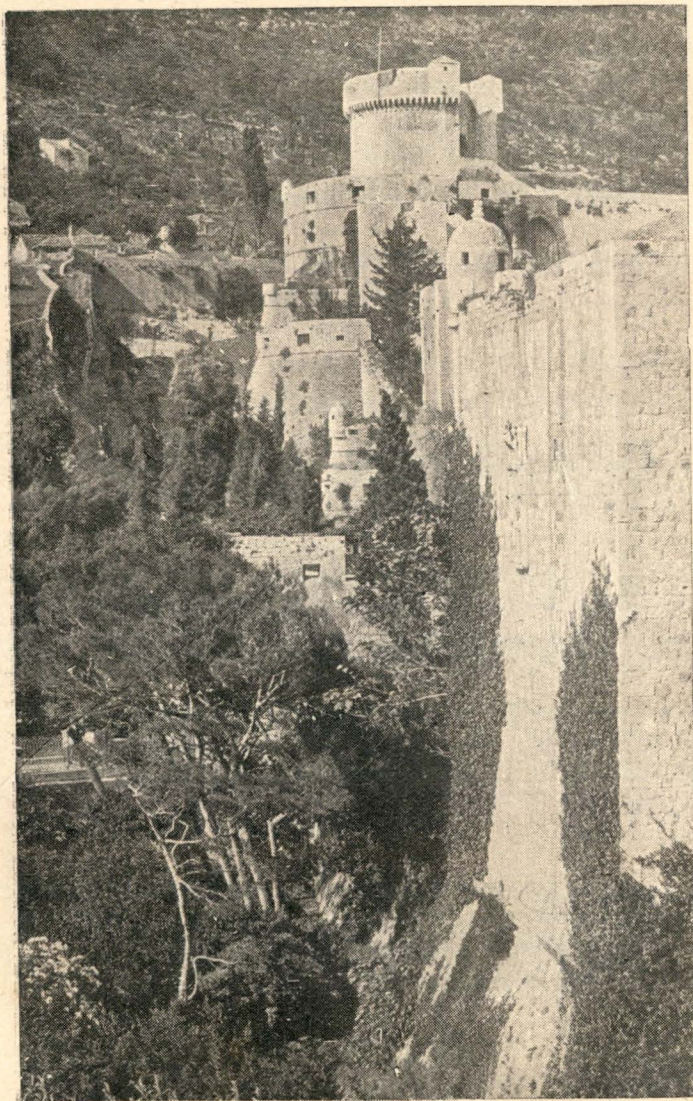
ДУБРОВНИК

Дубровник под турском заштитом. Дубровник је после битке на Мохачу и пада Угарске признао турску врховну власт и заштиту и под њима остао готово 300 година. За то време он је понајвише живео у миру, вешто избегавајући мешање у борбе између Турака и хришћанских држава. Султану је као врховном господару редовно плаћао годишњи данак и то је била једина реална веза Дубровника с Турцима, иначе је био у свему независан.

На челу државне управе био је кнез, биран у ово време само на месец дана. Кнез је само претстављао државну власт, а вршили су је *Сенат* и *Мало веће*. Сенат, састављен од старије властеле, имао је управну и законодавну власт, а Мало веће, састављено од 11 сенатора, извршавало је наредбе издане од Сената.

Под турском заштитом Дубровник је јако развио трговину, главни извор свога богатства, јер су се једино дубровачки трговци могли слободно и сигурно кретати по унутрашњости турскога царства, уживајући још уз то и разне привилегије. Он је имао своје трговачке колоније у Сарајеву, Новом Пазару, Скопљу и Софији, и на тај начин је сву балканску трговину прикупио у своје руке. Са својом трговачком флотом, од преко 300 бродова, Дубровник је постао главни посредник између Балкана и западне Европе, нарочито Италије. Из балканских земаља извозио је разне сировине, а

увозио прерађевине као: вунене и свилене тканине, стакла и стаклене предмете, барут, свеће, сапун итд.

Сл. 13. — Градски бедем у Дубровнику.

Иако мали град, Дубровник је био жив центар материјалне и духовне културе. У доба када су остали наши крајеви под Турцима, или у непосредној борби с њима, били лишени и богатства и културе и просвете, у Дубровнику се знатно осетио утицај хуманизма и на народном језику се развила обилна и богата књижевност, — богата не само бројем и разноврсношћу дела, већ и бројем књижевних радника. Највише је рађено на поезији; она у главном и претставља дубровачку књижевност, која је започета у XV, а завршена у XVIII веку. Врхунац је достигао у XVII веку, када се јавља највећи дубровачки песник, „краљ наше приморске поезије”, *Иван Гундулић* (1580—1638) са својим последњим и најбољим делом „Османом”. У XVIII веку Дубровник је дао поред осталих књижевника и научника и славнога *Руђера Бошковића* (1711—1787), једнога од највећих људи свога времена, чувеног математичара, физичара, астронома и филозофа.

Сл. 14. — Иван Гундулић.

Опадање Дубровника. После проналаска Америке и морског пута за Индију, главна светска трговина прешла је на Атлански Океан, а Средоземно Море изгубило је дотадашњи трговачки значај. Опадањем трговине на Средоземном Мору почели су економски слабити и опадати дотада богати средоземни градови, Млечи, Бенова и други, па и наш Дубровник. Но Дубровник је ипак остао напредан и богат град све до страшног земљотреса 1667 године, који га је великим делом порушио и материјално упропастио. Али своју слободу и самосталност он је сачувао све до почетка деветнаестог века.

Крај дубровачке самосталности. Француски цар Наполеон Бонапарта заузео је Беч 1805 године, потукао аустриског цара Фрању I и руског цара Александра I, у великој бици код Славкова (Аустерлица) у Моравској, и приморао Аустрију на мир у Пожуну (Братислави) исте 1805 године.

Пожунским миром Наполеон је поред осталих земаља добио од Аустрије и Далмацију, која му је имала служити као база за извођење политичких планова на Балкану. Идуће године, да би се обезбедио од руске флоте, која је стигла у Боку Которску, Наполеон је заузео Дубровник. Његове су чете поселе сва дубровачка утврђења и тако је Дубровник 1806 године, престао да живи као слободна и независна република. Две године после тога, тј. 1808 године, Наполеон је и формално укинуо Дубровачку Републику.

Данашњи Дубровник, са својим високим, сивим старинским зидовима, утврђен масивним кулама, пун старих манастира, цркава и других лепих грађевина, претставља једно од најпривлачнијих места нашега лепога Приморја.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Владика Данило Петровић (1697—1735). Турци су 1499 године потчинили Црну Гору, или стару Зету, својој врховној власти, али у брдским и тешко приступачним црногорским пределима нису могли своју власт потпуно учврстити. Цетињски митрополити задржали су црквену управу, а тежили су да и световну власт узму у своје руке. Сиромашна и бунтовна црногорска племена, са својим племенским старешинама на челу, иако међусобно издељена, а често и крвно завађена, увек за све време турске владавине, била су готова да се дигну на оружје и помогну сваку хришћанску акцију противу Турака. У борби „светог савеза” противу Турака црногорска племена су ступила у тесну сарадњу с Млетачком Републиком, као суседном хришћанском државом, и узела живогучешћа у борбама у Приморју и јужној Херцеговини. У тим борбама нарочито се истакао са својом четом *Бајо Пивљанин*, који је у окршају са скадарским пашом Бушатлијом, јуначки

погинуо на брду *Вртијељци*, у близини Цетиња (1685). Његош га је у „Горском вијенцу” овековечио речима:

„Соко Бајо су тридест змајевах
мријет неће док свијета траје”.

Мисао о потпуном ослобођењу и одбацивању сваког турског утицаја одржавала се непрестано у брдским и горовитим пределима Црне Горе, али смишљен и одлучан рад на остварењу те мисли почиње тек избором за цетињског митрополита Данила Петровића.

Данило је био човек јаке воље, даровит и енергичан, национално потпуно свестан; а уз то добар и вешт организатор. Чим је дошао на владичански престо обратио је велику пажњу измирењу и груписању завађених и раздвојених братстава и племена, и потражио је нове путеве, којим би своју земљу довео у повољнији положај. Дотадашње везе с Млетачком Републиком и наде на њену помоћ биле су несигурне, зато он ствара везе с Русијом и тим почиње ново доба у историји Црне Горе. Отада, па све до краја владе династије Петровића, тј. до коначног уједињења нашега народа, Русија је скоро увек била главни помагач и заштитник Црне Горе.

Владика Данило је обновио на Цетињу стари манастир *Ивана Црнојевића*. Њему се приписује и иницијатива за покољ и истребљење потурица у Црној Гори (1709), који су својим везама са скадарским пашом ометали рад на народном ослобођењу. *То истребљење потурица* Његош је у „Горском вијенцу” прославио као почетак ослобођења српства.

Прве везе с Русијом и борбе с Турцима. Све до цара *Петра Великог* (1689—1725) Русија је била неуређена полуазиска држава и није играла никакву виднију улогу у европској међународној политици. Целокупни живот рускога народа имао је дотада потпуно источњачко обележје. Али доласком на престо цара Петра то се мења. Он је одмах пропутовао државе средње и западне Европе, упознао њихове културне тековине и почео их примењивати у својој држави. Не обзирајући се на народне навике и обичаје, енергично ломећи отпор конзервативног племства и свештенства, Петар Велики је наметнуо руском народу европску образованост и уздигао своју држа-

ву и војнички и политички. А сјајном победом над шведским краљем Карлом XII он је Русију увео у ред великих европских сила.

Сл. 15. — Владика Данило.

Одмах после победе над Шведима Петар Велики се заплео у рат с Турцима. Он је тада (1711) нарочитом прокламацијом преко владике Данила позвао Црногорце и све бал-

канске хришћане у борбу против Турака, као заједничког непријатеља. Владика Данило и племенске старешине радосно приме царев позив и отпочну борбу с околним Турцима, с пуном вером да је дошао час коначног ослобођења. Али Петар Велики, услед извесних војних неуспеха, крајем исте године закључи с Турцима мир на реци Пруту, а владика остаде незаштићен, сам у борби с турском силом. Киван на Црногорце због веза с Русијом и због њихових сталних напада на суседне Турке, султан реши да их потпуно сломи и примора на покорност. Зато у лето 1712 год., под командом босанског везира Ахмед-паше, упути на Црну Гору велику војску из Босне, Херцеговине, Арбаније, Старе Србије и Македоније. Црногорци су јуначки дочекали Турке и на Цареву Лазу, 17 јула, потукли војску скадарског паше, али главној турској сили нису могли ододлети. Непријатељ је продро на Цетиње и порушио Цетињски манастир, столицу владике Данила, али није успео да присили Црногорце на покорност. Због тога је, после две године, на Црну Гору напала много јача турска војска, под командом новог босанског везира Нуман-паше Ђуприлића. Нешто преваром, нешто силом Ђуприлић је успео да прегази и опустоши Црну Гору, као нико дотле и да много народа одведе у ропство, али Црногорци ни после тога нису хтели мировати ни признавати турску власт.

Испред Ђуприлића један део народа склони се у тешко приступачне горе и планине, а други део заједно с владиком избегне из Црне Горе у Приморје, које беше у млетачким рукама. После ове несреће владика Данило оде у Русију и од цара Петра доби извесну новчану помоћ за пострадали Црну Гору, али та је помоћ била доста мала, те црногорска племена, незадовољна и владиком и Русијом, поново се приближише Млетачкој Републици, која их је помагала оружјем и примала избегли народ на своје земљиште. Тада је (1717) установљен у Црној Гори и чин „*гувернадура*“. Гувернадур је био поред владике као претставник световне власти, а у исто време нека врста млетачког повереника у Црној Гори.

Владика Сава и Василије. Владика Данила наследио је синовац му Сава (1735—1781). Он је био слаб, тих и повучен,

Данил Св. 143

те је више волео мирни манастирски живот, неголи ратоборне планове свога претходника; због тога је управу предао своме синовцу Василију (1750).

Противно своме стрицу владика Василије био је не-обично жив, предузимљив и енергичан. Он је имао више склоности за световне, него за духовне послове. Задовољство је налазио у вечитом покрету, а радио је према унапред смишљеном плану, не малаксавајући пред препрекама и првим неуспесима. Мрзео је и Турке и Млечиће, па је имао с њима честе сукобе.

Владика Василије је волео свој народ и знао је, да му улије уверење, да је самосталан и слободан и да је Црна Гора увек била независна. Радио је свим силама, да у то убеди и Русију, како би од ње добио што више помоћи за своју земљу. Бринуо се и за просвету и радио на отварању школа у Црној Гори. Василије је написао и прву историју Црне Горе и штампао ју је у Москви (1754). Он је неколико пута ишао у Русију, да тражи помоћ за свој народ. У Русији је и умро 1766 године.

Шћепан Мали (1766—1773). Шћепан Мали појавио се у Црној Гори као потпуно непознат човек, одмах после смрти владике Василија. Издавао се за руског цара Петра III, којега су у то време били тајно убили неки љубимци царичини. Шћепан је за кратко време потиснуо старога и неспособнога владика Саву, па сву власт приграбио у своје руке и постао стварни господар у Црној Гори. Успешно је сређивао унутрашње прилике и заводио ред, али га Турци нису остављали на миру. Крајем августа 1768 године напали су с јаком војском на Црну Гору, у намери да је прегазе и да Шћепана Малог ухвате, али нису имали успеха. Када га нису могли ухватити ни протерати поткупили су му слугу, некаквог Грка, те га овај убије на спавању, па побегне у Скадар. После његове погибије поново је узео управу у своје руке владика Сава.

ДВОРСКИ И ПРОСВЕЂЕНИ АПСОЛУТИЗАМ У ЕВРОПИ

Теорија о божанском праву владарца. У новом веку, постепено и након дуге борбе владалаца с моћном и непослуш-

ном феудалном властелом, развио се у свим европским државама тзв. *дворски апсолутизам*. С развојем апсолутизма развила се и теорија о божанском праву владарца, према којој су власт и права владарца потпуно неограничени, јер потичу од Бога. То је смисао и онога израза „*по милости Божјој*”, који су хришћански владари додали својој титули. У то доба сва државна власт била је у рукама владарца и његових дворјана. Он је државу сматрао као приватну својину и државним приходима располагао по својој вољи, а поданици нису имали ни личне ни политичке слободе. Најизразитији претставник дворског апсолутизма био је француски краљ Луј XIV.

Луј XIV (1661—1715). Када је Луј XIV дошао на престо Француска је већ била моћна држава, а краљевска власт уздигнута до апсолутизма. Главна заслуга за то припада *кардиналу Ришељеу*, свемоћном министру краља Луја XIII. Ришеље је учинио крај верским ратовима и племићкој самовољи у Француској. Издигао је интересе и ауторитет државе изнад интереса појединаца и изнад интереса духовних и световних staleжа и тиме ударио темеље модерној држави и француској превласти у Европи. Ришеље је био одлучан заступник краљевског апсолутизма, а краљ Луј XIV прихватио је, учврстио и до врхунца довео тај апсолутизам. Осим његове воље у држави није било другога закона. Све у држави требало је да долази од њега и све да њему служи и њега прославља. За цело време његове дуге владавине, он је био идентификовао државу са самим собом. (*L'etat c' est moi*). Главна одлика његове владавине била је: у унутрашњој политици *апсолутизам*, а у спољној *империјализам*. Због тога је водио многе и тешке ратове, који су државу материјално исцрпили.

За време владе Луја XIV и књижевност и уметност развиле су се у духу апсолутизма. Луј XIV је увидео колику важност има литература и уметност за углед државе и владарца, зато је помагао књижевнике и уметнике, давао им поклоне и пензије и примао их на свом двору с истим почастима као и племиће. Али зато су они имали да славе апсолутно краљевство и његов сјај и раскош. *Академија* за језик и литературу

установила је правила, којих су се писци и уметници имали држати. Тиме је Луј XIV тадашњој књижевности и уметности дао обележје свога режима, али је као мецена помогао, да Француска постигне културну хегемонију у свету. Тадашњи славни француски писци, *Молиер*, *Лафонтен* и др., дали су савршена уметничка дела, пуна духовне снаге и језичне лепоте. Сви су се народи угледали тада на дела, која су створили француски писци; француски језик се раширио у образованом друштву читавога света и постао *дипломатски језик*.

Напредак науке. Нови век је донео собом нов развитак и напредак науке. Критични и слободоумни дух хуманизма раскинуо је средњевековне црквене окове, па су поједини научници посматрањем, размишљањем и опитима дошли до нових научних сазнања и открића. Славни научник Пољак *Никола Коперник* (1473—1543) направио је читаву револуцију у астрономији и астрономској географији. Он је својим знаменитим делом „*О кретању небеских тела*” (*De revolutionibus orbium coelestium*) побио Птолемејеву теорију о *геоцентричном систему* и утврдио, да је сунце, а не земља, центар васионе и да се земља и све друге планете окрећу око њега. Немац *Кеплер* и Талијан *Галилеј* су Коперникову теорију разрадили и осветлили. Кеплер је одредио законе кретања планета око сунца, а Галилеј утврдио да се земља окреће и око саме себе. Енглеz *Исак Њутн* (1642—1727) поставио је и утврдио општи закон теже — *гравитације*, под који је подвео сва земаљска и васионска кретања.

Нова политичка начела. Напретку у науци одговорио је покрет у филозофији и политици. Енглески филозоф *Џон Лок* (1632—1704), противно теорији о божанском праву владоца, истакао је *теорију о природним правима човека*, и *теорију о уговору* између владоца и народа, према којим владарска власт не потиче од Бога, већ од народа. Сваки човек има своја природна права, која треба да буду неприкосновена. Народ је суверен (господар) у својој држави, а владар само извршује народну вољу.

Ова нова филозофска и политичка начела, која поникоше у Енглеској прихватили су после смрти Луја XIV и француски

филозофи: *Монтескије*, *Волтер*, *Русо* и др. Они су их проширили, допунили и додали им сасвим нове мисли. Француски филозофи су се оборили на све дотадашње државне, црквене и друштвене уредбе, и тражили су ново државно уређење и укидање свих сталешких повластица, јер су сви људи по рођењу једнаки и равноправни. Филозофи су тежили, да у људском друштву што више рашире знање и просвећеност и тако да изједначе све сталеже. Своје идеје француски филозофи су износили у разумљивом и духовитом облику: у сатирама, романима и писмима и тако их раширили по читавоме свету.

Многи европски владоци прихватили су просвећене идеје француских филозофа и у својим државама извели реформе у духу нове просвете. Али они су изводили само оне реформе, којим се није крњила њихова апсолутистичка власт. Они су настојали да подигну свој народ економски и просветно, како би ојачали моралну, привредну и финансиску снагу државе и тако ојачали и њену војничку вредност. Просвећене филозофске идеје владари су хтели да ставе у службу апсолутизма. На тај начин створио се нов систем владавине тзв. *просвећени апсолутизам*.

Најистакнутији претставници просвећеног апсолутизма били су: пруски краљ Фридрих II, руска царица Катарина II, аустриска царица Марија Терезија и њен син Јосиф II.

Фридрих II (1740—1786). Пруски краљ Фридрих II био је врло образован човек. Радо је читао дела француских филозофа и волео је музику и књижевност. У своме чувеном дворцу *Сансуси* у Поздаму прикупљао је многе чувене људе свога времена, међу којима је био и Волтер. Фридрих II био је проникнут осећањем дужности према своме народу и држави и говорио је да је владар први слуга свога народа. У духу просвећеног апсолутизма извео је знатне реформе у својој држави. Да би подигао народно образовање завео је обавезно школовање деце. Укинуо је торттуру и прогласио верску толеранцију. Обратио је велику пажњу пољопривреди, саобраћају и трговини. Уредно је, ванредно дисциплиновао и ојачао војску, тако да је Пруска под његовом владом достојно ступила у ред великих сила, поред Француске, Енглеске, Русије и Аустрије.

Својим културним радом и војничком генијалношћу краљ Фридрих II стекао је назив *Велики*.

Царица Катарина II (1762—1796). Катарина II заузела је царски руски престо после мистериозног убиства њеног мужа цара Петра III. Она је била жена књижевно образована и врло предузимљива. У духу просвећеног апсолутизма изводила је реформе у унутрашњој управи своје државе. Оснивала је градове, паправљала администрацију, отварала школе и помагала женско образовање. Укинула је тортуру и смртну казну, коју је заменила *прогонством у Сибир*.

Царица Катарина II прихватила је и с успехом наставила политику Петра Великог на јачању и ширењу Русије.

Марија Терезија (1740—1780). Цар Карло VI није имао мушкога наследника, па је, по „Прагматичној санкцији”, на престо Аустрије, Угарске и Хрватске дошла његова кћи Марија Терезија. Али против ње одмах устадоше неки немачки владари, који јој нису хтели признати право наслеђа хабзбуршког престола. Најопаснији њен противник био је пруски краљ Фридрих II. С њим је Терезија водила два дуга и крвава рата и то тзв. *аустриски наследни (1740—1748)* и *седмогодишњи рат (1756—1763)*, који су испунили скоро целу прву половину њене владавине. У тим ратовима узеле су учешћа многе европске државе, неке као савезнице Марије Терезије, а неке као савезнице њеног љутог противника Фридриха II. Терезија је у борби с Фридрихом изгубила богату област Шлезеију али, захваљујући тадашњој својој савезници Русији, а нарочито Мађарима и Југословенима из подручних јој земаља, који су се храбро борили уз њу, одржала се на престолу и сачувала државу од поделе.

Југословени су и пре тога проливали крв за интересе Аустрије и њених владара, али место награде увек су доживљавали разочарење. Тако је било и за владе Марије Терезије. Као присталица владе просвећеног апсолутизма Терезија је одмах после свршених ратова почела изводити разне реформе, чија је главна сврха била: *уздицање средишне власти и понемчавање покорених народа*. Да би то постигла она укида дотадашње покраинске и народне повластице и тежи да сву

државну власт сконцентрише у своје руке. У Хрватској одузима дотадашња права бана и Сабора и почиње своја наређења издавати преко жупана, као обичних својих чиновника. Осим тога приступа тзв. *мирној германизацији*: племиће позива у свој двор, њихове синове даје у новоотворену војну школу звану „Терезијанум”, васпитава их у немачком духу и жени их Немицама. На тај начин хрватско племство се потпуно отуђивало не само од свога народа, но и од своје домовине. Напослетку Марија Терезија је све административне послове Хрватске поверила Угарском намесничком савету, који је она установила. *Тиме је Хрватска први пут административно потчињена Угарској (1779)*.

Од рефорама Марије Терезије најзначајније су, олакшање кметског положаја и подизање народне просвете, оснивањем основних школа. Пре Терезије школство се сматрало само као црквена потреба и о њему се једино бринуло свештенство, а она је одлучила да школство држава узме у своје руке.

У Словенији доба Марије Терезије сматра се као почетак основне наставе. Али због тежње за понемчавањем свих потчињених народа Терезија је и у школама по Словенији завела немачки језик, што је водило одрођавању словенске деце.

Под владом Марије Терезије нарочито је било тешко стање Срба у Хрватској, Славонији, Срему, Бачкој и Банату. Поред осталих невоља они су трпели насиља католичких и световних и духовних власти, које су свим могућим сретствима радиле, да приморају православне на *унију* с католичком црквом тј. да напусте своју црквену самосталност и да признају римског папу врховним поглаваром цркве. Такво стање било је несношљиво и Срби су се у већим групама селили у Русију.

Ови исељеници су се настанили у пределима јужне Русије око Херзона и Јекатеринослава. Њихова област назвала се *Нова Србија* и *Славо-Србија*. Незнатан број ових исељеника вратио се у источну Србију, а остали су постали Руси. Они су дали Русији одличних официра и војника.

Јосиф II (1780—1790). После смрти Марије Терезије престо је заузео њен син Јосиф II, који је још од раније помагао

матери у државним, нарочито у војним пословима. Он је био присталица просвећених слободоумних идеја, које су раширили француски филозофи, те је хтео да изврши у својој држави велике реформе и да је сасвим препороди.

Основна његова мисао била је као и мисао његове мајке да изведе потпуну централизацију својих земаља и германизацију покорених народа, па да у целој држави влада: један устав, један закон и један језик. Апсолутиста до крајности, убеђен у оправданост својих идеја, цар Јосиф је радио брзо и одлучно по принципу: „све за народ, али ништа са народом”, зато није водио рачуна ни о традицији, ни о верском, ни о националном осећању народа.

Прво је почео изводити црквене реформе. Католичко свештенство и цркву, потчини држави. Укиде око 700 манастира и отпусти њихове калуђере; имања им огласи за државна добра, а зграде претвори у школе, болнице и фабрике. Патентом о толеранцији (1781) Јосиф II, допустио је слободу исповедања вере и некатоличким хришћанима и изједначио их с католицима у грађанским правима. Тиме је знатно олакшано тешко стање православног дела нашега народа у његовој монархији, који је дотада био у непрекидном страху од насилног унијаћења.

Поред верских цар Јосиф је почео изводити политичке и економске реформе. Он укиде племићке повластице и наметну племству и свештенству плаћање државне порезе од које су дотада били ослобођени. Поправи дотадашње тешко стање кметова тиме, што им дозволи да могу мењати своје господаре и даде им право жалити се суду против сваке неправде. Пруреди судове, укиде тортуру и смртну казну и даде закон једнак за све грађане без сталешке и верске разлике. У духу централизације, цар Јосиф укиде старе управне области и сву државу подели на округе, а ове на срезове, не водећи рачуна о историским правима и дотадашњим границама разних покрајина. Место латинског, у свим школама и канцеларијама, заведен је, као службени, немачки језик, а чиновник који га за три године не научи, морао је ићи из службе. Он је обратио велику пажњу трговини, пољопривреди и занатима, зато

отвара читав низ стручних трговачких, занатских и земљорадничких школа.

Као и његова мајка, цар Јосиф, да би појачао немачки живаљ, насељавао је Немце по ретко насељеним крајевима Бачке, Баната, Славоније и Срема. На тај начин изводио је колонизацију Војводине и Славоније. Поред Немаца насељавали су се у мањој мери Мађари и Словаци.

Својим радом Јосиф II створио је нов живот у културно заосталој Аустрији, али је економским и верским реформама изазвао велико незадовољство привилегованих сталеча: племства и свештенства. Осим тога, својом политиком централизма и германизације, изазвао је такво незадовољство у Белгији, Угарској и Хрватској, да су се јавиле буне, услед којих је пред своју смрт морао опозвати многе учињене реформе.

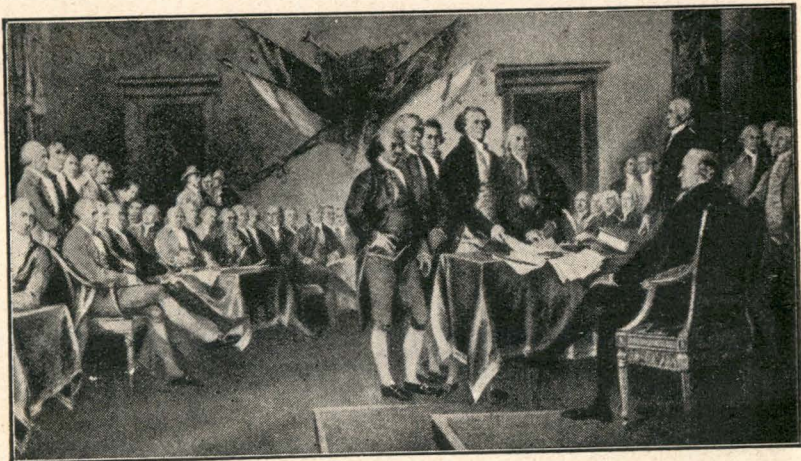
Јосифа II, који није имао деце, наследи брат му Леополд II (1790—1792). Хрватски великаши мислили су да ће се бечком централизму и германизацији лакше одупрети и своје привилегије одржати помоћу моћнога мађарскога племства, зато закључе (1790 год.) да се за Хрватску и Угарску образује заједничка влада, која ће бранити њихова стара права и законе. Тако су они сами потврдили дело Марије Терезије, која је Хрватску (1779) потчинила Угарској. *После тога Хрватска је остала у оквиру угарске државе све до 1848 године.*

ПОСТАНАК СЈЕДИЊЕНИХ ДРЖАВА У АМЕРИЦИ

Енглеске колоније. Енглеска је последња од западно-европских поморских и трговачких држава почела стварати своје колоније. Она је била пољопривредно-сељачка земља и тек за владе чувене краљице *Јелисавете* (1558—1603) обрађена је већа пажња трговини и морнарству. Тада су основана многа трговачка друштва као: „Московска компанија”, „Левантска компанија”, „Гвинејска компанија” итд., али је најважнија била „Источноиндиска компанија”, која је добила монопол за сву трговину с Азијом и источном Африком. Отада је Енглеска почела стварати своје колоније у Америци и Ин-

дији, а већ у XVIII веку постала је прва поморска и колонијална сила на свету. У Северној Америци Енглеска је основала тринаест својих колонија. Оне су биле уређене као аутономне републике, али су у економском погледу биле сасвим зависне од Енглеске тј. нису могле развијати никакву сопствену индустрију, а увозну и извозну трговину могле су водити једино с Енглеском.

Проглас независности и борба с Енглезима. У седмогодишњем рату Енглеска је била на страни Пруске, а Аустрију су помагале Француска и Русија. Енглеска и Француска су

Сл. 16. — Проглас америчке независности.

биле у непријатељству због колонија у Америци и Индији, те се између њих водила борба и ван Европе, тј. по њиховим колонијама. Енглеска је победила и одузела Француској Канаду и друге поседе у Северној Америци и све колоније у Индији, осим неколико градова. Али за време рата Енглеска се јако економски истрошила и задужила. Да би поправила своје финансиско стање, она је у својим североамеричким колонијама почела уводити извесне таксе и царине и тиме крњити њихову аутономију. То је дало повода колонијама да се, на основу теорије о природним правима човека, побуне против Енглеске и да преко својих изасланика на конгресу у Филадел-

фији, 4 јула 1776 године, објаве коначно одвајање од Енглеске и прогласе потпуну своју независност. Тада је отпочео рат између Енглеске и њених колонија у Америци. Вођа колонијалне војске био је *Ђорђе Вашингтон*, а најистакнутији дипломата *Бенџамин Франклин*. Борба је вођена с великим тешкоћама, јер је колонијална војска оскудевала у свему. У најтежим часовима Американце помогне Француска, те Енглеска буде приморана на мир. *Мир је закључен у Версају 1783 године* и њиме је Енглеска признала независност дотадашњих својих колонија у Северној Америци.

Постанак и уређење Сједињених Држава. После свршеног рата с Енглеском тринаест бивших енглеских колонија постале су самосталне државе. Али оне су се договориле и склопиле вечити међусобни савез и уредиле се као једна савезна република под именом: *Сједињене Североамеричке Државе*.

На челу извршне власти Сједињених Држава стоји претседник, који се бира општим гласањем на четири године. Први претседник био је *Ђорђе Вашингтон*. Законодавну власт има Парламенат, који се зове *Конгрес*, а судску власт врше независни судови. Конгрес се састоји из два дома тј. *Сената* и *Скупштине*. За Сенат шиље Парламенат сваке савезне државе по два претставника на шест година, а чланови Скупштине бирају се на две године општим гласањем сразмерно према броју становника поједине савезне државе.

Област Сједињених Држава испрва је захватила само простор између Атланског Океана и Елигенских Планина, али су оне брзо насељавале пусто суседно земљиште и стварале нове државе, које су приступале Савезу. Данас Сједињене Државе заузимају сав простор од Канаде до Мексика и од Атланског до Тихог Океана; броје 48 савезних држава и претстављају једну од првих економских и политичких сила на свету.

ЈАЧАЊЕ РУСКОГ УТИЦАЈА НА БАЛКАНУ

Кучук-кајнарџиски мир 1774. После неуспеле опсаде Беча Турска трпи пораз за поразом. Карловачким миром изгубила је многе своје раније тековине, а пожаревачким и београд-

ским миром показала је, да их више не може повратити. У целокупном животу Турске осећали су се знаци нереда и слабости.

Док Турска тако слаби, на северу се нагло уздиже Русија, као нова словенска сила, која замењује изнурену, великашким међусобним борбама сатрвену Пољску, и постаје главни фактор у рушењу турске царевине. Још Петар Велики приступио је „светом савезу” и отпочео борбу с Турцима, а царица *Катарина II* ставила је себи у задатак, да уништи турско господство у Европи и ускоро после ступања на престо објавила је Турској рат (1768). Руска флота из Балтичког Мора обиђе западну Европу; уђе у Средоземно Море; стиже до малоазиске обале и у Чесменском Заливу потуче турску флоту, а сувоzemна војска се спусти низ Молдавију и Влашку, пређе Дунав и продре у Бугарску; опколи војску великог везира код вароши Шумена и Турска затражи мир. Посредовањем Аустрије и Пруске, мир је закључен у Кучук-Кајнарцију, на западној обали Црнога Мора 1774 год.

По овом миру Азов и друге важне тврђаве на северној обали Црнога Мора припале су Русији и тиме је обезбеђен њен излаз на Црно Море. Руским бродовима дозвољено је пролазити кроз Босфор и Дарданеле, а осим тога, *Русија је добила право заштите хришћана у Турској*. Влашка и Молдавија добиле су аутономију под руском заштитом. Крим је постао независна област, али га је царица Катарина ускоро придружила својој држави.

Кучук - кајнарџиским миром Русија је знатно уздигла свој углед и отада почиње њена надмоћност над Турском.

Руско - аустриски план за деобу Турске 1782. Успеси Русије утврђени кучук - кајнарџиским миром изазвали су узнемиреност аустриске владе, која није могла мирно гледати, да се Русија сама шири на рачун Турске. Аустрија није могла сама уништити Турску, а није могла ни спречити напредовање Русије и њена дипломатија нашла је за најбоље, да против Турске склопи савез с Русијом. Против таквог савеза није имала ништа ни Русија, те цар Јосиф II и царица Катарина II

склопе уговор о савезу и створе план о уништењу и деоби европске Турске.

Сазнавши о намерама и припреми Русије, Турска јој сама објави рат, у који као савезница Русије ступи и Аустрија (1788). Аустрија је у овоме рату, као и у свим ранијим борбама противу Турака, гледала да искористи снагу нашега народа у Турској, зато је још пре објаве рата послала многе агенте, већином преобучене официре, у Босну и Србију, да испитују земљиште, упознају непријатељску снагу и припремају народ на устанак.

Кочина крајина. Стање раје у Турској уочи рата било је тешко и несносно. Безакоње, насиља и убиства узимали су све више маха, те су многи виђенији људи, нарочито из Београдског пашалука, остављали своје домове и бежали преко Саве и Дунава у Срем, Бачку и Банат. Они су ступали у аустриске добровољачке чете, од којих је образован нарочити одред звани *фрајкор*. Међу људима који су избегли из Београдског пашалука био је Ђорђе Петровић-Карађорђе, из Тополе, и Коча Анђелковић, угледни трговац из Пањевца код Јагодине, један од најпопуларнијих људи ондашње Србије.

Кад је рат почео (1788), фрајкорци су први прешли Саву и Дунав и потисли Турке. Највише је успеха имао Коча са својом четом. Он пређе Дунав и нападне Смедерево и Пожаревац, па преко Мораве продре у Шумадију; заузео Крагујевац и поче дизати народ на устанак, гледајући да спречи долазак турске војске од Ниша к Београду, који је био опседнут. Аустриска команда слабо је помагала Кочу, те се он одвоји од ње и поче радити на своју руку. Али сам се у Србији није могао одржати, већ се врати на леву страну Дунава и судари се с Турцима код села Брзаске близу Беле Цркве. Ту Коча буде заробљен са свом својом дружином и *набијен на колац*, код Текије 1788 године.

По њему је цео овај рат у нашој историји и назван Кочина крајина.

Акција аустриске војске била је врло слаба и без икакве енергије све док за главног команданта није дошао *генерал*

Лаудон, који заузео Београд (1789) и поче продирати у Србију. Али како у то време умре цар Јосиф II (1790), а наследи га брат му Леополд II, који се одрече и унутрашње и спољне политике свога брата, Аустрија закључи с Турском мир у Свиштову 1791 године.

По свиштовском миру остала је граница, између Аустрије и Турске, као и пре рата, Сава и Дунав. Турска је дала амнестију свим својим поданицима хришћанске вере који су се бунили или ма чиме радили против ње. Осим тога, Турска се обавезала, да ће у пашалуцима према Аустрији одржавати ред и мир, како не би пограничним нередима изазвала нове ратове.

Русија продужи рат још неколико месеци, па и она склопи мир с Турском у Јашу (1792), по коме у главном само одржа тековине кучук-кајнарџиског мира.

Владика Петар I (1781 — 1830). У доба Кочине крајине Црном Гором је управљао владика Петар I, синовац и наследник владике Саве. Петар I био је човек јаке воље и чврстог горштакског карактера. Он је истински волео свој народ и своју земљу, од које је желео створити национални центар. За време своје владе неуморно је радио да измири завађена племена, да искорени крвну освету и да заведе у Црној Гори унутрашњи ред, безбедност и правни поредак. Због таквог његовог рада и примерног живота народ га је толико волео и поштовао, да га је сматрао за свеца. Када су Русија и Аустрија заратиле с Турском оне су обадве послале своје изасланике у Црну Гору да је позову у борбу против Турака. Руско-аустријски позив за борбу с Турцима владика Петар I радо је прихватио и, заједно с херцеговачким и брдским племенима, ударио на суседне Турке. Али када су Аустрија и Русија закључиле с Турском мир, нису ништа уговориле за Црну Гору. Она је и даље остала у рату с Турцима. Скадарски везир Махмуд-паша Бушатлија, да би се осветио владици Петру I, крѐне с великом војском на Црну Гору. Али Црногорци дочекаше Турке и прво на *Мартинићима*, а затим на *Крусима* према Подгорици, тако их потукоше да је сам Махмуд-паша погубљен и глава му однета на

Цетиње (1796). Победа над Махмуд-пашом знатно је уздигла углед Црној Гори и владици Петру I међу суседним племенима.

Реформе султана Селима III. После мира у Свиштову настали су у Турској унутрашњи нереди и међусобне борбе. Та-

Сл. 17. — Владика Петар I.

дашњи султан Селим III (1789—1807) желео је, да у својој држави изведе потребне реформе, те да је тим препороди и спасе од унутрашњег расула и очигледне пропасти. По угледу на просвећене европске владаре, он је хтео да уздигне опалу

централну власт и да уведе савремену управу у својој држави. Да би то постигао, султан је решио да непослушне и непоуздане јаничаре, који су били сасвим изгубили своје старе војничке врлине и све се више претварали у необуздане насилнике, замени редовном војском.

Султан је почео изводити своје реформе прво у Београдском пашалуку, као граничном према Аустрији. Својим ферманима, које је издао током 1793 и 1794 године, забранио је јаничарима боравак у Београдском пашалуку, а Србима је дозволио слободу вере и богослужења, слободу кретања и трговине, и ослободио их свих намета осим царскога данка и спахиског десетка. Данак су купили и унутрашњим народним пословима управљали домаћи кнезови, које је сам народ слободно бирао. Протерани јаничари су се скупљали око пашалука и покушавали да се силом врате. Тадашњи београдски везир Хаџи-Мустафа паша, велики присталица рефорама Селима III и противник јаничара, да би сузбио јаничаре и спречио им повратак у Београдски пашалук, дозволио је Србима у пашалуку да се наоружају, и да заједно са царском војском одбију јаничаре.

Хаџи - Мустафа паша је био добар према подручним му Србима и они су га сматрали за свога великога пријатеља — „Српска мајка”.

Против рефорама султана Селима III избило је велико незадовољство у Босни и у разним крајевима Турске. Босански бегови и многи самовољни великаши у Турској устали су против султанових рефорама, нарочито против установљавања редовне војске, која је била опасна за њихове аутономне повластице. Као главни и највећи противник рефорама истакао се Осман-Пасван-Оглу, вођа једног најамничког одреда у последњем рату и човек веома прослављен својим јунаштвом и војничком вештином. Он је прикупио око себе протеране јаничаре из Београдског пашалука и многе друге зликовце, незадовољнике и беспосличаре из разних пашалука, па се утврдио у Видину и потпуно се одметнуо од султана. Сви покушаји султанови да сломи Пасван-Огла остали су без успеха.

У то време француски револуционари отпочели су борбу с Европом, те је пажња свих европских држава била скренута

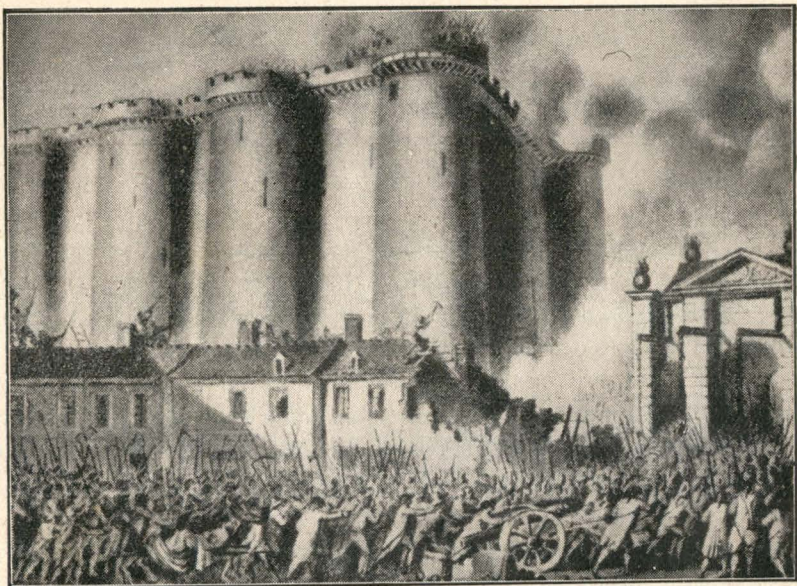
на ту страну. Једно одељење француске војске, под командом младог револуционарног генерала Наполеона Бонапарте, напало је на Египат и Сирију. То је уплашило султана Селима III, те је потпуно напустио своје реформе, измирио се с Пасван-Оглом и признао га за видинског пашу, само да би колико толико повратио унутрашњи ред. Тада је и јаничарима дозвољен повратак у Београдски пашалук.

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА

Стари режим у Француској. У XVIII веку, под утицајем просвећених и слободоумних идеја, које су се нарочито развиле утицајем француских филозофа, многи европски владоци извршили су у својим државама културне и социјалне реформе, којим су олакшали својим народима дотадашње тешко економско и друштвено стање. Једино француски краљеви, у чијој су се држави те просвећене идеје и развиле, остадоше према њима потпуно неосетљиви. Наследници краља Луја XIV, Луј XV и Луј XVI, задржали су неограничену власт и без рачуна трошили државне приходе. Они су и даље задржали све старе уредбе и злоупотребе, које су с тим уредбама биле у вези. Осим краљеве воље није било другога закона, а државним приходима краљ је располагао као личном својином. Расипањем и раскошом нарочито се истакла жена краља Луја XVI, краљица Марија Антоанета, кћи Марије Терезије. Стара друштвена неједнакост још је постојала. Наследно племство и свештенство било је ослобођено порезе и уживало је све повластице, док је тзв. трећи staleж, — грађани, сељаци и радници, којем је припадало 90% народа, био преоптерећен разним дужностима и остављен без икаквих права. Правосуђе и лична и имовна безбедност били су потпуно несигурни.

Револуција и пад старог режима. Када краљеви нису хтели поправити ово зло и несносно стање, онда је народ морао сам, силом-револуцијом. Револуција је планула у Паризу 1789 године и раширила се по целој земљи. Револуционари су одмах заузели и порушили злогласну тврђаву Бастиљу (државну там-

ницу), као символ дотадашње самовоље, безакоња и тираније; јер су у њу затварани без икаквих стварних кривица многи писци и слободоумни људи. Укинули су све остатке средње-вековног државног уређења и друштвене неједнакости; огромне свештеничке и племићке поседе прогласили су за народна добра, а тадашњег краља Луја XVI, који хтеде да бежи у иностранство, погубише и прогласише Француску републиком. Револуција за кратко време уништи цео стари систем, а на ње-

Сл. 18. — Рушење Бастиље.

говим рушевинама ниче нова Француска, — земља слободе и грађанске једнакости. Дан пада Бастиље (14 јули) Французи су узели за национални празник.

Основна начела револуције била су: народ је врховни господар у држави; сви су људи слободни и равноправни; закони су израз опште народне воље и они морају бити једнаки за све људе; општи порез и државни терети морају бити подједнако распоређени на све људе сразмерно њиховом богатству. Укратко речено, начела револуције беху: слобода, једна-

кост, братство (Liberté, Egalité, Fraternité). Ова начела револуције нису била само за Французе; то су била начела за све људе, и револуционари су хтели да их прошире и да из основа промене тадашњу Европу, — да створе од ње царство правде и једнакости. Али тадашњи апсолутни владари и привилеговани сталежи европских држава, не само што нису хтели применити нова начела у својим државама, већ су хтели да их униште и у самој Француској и да поврате стари режим. Због тога су отпочели дуготрајни и крвави ратови између француских револуционара и Европе. У тим ратовима прославио се генерал Наполеон Бонапарта, који постепено придоби војску за себе; прикупи власт у своје руке; прогласи се за цара и претвори републику у наследну монархију, па продужи борбу с Европом, у намери да њом загосподари.

Француска револуција имала је јаког и политичког и културног утицаја на читаву Европу. Она је посредно или непосредно изазвала буђење националне свести и жељу за националним и политичким слободама, код оних који тих слобода нису имали. Она је имала велики посредни утицај и на наш народ и нашу земљу.

ЈУГОСЛОВЕНИ ОД КАРАЂОРЂЕВОГ УСТАНКА ДО УЈЕДИЊЕЊА

1804—1918

КАРАЂОРЂЕВ УСТАНАК

1804

Дахијска управа у Београдском пашалуку. Немоћан да савлада свога главног противника и одметника Пасван - Огла, а заплашен изненадним нападом Наполеона Бонапарте на Египат и Сирију, султан Селим III напусти своје реформе, измири се с Пасван-Оглом, призна га за пашу у Видину и јаничарима дозволи повратак у Београдски пашалук (1799). Доласком јаничара повратило се оно зло стање, које је владало у пашалуку пре свиштовског мира.

Необуздани, а озлојеђени јаничари, почели су одмах убијати и злостављати не само хришћане, већ и Турке, који су се показали као јаничарски противници. Године 1801, убију и самога београдског везира Хаџи-Мустафа-пашу, па сву власт приграбе четири јаничарска првака: *Аганлија*, *Кучук - Алија*, *Мула Јусуф* и *Фочић Мехмед-ага*, који се назваше *дахије*.

Дахије разделе Београдски пашалук на четири дела и сваки је управљао у своме крају потпуно неограничено. Збацише дотадашње власти, па свуда поставише своје људе, по варошима *кабадахије*, а по селима *субаше*, с неколико стражара (сејмена). Око дахија се искупило из околних пашалука много нерадника, бескућника и зликоваца, који нису бирали сретства, само да се на рачун раје обогате. Дахије наметнуше народу нове порезе и тешке кулуке. Отпочеше отимати, глобити и убијати. Од ових пустихија није био заштићен ни живот, ни вера, ни породица хришћана у Београдском пашалуку.

Припреме за устанак. Насилничка и тиранска дахијска управа постала је несносна, зато су многи људи остављали своје домове и бежали у шуме, те се хајдучке дружине јавише на све стране, нарочито у Шумадији, у којој се исти-

Сл. 19. — Карађорђе.

цаше хајдучки харамбаша *Станоје Главаш*. Поједини кнезови, свештеници, трговци и други знатнији људи почели су помишљати на устанак и на отворену борбу с дахијама. Зато су се тајно састајали, договарали, припремали народ и хва-

тали везе с људима изван пашалука, нарочито с трговцима у Земуну, ради набавке оружја и муниције, и с владиком Петром I у Црној Гори, ради помоћи и заједничке акције. У овом раду на припремању устанка нарочито су се истицали *Алекса Ненадовић* у Колубари и *Ђорђе Петровић*, кога су Турци назвали *Карађорђе* тј. Црни Ђорђе, у Шумадији.

Дахије се међутим нису дале изненадити. Они су дознали за припреме и покрет раје, и одмах су решили да посеку све

Сл. 20. — Илија Бирчанин.

Сл. 21. — Алекса Ненадовић.

кнезове и виђеније људе у пашалуку, те да рају потпуно обезглаве и онеспособе. У јануару 1804 године успели су да ухвате и посеку 70 кнезова, свештеника и других истакнутих људи, међу којима и Алексу Ненадовића, Илију Бирчанина, Хаџи-Руфима и др. Радили су да ухвате и Карађорђа, али Карађорђе, као стари хајдук и војник, успео је да се спасе и склони у шуму код свога пријатеља Станоја Главаша.

Устанак и борбе с дахијама. Људи који су припремали устанак на дахије мислили су да борбу отпочну тек на пролеће, али сеча кнезова била је знак да већ нема чекања, јер

ничија глава није више била сигурна. У Шумадији и у Колубари одмах су се јавиле нове хајдучке чете, које су почеле палити турске ханове, а убијати или прогонити субаше и сејмене. *На Сретење 1804 године* састали су се виђенији људи у *Орашац*, под планином Букуљом, у средишту Шумадије и ту решили, да се дигне општи устанак и борба почне одмах. За вођу устанка изабрали су *Карађорђа*, као доброг домаћина и човека необичне храбрости, довољног искуства и ретког поштења. *Састанак у Орашцу* сматра се као почетак устанка, а непосредно и као почетак циновске борбе Србије за националну слободу.

Устанак се из Шумадије ускоро раширио по целом Београдском пашалуку. Устаници су очистили од Турака села и паланке, па су напали на градове и заузели прво Рудник и Ваљево, а потом Шабац, Јагодину, Пожаревац и Смедерево. Дахије нису могле дати отпора, већ су се, прикупљајући најамнике, спремале за одбрану Београда.

Основна мисао устаника била је протеривање јаничара и дахија, олакшање економских терета и повратак онога стања, које је у пашалуку настало после свиштовског мира и султанових повластица од 1793 године. На потпуно ослобођење у почетку устанка нико није ни помишљао. Тако су устанички покрет схватили и Порта и суседне паше, те нису ништа предузимали у одбрану омрзнутих дахија. Али како је у турском царству тада владао неред, који је прелазео у анархију, устаници се нису могли надати личној и имовној безбедности после протеривања дахија, зато су у самом почетку затражили заштиту Аустрије као суседне хришћанске

Сл. 22. — Станоје Главаш.

државе. Аустрија, у то време, није смела изазивати Турску против себе, јер јој је претила велика опасност са запада од Наполеона Бонапарте, зато одби устанички захтев, али им ипак није спречавала куповање оружја, муниције и других потреба, штавише пропуштала је граничаре, који су у великом броју прелазили, да помогну устанике. Исто тако и тадашњи карловачки митрополит *Стеван Стратимироваћ* давао је и материјалну и моралну помоћ својој браћи у Србији.

Сл. 23. — Митрополит Ст. Стратимировић.

Остружничка скупштина. Пошто су заузели градове по унутрашњости, устаници су се почели прикупљати к Београду. Да би се договорили о даљем раду, Карађорђе сазове скупштину устаничких старешина у Остружницу, где је сместио и главни војни стан и на тој скупштини буде решено: да се прикупи што више војске и опседне Београд, како би се приморао на предају; да се пошаље молба султану, у којој ће се изнети дахијска насиља и зулуми, који су их приморали на устанак и да се истом молбом изјави султану покорност и тражи заштита. Али ради веће сигурности, ако султан не буде

примио њихове разлоге, послали су молбу рускоме посланику у Цариграду, да о свему обавести рускога цара, како би се заузео за њих код султана.

Очекујући одговор од султана устаници су заводили ред и постављали судове по ослобођеним нахијама, а истовремено се спремали да заузму Београд.

Мисија Бећир паше и погибија дахија. Пошто је примио обавештење о догађајима у Београдском пашалуку султан је наредио босанском везиру Бећир-паши, да иде у Београд да

извиди у чему је спор између раје и дахија и да заведе ред у пашалуку. Бећир-паша стигао је с војском пред Београд крајем јула и улогорио се позади устаничке опсадне војске. Устаници су га дочекали лепо и указали му све почасте, које припадају царском изасланику, показујући се при том да су вољни извршити његова наређења. Дахије међутим, када су виделе пред Београдом поред устаничке и царску војску уплашиле су се и побегле ноћу Дунавом на острво Ада-Кале, с намером, да се склоне у Видин код Пасван-Огла. Али по заповести Бећир-паше адакалски заповедник издаде дахије устаничком војводи Миленку Стојковићу, који их погуби и главе им донесе на Врачар, одакле су послате у Цариград. Бећир-паша тада уђе у Београд, али није могао узети власт, јер место дахија тврђавом и градом загосподари дахијски најамник Гушанац Алија.

После погибије дахија Бећир-паша је захтевао од устаника, да се разиђу и умире обећавајући им повратити све повластице, које су имали у доба Хаџи-Мустафа-паше. Али устаници, знајући шта вреде турска обећања, тражили су да за све то јемчи Аустрија, што Бећир-паша енергично одбије, пошто би то значило дозволити, да се једна страна сила меша у турске унутрашње послове.

Видећи да је његова мисија остала без успеха Бећир-паша се врати у Босну, а господар Београда остаде и даље Гушанац Алија.

Прва устаничка депутација у Русију. У јесен 1804 године устаници су упутили једну депутацију у Русију, с молбом за помоћ и заштиту. Депутација је била у Петрограду лепо примљена, али Русија није могла овога пута узети устанике у заштиту, јер би се тим отворено замерила Турској, коју је Наполеон иначе свим силама наговарао, да ступи с њим у савез против Русије и Аустрије. Али им је ипак послала новчану помоћ и дала потребне савете и упутства. Осим тога речено им је, да ће Русија тражити начина да их преко свога посланика у Цариграду свакако помогне.

Битка на Иванковцу 1805. Када је султан био обавештен о неуспеху Бећир-пашине мисије и о устаничким везама с Ру-

сијом и Аустријом, видео је да устаничка акција није уперена само противу хахија, већ и противу законите царске власти. Зато је поставио за београдског везира нишкога Хафис-пашу с пуномоћијем, да скупи што већу војску и силом заведе ред у Београдском пашалуку.

Устаници су се решили да не пропусте Хафис-пашу за Београд иако су знали, да ће тим доћи у отворен сукоб са законитом влашћу. Хафис-паша кренуо је од Ниша Цариградским Друмом и стигао у Параћин. Али није смео прећи Мораву и ударити на Карађорђа, који је посео Цариградски Друм и утврдио се на брду Гиљу код Јагодине, већ пође десном страном Мораве. На Иванковцу, близу Ђуприје, дочекали су царску војску Миленко Стојковић и Петар Добрњац и потукли је тако, да се сам Хафис-паша рањен једва врати у Ниш, где ускоро и умре.

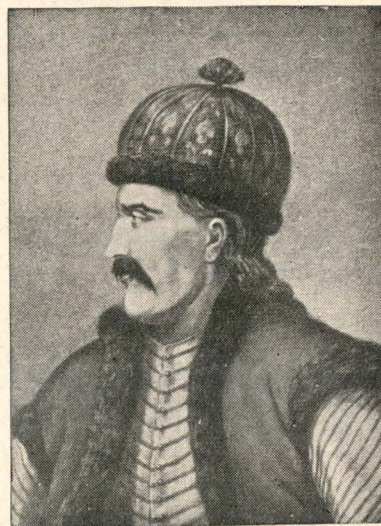
Битка на Иванковцу је прелом у односу између устаника и Порте. Устаници су дотада увек говорили, да се боре против јаничара и хахија, као зулумћара и царских одметника, а да се покоравају царској власти. Овом битком пак они су показали, да се не боре само противу султанових одметника, већ и противу самога султана и турске државе. Победа на Иванковцу знатно је уздигла дух и самопоуздање устаника.

Битка на Мишару и Делиграду 1806. Пораз Хафис-паше на Иванковцу изненадио је и јако огорчио султана, зато нареди румелиском и босанском везиру, да сакупе што већу војску из Босне и све Румелије и да ударе на Београдски пашалук, са свих страна, те да казне и униште бунтовнике. Устаници су знали шта их чека, зато су предузели све мере, да се што боље спрема за одбрану и да очувају дотадашње тековине. Они су се поново обратили молбом аустриском и руском цару за помоћ и заштиту, али је ни овај пут нису могли добити. Јер Наполеон исте јесени беше заузео Беч, потукао аустриску и руску војску код Аустерлица („борба трију царева”) и миром у Пожуну (Братислави) приморао Аустрију, да му уступи, поред осталог, Истру и Далмацију с Боком Которском. На тај начин Наполеон се учврстио на Балканском Полуострву и приближио се Турској. Због тога су и Русија и Аустрија

гледале да не изазивају Турску, већ да је придобију и одвоје од Наполеона, под чији је утицај све више падала.

Ни владика Петар I, поред најбоље воље, није се могао одазвати позиву Карађорђеву, да удари на Турке и олакша угрожени положај устаника, јер у исто време беше заузет борбом бранећи Боку од Наполеона.

Да би проширили своју област и ухватили zgodne позиције за одбрану устаници су, зими када Турци обично не ратују, прешли границе Београдског пашалука и освојили Него-

Сл. 24. — Миленко Стојковић.

Сл. 25. — Петар Добрњац.

тин, Алексинац, Параћин и Крушевац. Капетан Вуча Жикић, бивши аустриски официр, подиже на Цариградском Друму код Ђуниса шанац Делиград, чија је утврђења тако вешто распоредио и утврдио, да су се на њима сломили многи турски напади. Турци су се међутим споро спремали и тек у јулу месецу напали су са главним снагама од Ниша и од Босне. Али босанску војску Карађорђе дочека на Мишару, 1 августа 1806 године, и тако потуче, да је Мишарско Поље било покривено турским лешевима и натопљено њиховом

крвљу. Ту је погинуло неколико најбољих босанских војсковођа, међу којима и Кулин-капетан, дика Босанске Крајине. Мишарска победа је једна од највећих победа у целом устанку, а неоспорна заслуга за њу припада Карађорђу, чији је војнички таленат, присебност и храброст био главни услов победе.

После победе на Мишару Карађорђе се упути к Делиграду, који је већ шест недеља бранио храбри Петар Добрњац, одбијајући многе нападе румелиске војске под Ибрахим-пашом од Скадра. Турска војска код Делиграда буде потучена и устаници прогонећи Турке продру до Прокупља и до Бањске на Косову. Као круна ових срећних ратова дошло је освојење Београда, трећи дан Божића 1806 године.

Ичков мир. Још пре битке на Мишару, када се турска војска гомилала на границама Србије и када је претила највећа опасност устаницима, Карађорђе је покушао, да мирним путем избегне опасност. Са нарочитим пуномоћијем послао је у Цариград Петра Ичка, да учини последњи напор за измирење устаника са султаном.

Петар Ичко био је родом Македонац. Служио је раније као турски драгоман у посланству у Бечу и Берлину, а доцније као неки конзул грчких трговаца у Београду. Био је необично окретан и вешт човек, и познат као велики пријатељ устаника; зато му је Карађорђе и поверио тако важну мисију. Када је стигао у Цариград, Ичко је нашао терен за преговоре доста повољан. Пораз босанске војске на Мишару и румелиске на Делиграду, затим буна јаничара око Једрена и страх да се у устаничко питање не умешају европске силе, натерале су султана на попуштање, те је Ичко успео, да закључи повољан мир, којим је султан дао устаницима потпуну унутрашњу самоуправу. Али до дефинитивног измирења није дошло, јер освајање Београда и рат који тада отпоче између Русије и Турске развили су код устаника наду на потпуно ослобођење. Они су прекинули све везе и преговоре с Портом и, као потпуно слободни, ставили су се на страну Русије.

Савез устаника с Русијом против Турске. Наполеон Бонапарта није се задовољио положајем француског цара, већ је

хтео да загосподари и Европом, зато, пошто је победио Аустрију и приморао је на мир (1805), удари на Пруску, прегази је и заузео Берлин (1806), а пруски краљ Фридрих Вилхелм III побеже и стави се под заштиту руског цара, који поред Енглеске на мору, беше главни Наполеонов противник на суву.

Знајући да има пред собом огромну и непобедиву Русију, Наполеон је радио свим силама, да придобије за себе Турску, нудећи јој помоћ у војсци и вештим официрима не само против Русије но и против устаника у Србији и против Црне Горе, које Русија помаже новцем и оружјем. Под његовим утицајем Турска објави Русији рат крајем децембра 1806 године. Генерал Михељсон, заповедник руске војске према Дунаву, у име царево, позове једном прокламацијом устанике, да напусте све преговоре с Портом и да заједно с Русијом, као њени савезници, наставе борбу с Турцима, обећавајући им потпуну заштиту цара Александра и стављајући им у изглед коначно ослобођење. Устаници тада одбацише Ичков мир, прекинуше све везе с Портом и наставише борбу у савезу с Русијом, која је сада предузела на себе уређење устаничких односа према Турској.

Генерал Исајев пређе Дунав и заједно са Карађорђем и Миленком Стојковићем потуче Турке на Штубику и Малајници, а затим опседне Неготин. Али даље напредовање спречио је изненадни мир у Тилзиту.

Мир у Тилзиту и руско-турски преговори. Наполеон је потукао руску војску код Фридланда у источној Прусској и цар Александар плашећи се да непријатељ не уђе у Русију, а незадовољан неактивношћу и себичношћу Енглеске, с којом је био у савезу, није се хтео даље борити, већ закључи мир у Тилзиту 1807 године.

Миром у Тилзиту цар Александар је оставио Наполеону одрешене руке према државама западне и средње Европе, а за себе је задржао слободу рада на истоку и према Турској. Пруску је Александар спасао од коначне пропасти, али је она изгубила све земље западно од Лабје, оптерећена је великом ратном отштетом и морала је примити француску војну по-

саду по градовима. Наполеон после тога настави борбу с Енглеском, али Енглеска, као господар мора, није се дала победити.

После мира у Тилзиту посредовањем Француске закључено је примирје у Слобозији на Дунаву између Русије и Турске, и отпочели су преговори за мир. Преговори су трајали целе 1808 године, али су остали без резултата, јер Турци нису хтели примити, да се руска граница спусти на Дунав, нити су хтели чути о аутономији Србије под руском заштитом.

Војни неуспеси устаника 1809. Преговори између Русије и Турске вођени после закљученог примирја у Слобозији, остали су, због турске непопустљивости, без успеха и рат је настављен 1809 године.

Од продужења рата Карађорђе и остале војводе очекивали су не само проширење граница новоослобођене Србије, него ослобођење и осталих наших области испод Турака, зато су спремили општи офанзивни план у свима правцима.

Војвода Миленко Стојковић кренуо је на исток к Видину и руској војсци, кнез Сима Марковић прешао је Дрину с намером да побуни Босну, а Милоје Петровић, Петар Добрњац, Хајдук Вељко и Стеван Синђелих упућени су на југ према Нишу. Најглавнији и најтежи задатак примио је Карађорђе са својим Шумадинцима. Он је кренуо на југозапад, како би се најкраћим путем састао с војском владике Петра I, који је после тилзитског мира, по жељи Русије, напустио борбу с Наполеоном у Боки и Далмацији и окренуо се против Турака. Сједињењем Србије и Црне Горе, поред појачања војне снаге и великог моралног успеха, одвојиле би се од Турске Босна и Херцеговина и олакшало њихово ослобођење. Свој задатак Карађорђе је почео извршивати успешно. Прешао је планину Јавор, заузео Сјеницу, потукао војску босанског и пећког паше, опсео Нови Пазар и састао се с првим црногорским четатама. Али заузеће Новог Пазара и даље напредовање, због пораза војске код Ниша, морао је напустити и похитати к Морави и Делиграду, куда је позвао и остале војводе.

Постављањем Милоја Петровића, човека без војничких способности и без нарочитих ратних заслуга, за главног за-

поведника војске према Нишу није био задовољан Петар Добрњац, стари заповедник на тој страни и прослављени бранилац Делиграда. Између Добрњца и Милоја дошло је до отвореног сукоба, што је изазвало општу пометњу у војсци. Руси међутим, због малобројности своје војске у Влашкој и због великог излива Дунава, нису могли продрети у Бугарску, чиме се Турци користе и с јаком снагом, под командом вештог и окретног Хуршид-паше, нападну од Ниша. Устаничка војска се није могла одупрети, већ узмакне к Делиграду, само војвода Стеван Синђелић није хтео оставити своје утврђење на Чегру, но када му Турци, преко много својих лешева, уђоше у шанац, упали резервни барут у шанцу, те са остатком својих људи и многим Турцима одлете у ваздух. Од глава славних бранилаца Чегра, Турци су доцније помоћу креча и камена, подigli Ђеле-Кулу.

Покушаји Карађорђеви да заустави Турке на Делиграду и Морави остали су без успеха. Војска је била малаксала и обесхрабрена, а војводе међусобно завађене. Турци су заузели Ђуприју, Јагодину и Пожаревац, и упутили се Крагујевцу и Београду. У народу је настала паника; многи су бежали у шуме, а многи преко Саве и Дунава. Сам руски изасланик Родофиникин, београдски митрополит Леонтије и Петар Добрњац оставише Србију и одоше к руској војсци у Влашку.

У овим тешким приликама, а незадовољан оклевањем руске војске, Карађорђе затражи помоћ и заштиту Аустрије, нудећи јој, да аустријска војска поседне Београд и друге градове. Али Аустрија није могла помоћи ни себи, јер је у исто време, новим ратом с Наполеоном, доведена на ивицу пропасти. Наполеон је потукао њену војску, заузео поново Беч и приморао је на мир у Шенбруну (1809), по коме је Аустрија уступила Наполеону Крањску, део Корушке, Горицу, Градишку, део Истре и Хрватску до Саве. Карађорђе се у исто време преко свога изасланика, капетана Рада Вучинића, обратио молбом и Наполеону за помоћ и покровитељство. Али политичке прилике нису допуштале Наполеону да прими устанике под своју заштиту. За устанике су биле насту-

пиле врло тешке прилике, али спас је дошао од Русије и њене војске.

Долазак руске војске у Србију. Бој на Варварину и Лозници 1810. Почетком августа 1809 године, када су устаници били пред неизбежном опасношћу, руска војска пређе Дунав и поче освајати градове по Бугарској. Уплашени руским победама, Турци оставише Србију и сву своју војску повукоше према Русима. Устаници тада поново поврате границе које су имали после срећних ратова 1806—7 године, али је међу њиховим војводама избила неслога и свађа, која је довела у питање унутрашњи ред и све тековине.

Док су се устаничке старешине гложиле и узајамно оптуживале, Турци су извршили потребне припреме и с пролећа 1810 године поново напали на Србију од Ниша и од Босне. Устаницима је стигло у помоћ једно одељење руске војске под командом *грофа Оурка*. С Русима се, по Карађорђевој дозволи, врати у Србију и војвода Петар Добрњац. *Турска* нишка војска буде потучена на Варварину, а босанска на *Лозници*. Оурк при повратку с Варварина освоји Књажевац (Гургусовац), а Добрњац беше заузео Кладово. Тиме је цела Крајина била ослобођена и веза између устаника и руске војске утврђена на целој линији Дунава од Оршаве до Радујевца. Ради јаче везе и сигурности, почетком јануара 1811 године дошло је у Србију ново одељење руске војске и сместило се у Београду, Шапцу и Делиграду.

УРЕЂЕЊЕ КАРАЂОРЂЕВЕ СРБИЈЕ

Првобитна власт. Поред свих чињених припрема, Карађорђев устанак није избио као резултат рада и воље појединаца, већ као резултат општег несрећеног и хаотичног стања у турској царевини, а нарочито у Београдском пашалуку.

Раја је умала да стресе са себе тешке економске окове који су је спутавали, и да се ослободи насилника и зулумћара. Непосредан повод пак била је сеча кнезова, с којом настаје општа лична несигурност, те је раја увидела да је „земан дошо ваља војевати”, и умала је „усред зиме, кад му време није”.

У почетку устанка није било никакве државне везе међу побуњеним нахијама. Сваки је војвода радио потпуно самостално без нарочито смишљеног плана, али су ипак сви ишли к заједничком циљу: протеривање насилника, ослобођење од дахијске управе и повратак ранијих повластица.

У ослобођеним нахијама испрва није било никакве друге власти осим војничке. Сваки војвода у свом крају био је војни и политички старешина; управљао је и судио онако како је он хтео.

Карађорђе је на скупштини у Орашцу, 1804 године, признат стварно само као вођа Шумадије, али његова активност и војни успеси, као и централни положај његове области, која је давала помоћ и десно и лево, истакло га за вођу над целом побуњеном земљом. Он је постао средишна и најкрупнија личност, те се за његово име везао цео покрет. С тим нису биле задовољне поједине војводе, нарочито колубарски господар Јаков Ненадовић, члан старе и угледне куће Ненадовића, Милан Обреновић и брат му Милош војводе рудничке, и прекоморавске војводе Миленко Стојковић и Петар Добрњац. Између њих, с једне и Карађорђа и његових личних пријатеља с друге стране, дошло је до оштрих сукоба, који су се свом жестином испојили, нарочито онда, када су, после славних победа првих година устанка, почели долазити и војни неуспеси. Ови лични сукоби војвода доста су штете допринели општој народној ствари.

Народна скупштина. Поред првобитне, чисто војводске власти, рано се јавља и Народна скупштина. Њу су сачињавале војводе и устаничке старешине, скупљени на једном месту ради општег договора. Скупштина је одлучивала о заједничким пословима који се тичу свију војвода и целе ослобођене земље; иначе се у делокруг појединих, нарочито истакнутих војвода, није смела мешати. Прва скупштина била је она у Остружници крајем априла 1804 године. Доцније је сазивана редовно о Новој години, а ванредно када се укаже нарочита потреба.

Скупштину је сазивао Карађорђе као врховни вођа устаника, а трајала је кратко време, највише по неколико дана.

Управни савет. По упутствима из Русије установљен је крајем августа 1805 године тзв. „Правитељствујушчи совјет“, састављен од дванаест изабраних претставника из 12 ослобођених нахија. Први његов претседник био је прота Матија Ненадовић, који је и донео мисао о оснивању Савета, када се

Сл. 26. — Прота Матија.

као устанички депутат вратио из Русије. Управни савет је био нека врста земаљске владе, у чијим је рукама поред управне власти била и судска и законодавна власт. Савет је одмах у почетку свога рада издао кратке уредбе о суђењу и то је прва врста писаних судбених закона у ослобођеној Србији, а крајем 1807 године одредио је, да се у сваком округу постави прави суд од три изабране судије. Над пресудом тога, Округнога суда, био је суд самога Савета. Савет је прикупљао и чувао државне приходе и старао се за набавку муниције и других војних потреба за целу земљу. Њему су војводе о годишњим скупштинама биле дужне поднети рачун о свим војним трошковима.

Противници Карађорђевог врховне власти примили су са задовољством оснивање Управног савета, мислећи да ће Карађорђа тим ограничити, и затражили су од Скупштине да призна и потврди Савет као највећу власт у земљи. Али је Карађорђе то спречио силом своје несавладљиве енергије, и није дозволио да му се неограничено врховно старешинство смањује, шта више, израдио је да га и Савет и Скупштина, на годишњој скупштини 1808 године, признају за наследног господара, и да му се закуну на верност и послушност.

Попечитељство. Почетком јануара 1811 године извршена је реформа Управног савета. Карађорђевим указом установ-

љено је Попечитељство, или влада од 6 попечитеља или министара. Попечитељи су у исто време били и чланови Савета. Остали чланови Савета сачињавали су после тога Врховни земаљски суд, под претседништвом попечитеља правде. Ова реформа објављена је по тадашњем обичају свим војводама с упутствима како се и којему попечитељу имају обраћати за поједине послове.

Да би своје главне противнике Миленка Стојковића и Петра Добрњца одвојио од народа и довео у Београд, а њихова војводства изделио млађим и послушнијим војводама, Карађорђе их постави за министре, али како нове положаје они нису хтели примити, буду протерани из земље. Они тада преко Влашке оду у Русију, где су остали све до своје смрти.

Са Саветом, односно са својом владом, Карађорђе је делио власт, али како је он хтео. Где није хтео да се сам меша, Савет је радио потпуно слободно; где је пак Карађорђе хтео да своју вољу одржи, Савет га је слушао.

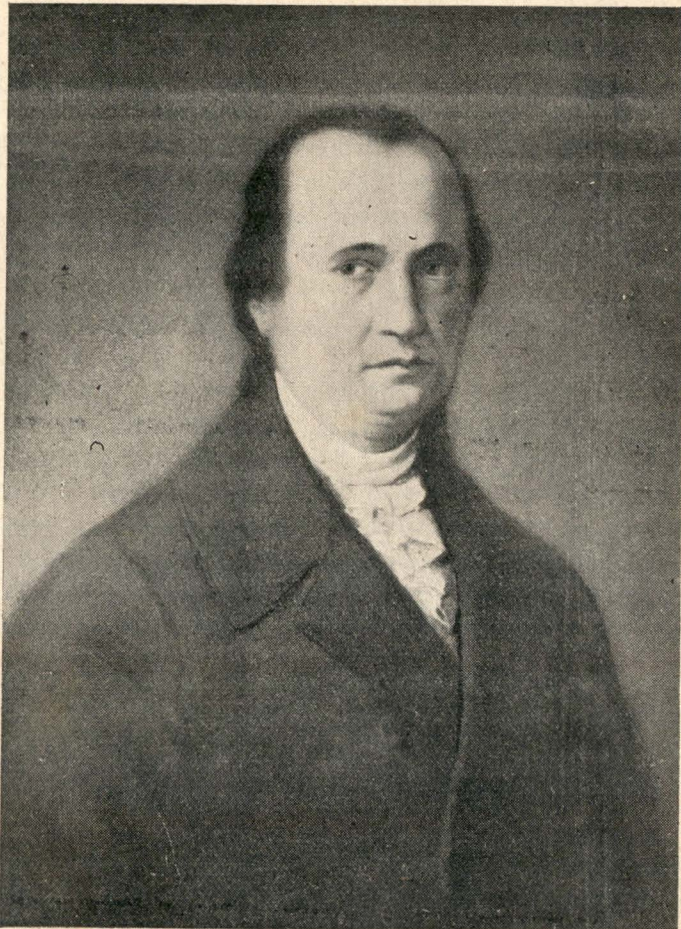
Просвета. Пре Карађорђевог устанка, у Београдском пашалуку, као и у другим областима под турском влашћу, просвета је била на врло ниском ступњу. Манастири су били једине школе у којима се могло научити понешто писати и читати.

Али уочи устанка јављају се и неке приватне школе, које су издржавали ђачки родитељи. Такве школе помињу се у Београду, Карановцу, Лозници, Пожаревцу и Неготину. Учитељи су долазили већином из Војводине. То су били обично људи који су знали по мало писати, а када би напустили неки други посао одавали би се учитељовању.

У овим приватним школама, као и у манастирима, почињало се учити из рускописа, јер буквара није било. Остале школске потребе биле су такође врло ретке. Вук Караџић као дете, идући за стоком, туцао је барут, мутио га у води и тим писао, да не би заборавио оно мало што је пре тога у манастиру Троноши био научио. Сва наука састојала се у томе да ђак научи мало писати, и читати часловац и псалтир. Због таквог просветног стања, у почетку устанка све грађанске и војне

власти биле су неписмене. Од писмених људи из Србије истицао се једино прота Матија Ненадовић.

Првих година устанка на школе и просвету није се могло ни мислити. Али после славних победа на Иванковцу, Миша-

Сл. 27. — Доситеј Обрадовић.

ру и Делиграду обраћена је пажња и унутрашњем напретку ослобођене земље, па су се и школе умножиле и било их је у свим варошима. Просвета је почела напредовати особито када је у Србију, почетком августа 1807 године, дошао Доси-

теј Обрадовић. Око њега се прикупља мали круг књижевних људи и уноси се нов дух у просвету и књижевност. Он је 1808 године, основао у Београду Велику школу, у којој су поред осталих почели учити Вук Караџић и Карађорђевић син Алекса. После Велике школе основао је богословију (1810). Исте године Доситеј је постао и члан Управног савета, а 1811 године први „попечитељ народног просвештенија”.

Осећала се велика оскудица у књигама, због тога се почело мислити на оснивање штампарије, али нови догађаји уништили су и слободу и почетке просветног напретка Карађорђево Србије.

ПАД КАРАЂОРЂЕВЕ СРБИЈЕ

Букурешки мир 1812. Што је год више времена пролазило од мира у Тилзиту и савеза између Наполеона Бонапарте и цара Александра, све је више међу њима расло неповерење и јачала мисао да мир неће дуго трајати. Савезничке обавезе су занемарили и међусобни рат био је неизбежан.

Понашајући се као господар Европе, Наполеон је тзв. континенталном блокадом хтео да забрани сваку трговачку везу између осталих европских држава и Енглеске, како би је као главног свог противника економски потпуно сломио. Али цар Александар у интересу своје државе није хтео извршивати одредбе континенталне блокаде, те Наполеон прекиде с њим савез и поче се свом снагом спремати за велики војни поход против Русије. Пред опасношћу са запада, Русија је хтела да се што пре измири с Турском, али Турска, схватајући тешки положај Русије, и поред свих својих ратних неуспеха, била је веома упорна и енергично одбијала све руске захтеве, како о проширењу руске границе до Дунава, тако и о питању Србије, за коју је Русија тражила самосталност под султановим суверенством и својом заштитом. Када се Наполеон већ примакао границама Русије, с војском колику свет дотада није био видео, Русија је у захтевима према Турској морала попуштати. Али Турска ипак, тек после победе генерала Кутузова над великим везиром, код Рушчука, пристаде на мир, који буде закључен у Букурешту 16 маја 1812 године.

Букурешким миром Русија је добила само Бесарабију, те њена нова граница према Турској постаде Прут до ушћа у Дунав, затим Дунав и Килија до Црног Мора. Влашкој и Молдавији Турци признаше раније самоуправне повластице, али су поред свих руских захтева према Србији остали непопустљиви. Русија, заузета својим невољама, није могла помоћи устаницима, и тек после дугих и тешких преговора успела је да им се VIII тачком уговора дадну извесне повластице и то: потпуна амнестија за све што су чинили, плаћање данка отсеком и унутрашња самоуправа, о којој су се сами имали договорити са султаном. Султану је међутим признато право да поново узме и по својој вољи поседне с војском све градове и утврђења у Србији.

Миром у Букурешту решена је судбина Карађорђевог устанка. На први поглед, и за онај момент, то решење било је за устанике врло неповољно. Допустити да се Турци поново врате у Србију, и предати им све своје ослобођене и крвљу заливане градове и утврђења, изгледало је предати се на милост и немилост Турцима, после десетогодишње крваве борбе и сјајних успеха. Али букурешки уговор, ипак поред свих својих незгода, био је за Србију једна драгоцену тековина. До њега, Србија је била само једна побуњена турска област, којој Турци нису признавали никакво нарочито право, јер стање створено устанком није имало никакве правне подлоге.

Ратови 1813 и одлазак Карађорђевог из Србије. Букурешким миром устаници нису били задовољни, јер поред предаје градова и повратка Турака у Србију питање њихове унутрашње самоуправе било је нејасно и непречишћено. Уговором је предвиђено да се они сами о величини данка и свим привилегијама непосредно споразумеју с Портом, међутим у тај мах нису имали никаква јемства, да ће им Порта ма чим изаћи у сусрет; јер Русија, која је имала право и дужност да се брине о извршењу уговора, заплела се у очајну борбу с Наполеоном и сву своју пажњу била је скренула на ту страну.

У таквим тешким приликама, остављени сами себи, устаници се нису умели снаћи. Не схватајући прави значај својих иако малих права, загарантованих једним тако важним уго-

вором, они су решили да у непосредним преговорима с Портом своја тражења не базирају на одредбама букурешког уговора, већ да преговарају на основи повластица, које је султан био вољан признати Ичковим миром. Депутати који су отишли у Цариград нису ни помињали букурешки мир, као да њиме ништа није ни решено о Србији. То својевољно стављање ван заштите букурешког уговора, Турцима је дошло као поручено, јер су и сами хтели да одбаце VIII тачку уговора и да оружаном силом прегазе Србију и сломе устанички отпор, како би тиме уздигли свој углед пред осталим својим поданицима хришћанске вере. Они су се истина у почетку покаивали као да су вољни преговарати, али чим се руска војска потпуно повукла с Дунава и Турци добили одрешене руке, одбили су последње захтеве устаника, и с огромном војском, под командом самога великог везира Хуршид - паше, напали Србију, од Босне, Ниша и Видина.

Устаници међутим нису били спремни ни материјално ни морално, да се одупру турској сили. Они нису сада имали оне храбрости и самопоуздања којим су се одликовали на Иванковцу и Мишару. Војводе су биле међусобно завађене. Славни победници на Иванковцу, Миленко Стојковић и Петар Добрњац, чији је ауторитет сада био неопходан, били су протерани. Сам Карађорђе, који је безброј пута без страха ишао у смрт и у извесним тренуцима држао морал целе војске у својим рукама, био је сада изгубио присуство духа и није имао вере ни у себе ни у народну снагу.

Почетком јула Турци су почели продирати у Србију са свих страна. Карађорђе се разболе од тифуса и лежао је у То-

Сл. 28. — Хајдук Вељко.

поли. Хајдук Вељко је јуначки бранио Крајину, али остављен без помоћи затвори се у Неготин и бранећи га погибе (18. јула), а Турцима остаде отворен пут на тој страни. Хуршид-паша обиђе Делиград и упути се, као и 1809 године, десном страном Мораве к Дунаву, а босанска војска пређе Дрину и заузе Лозницу. Узнемиреност у Србији била је све већа. Карађорђево отсуство још више обезглави и деморалиса војску. Почетком августа Карађорђе је истина прездравио, али је њиме

Сл. 29. — Јаков Ненадовић.

Сл. 30. — Сима Марковић.

било већ овладало уверење да је дошао задњи час. Војска Хуршид-паше стиже на ушће Мораве. Карађорђе затражи шестонедељно примирје, али Турци одбише. Остављен без помоћи, а немајући добрих саветника, Велики Вожд клоне духом; остави Србију и свој народ, па 21 септембра 1813 године из Београда пређе у Аустрију.

Одласком Карађорђевим слом је био завршен. Војводе су оставиле војску; војска се растурила и страх од Турака угушивао је сваки други осећај. Сваки је гледао само да спасе

себе и своју породицу. За Карађорђем пређоше многе војводе и знатнији људи: Јаков Ненадовић, Сима Марковић, Младен Миловановић, прота Матија Ненадовић и др.

Турци су тада без отпора заузели Београд и друге градове и поново завладали Србијом и, без обзира на одредбе букурешког уговора, повратили оно несрећно стање, које је било пре устанка. У овом тренутку изгледало је да су све тековине устанка отишле у неповрат, али ипак остало је нешто што се није могло изгубити: *остао је народни дух, пробуђена жеља за слободом и букурешки уговор, којим је био обезбеђен живот Србије.*

НАПОЛЕОНОВА ИЛИРИЈА

Француска управа у Далмацији. Пожунским миром 1805 године Наполеон је добио Далмацију, коју је нарочито тражио, да би с југа преко Балкана, као пријатељског и савезничког турског земљишта, могао напасти Русију, свога главног противника на копну.

Далмацијом је у име Наполеоново управљао Млечанин Виско Дандоло, човек који је својим радом за кратко време стекао велике личне заслуге за културни напредак Далмације, заостале у сваком погледу под турском и млетачком владавином. Област је подељена на четири округа, којима су управљали *делегати*; окрузи су се делили на котаре, а ови на општине. Средиште целокупне управе био је Задар.

Слободни дух француске револуције, који је препородио и оживотворио Француску, осетио се одмах и у Далмацији. Француске власти су завеле праведну и поштenu управу, брзо и праведно суђење и поштовање закона.

Учињен је крај средњовековној друштвеној неједнакости и разлици међу људима по роду. Укинуто је кметство, и далматински сељак, први од свих наших сељака, постао је власник земље коју је обрађивао. Обрађена је велика пажња пољопривреди, саобраћају, трговини и занатству. Довођени су пољопривредни стручњаци из Италије да народ поучавају

ратарству и воћарству. Најстрожије је забрањено крчење и уништавање шума. Подигнути су многобројни добри путеви, којима су повезана сва главна места како у приморју тако и у унутрашњости. Отворени су редовни сајмови у главним трговачким центрима и снижена је царина на *три главна далматинска производа: уље, вино и рибу.*

Дандоло је обратио нарочиту пажњу народној просвети и школи. Уведено је обавезно школовање; подигнуте су многе основне школе; у већим местима отворене су гимназије и занатске школе, а у Задру *лицеј*, као највиша школа с положајем универзитета. Французи су почели издавати у Задру и недељне новине, „*Краљски далматин*“, на италијанском и српскохрватском језику.

Дандоло је управљао Далмацијом само четири године а тада је она ушла у састав Наполеонове Илирије.

Илирија. Миром у Шенбруну, ¹⁸⁰⁹ Наполеон је поред Далмације добио од Хабзбурговаца још западни део Корушке, Крањску, Истру, Горицу и Хрватску с десне стране Саве до ушћа Уне. На тај начин, он је добио копнену везу са Далмацијом, одвојио Аустрију од мора, и још јаче учврстио своју базу на Балканском Полуострву. Од свих ових области Наполеон је створио засебну управну целину под именом *Илирске Покрајине* или *Илирија*, а управу над њом поверио је своме маршалу *Мармону*, чије је седиште било у Љубљани.

Илирија је у војним и финансиским пословима била потчињена централној влади у Паризу, иначе је била потпуно самоуправна. Маршал Мармон развијао је у Илирији просветни и културни рад, који је Дандоло био започео у Далмацији. У целој Илирији изведене су благотворне реформе. Укинута су све средњовековне привилегије по рођењу и богатству, и сви су људи, као и у Француској, постали пред законом равноправни. По свим већим местима заведени су редовни првостепени судови за грађанске и кривичне спорове, док су у Љубљани, Задру и Дубровнику установљени врховни апелациони судови.

Под француском управом, у Илирији особито је напредовала народна просвета. Свака општина морала је имати једну

школу за мушку, а свако среско место и по једну за женску децу. Осим тога отворено је 25 нижих гимназија, 9 лицеја или виших гимназија и две занатске школе.

Сл. 31. — Маршал Мармон.

У Љубљани и Задру отворене су *централне школе* с положајем универзитета, на којима се предавала филозофија, теологија, медицина и право. У свим основним и нижим сред-

њим школама обука је била на матерњем језику, само лицеји и централне школе имале су наставни језик француски или талијански. У спољној служби, тј. у општењу с народом, служило се такође народним српскохрватским и словеначким језиком а на француском језику вођена је само унутрашња администрација.

Место „Краљског далматина” у Љубљани је излазио службени лист „Службени телеграф” (Télégraphe officiel) на француском, талијанском, немачком и српско-хрватском језику под уредништвом чувенога француског романијера *Шарла Нодје-а*.

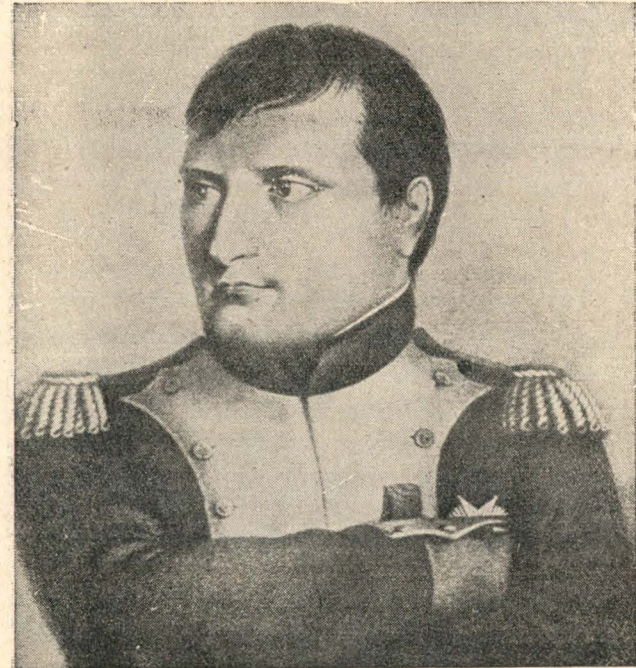
За време просвећене француске управе у Илирији се осетио општи културни напредак и народно благостање. Али свештенство, које је мрзело француски либерализам, и национални и саможиви великаши, који су се плашили друштвене једнакости, нису се могли помирити с новом управом. Они су хтели да и даље живе на рачун народа, зато су желели и радили да се врате под управу назадне Аустрије. Та њихова жеља остварила се одмах после пада Наполеона Бонапарте и слома његове политике.

СЛОМ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТЕ И ЊЕГОВЕ ПОЛИТИКЕ

Неуспели поход на Русију. Ускоро после закључења букурешког мира, Наполеон Бонапарта прешао је руску границу са својом „Великом армијом”, потукао руску војску ком Смоленска и упутио се на Москву, намеравајући да из центра Русије диктира цару Александру мир. Руси су отступали, падећи и пустошећи све чиме би се непријатељ могао користити. Главни заповедник руске војске генерал *Кутузов* дочекао је непријатеља пред Москвом, али у крвавој борби код *Бородина* био је побеђен, и Наполеон уђе у Москву 14 септембра 1812 године. Москва је била скоро празна, а страшни пожар, који се у њој појави, уништи и опустоши варош. Наполеон је у Москви очекивао понуду мира, али је не доби. Кад понуду учини он сам, цар Александар му одговори да о миру неће

разговарати све дотле, док се непријатељ налази на руском земљишту.

Наполеон се нашао у тешком положају. Страшна „руска зима” примицала се, а у опустелој Москви се није могло презимити. Покушај да се спусти у пределе богате јужне Русије спречи му Кутузов, и дотадашњем победиоцу не остаде ни-

Сл. 32. — Наполеон I.

шта друго, но да се повлачи. Средином октобра започело је отступање, а тим и прави слом „Велике армије”. Растурена Бонапартина војска, бацајући оружје, повлачила се у нередунепрегледним и опустошеним равницама, без хране и одела, сатирана немилице страховитом зимом и вејавицом, а гоњена узастопним нападима козачких одреда, с којима је Кутузов испраћао незване госте. Непобедна Русија прогутала је скоро

сву Наполеонову војску „од двадесет језика”, а он се једва с малом пратњом спасе и на саоницама одјури у Париз, да купи нову војску и спасава своје раније тековине.

Наполеонов пад. Пошто је ослободио своју земљу, цар Александар је решио да настави борбу с Наполеоном све докле, док и остале државе не ослободи његове власти. Њему

Сл. 33. — Цар Александар I.

као ослободиоцу почеше прилазити исти они народи, које је Наполеон водио противу Русије. Пруски краљ Фридрих Вилхелм III умакне из Берлина, где је био под надзором француске посаде; склопи савез са царем Александром и Енглеском и позва свој народ у борбу против Наполеона. Уједињена руска и пруска војска уђе у Немачку. Наполеон међутим стиже са преко 300 хиљада новосакупљених војника и два пута (код Лицена и Будишина) потуче савезничку војску,

али немајући довољно коњице није могао искористити победу до краја. Против њега се тада диже и Аустрија, те од уједињене савезничке војске, под командом аустриског војсковође кнеза *Шварценберга*, у новој тродневној крвавој бици код *Лајпцига* („битка народа” 16—18 октобра 1813), Наполеон буде потучен тако, да је једва успео умаћи преко Рајне у Француску. После битке код Лајпцига, Немачка је за Наполеона била изгубљена, а бојиште се пренесе у Француску. Наполеон је и у последњим часовима показао своје генијалне војне способности и велико ратно искуство, али надмоћнијој сили није могао одолети, и цар Александар на челу својих савезника, 13 марта 1814 године, уђе у Париз. На тај начин врати Наполеону учињену посету Москви.

Наполеон је остао усамљен; оставили су га и његови најоданији генерали, и он се морао одрећи престола. Протеран је на *острво Елбу*, а на француски престо је доведен Луј XVIII, брат раније погубљеног краља Луја XVI, и тиме је обновљена бурбонска династија. Савезници нису тражили од Француске ратну отштету, већ је само вратише у границе које је имала пре револуције. Али Наполеон није на Елби мировао. После неколико месеци он остави острво и искрца се у Француску, где га је народ одушевљено дочекао. Наполеон протера Бурбонце и власт поново узе у своје руке. Али га савезне силе нису хтеле оставити на миру, већ су поново нападе на Француску, и Наполеон је био потучен код *Ватерлоа*, ухваћен и послат на *острво Свете Јелене*, где је остао све до своје смрти 1821 године. Тако се поразом завршила и његова друга владавина („Влада од сто дана”). Француска је тада била приморана да плати ратну отштету.

Бечки конгрес. После првог слома Наполеона Бонапарте савезници одредише да се састане у Бечу општи конгрес дипломата, који ће решити спорна питања у Европи, и поправити оно што је Наполеон својим освајањем био пореметио. На бечки конгрес дошли су претставници свих европских држава, али сва питања решавали су само претставници четири велике силе: Русије, Енглеске, Аустрије и Пруске, како је њима било угодно, без обзира на народност и интересе малих држава.

У Немачкој су укинуте многе дотадашње кнежевине, нарочито оне чији су владоци помагали Наполеона, али уједињење Немачке, које је народ тражио, није извршено, већ је створен тзв. „немачки савез” од тридесет пет самосталних држава и четири слободна града под претседништвом Аустрије. Италија такође остаде распарчана на мање независне државице, а Пољска издељена међу Русијом, Аустријом и Пруском. О нашем народу бечки конгрес није водио рачуна. Сва Наполеонова Илирија предата је Аустрији. За Србију, и поред заузимања цара Александра, због туркофилске политике Аустрије и Енглеске, није учињено ништа. А Црна Гора, која је већ била извојевала потпуну слободу, остала је и даље без званичног признања самосталности, и морала је уступити Аустрији Боку Которску, коју је владика Петар I био ослободио и ујединио са Црном Гором.

Све велике силе су се прошириле и заокружиле своје границе, али захваљујући своме окретном дипломати кнезу Метерниху „Министру Европе”, највише је користи извукла Аустрија. Она је поред многих наших земаља и делова Пољске добила још од Баварске Тирол, а од талијанских земаља Ломбардију и Венецију, одакле је хтела да господари раскомаданом Италијом.

Света алијанса. Догађаји који су од француске револуције до бечког конгреса потресали Европу и обориле многе владоце створили су међу европским дворовима извесни осећај солидарности и заједничких интереса, зато цар Александар I с владоцима Пруске и Аустрије склопи тзв. свету алијансу (савез) којој приступе и остале европске хришћанске државе, осим Енглеске. Прави циљ свете алијансе био је да обезбеди творевине бечког конгреса и осигура европски мир; али под утицајем „свемоћног” аустриског министра кнеза Метерниха, света алијанса се претвори у реакционарни савез за узајамно помагање владалаца и угушивање свих националних и слободомних покрета. Светом алијансом хтела је да се користи нарочито Аустрија, те да помоћу ње држи у потчињености многе покорене народе.

Метернихов апсолутизам и буђење мађаризма. После бечког конгреса завладала је реакција скоро у свим европским државама, јер су владоци хтели да поврате своју неограничену власт и да униште све оно што је револуција створила. Центар европске реакције била је Аустрија, односно њен министар кнез Метерних, који је био најогорченији противник свих рефорама и сваког слободоумног покрета.

Одмах после бечког конгреса, Метерних је извршио промене у Илирији и уништио у њој напредне француске творевине. Наполеонову Илирију је поделио на две управне области, и то: Далмацију са седиштем у Задру и Илирску краљевину са седиштем у Љубљани. Илирску краљевину су сачињавале области: Крањска, Коруска, Горица, Истра, и Хрватска јужно од Саве. Али овај део Хрватске, после дужег тражења хрватских сталеза, бечка влада је административно одвојила од Илирске краљевине и придружила га поново осталом делу Хрватске (1822 год.).

Као крајњи апсолутиста, Метерних није трпео никакву самоуправу појединих хабзбуршких земаља, већ је хтео да заведе свуда централистичку управу с немачким службеним језиком. На његов предлог, тадашњи цар Фрања I укинуо је самоуправне повластице Угарске и Хрватске и по жупанијама поставио своје комесаре, који су војничком силом спроводили наредбе из Беча. Да би спречио сваки национални и социјални покрет, Метерних је заведео крајњи полициски систем и најоштрију цензуру над свим часописима и књигама, шта више, у школама је забрањено учити поједине предмете (историју, филозофију и природне науке), које је бечка влада сматрала опасним за њене конзервативне и реакционарне циљеве. Услед тога наступила је општа застрашеност и право политичко мртвило.

Мађари су се успешно одупирали бечком централизму и германизацији. Код њих се још у борби против законодавства и рефорама Јосифа II пробудила народна свест, па су не само одбили да приме немачки, већ су одбацили и латински, дотада службени језик, и место њега истакли свој народни језик Желећи као и Немци да униште остале народе, који су ула-

зили у састав угарске круне, Мађари истакоше свој државни програм: једна држава, један народ, један језик, од Карпата до Јадранског Мора. На тај начин, од пробуђеног мађаризма загрози нова опасност нашем народу. Одрођено и анационално племство у Хрватској, које је себе истицало за претставника народа, из личних интереса, подлеже мађаризму и пристаде, 1827 године, да се у свим гимназијама у Хрватској уведе обавезно учење мађарског језика, што изазива у народу велико незадовољство. То незадовољство лепо је испољио свештеник *Павле Штос*, у својој песми „Кип домовине“.

ОБНОВА СРБИЈЕ

Стање у Србији после угушења Карађорђевог устанка. Када су Турци угушили Карађорђевог устанак и поново заузели Србију 1813 године, постављен је за везира у Београду *Сулејман - паша Скопљак*, један од босанских војсковођа, који се одликовао и био рањен при освајању Србије. Не обзирући се на одредбе букурешког уговора Сулејман-паша у свему замени дахије и поврати оно зло и несносно стање, које је било пре Карађорђевог устанка. Народ је гоњен да кулуком оправља градове, да сече и вуче дрва за војску, да даје храну и чини друге услуге турским гарнизонима. Поред редовне порезе наметнуте су нове порезе и дажбине, јер је Сулејман-паша своје прво везирство схватио као лепу прилику да обогати себе и своју породицу. Купећи оружје Турци су одузимали од народа све што је било од вредности: новац, одело, наките и др., чинећи при том невероватне зулуме и насиља. Страх и ужас завладао је нарочито после неуспеле буне, коју је у јесен 1814 године подигао у Пожешкој нахији *Хаџи-Продан Глигоријевић*, један од Карађорђевих војвода.

Тада је настала општа лична и имовна несигурност. Без икаквог узрока хватани су истакнутији људи, оковани довођени у Београд и као бунтовници сечени, или живи набијани на колац. Бедеми Београда били су окићени хришћанским главама, које су падале као жртве турске обести.

Таковски устанак 1815. Кад је насилнички режим Сулејман-паше постао несношљив и када је остало да се бира између пропасти и борбе, раја се дигла поново на оружје про-

Сл. 34. — Кнез Милош Обреновић.

тив зулумћара. Устанак је објављен код цркве у *Такову*, о *Цветима 11 априла 1815 године*, а за вођу је изабран *Милош Обреновић*, тада најзнатнији и најпопуларнији човек у Србији. Он

је од угледнијих појвода био једини, који је 1813 године остао, да дели судбину с народом.

Устанак је прво захватио Рудничку, Крагујевачку и Чачанску нахију, а после првих победа и заузећа Палежа (Обреновца), чиме је прекинута веза између турских гарнизона у Београду и Шапцу, уз Милоша пристаде сва Београдска и Ваљевска нахија. Многе војводе и многи емигранти вратише се тада из Аустрије и придружише се устаницима. У борби на Љубићу, код Чачка, прославио се храбри војвода Танаско Рајић. Када су Турци навалили на шанац и топове, којим је он командовао, није хтео отступити и топове оставити, већ се борио све докле га Турци нису сасекли. У јуну месецу Милош заузео Пожаревац, те на тај начин загосподари и Пожаревачком нахијом. Тако је у току лета Милош отерао Турке из земље, изузев утврђених градова, на које није ни нападао, изјављујући да су градови царски, а он се бори само против Сулејман-паше и његове насилне управе.

Обустава непријатељства и погодба између кнеза Милоша и Марашли-Али-паше. Глас о новом устанку у Србији јако је узнемирио султана и његову владу, зато су предузете све мере, да се што пре с устанком сврши и поврати у земљи ред. Упућене су на Србију две војске, једна од Босне, под бившим великим везиром Хуршид-пашом, а друга од Софије и Ниша, под Али-пашом-Марашлијом. Њима је наређено да Србију прегазе, а бунтовну рају немилосрдно казне и истребе. Устаници су се нашли пред неизбежном опасношћу, међутим, и у том критичном часу, спас је дошао од Русије.

После коначне победе над Наполеоном и после решења европских заплета на бечком конгресу, Русија је добила слободне руке према Турској и затражила је од ње, да обустави оружану акцију против Србије, потсећајући је при том на уговор у Букурешту. Плашећи се нових заплета с Русијом Порта нареди Хуршиду и Марашлији, да Србију умире на леп начин, како би се избегли руски протести. У августу велика турска војска стајала је на Дрини и на Морави, али у место да пође напред, паше су отпочеле с Милошем преговарати. Милош је био веома окретан и довитљив човек. Он се повијао

према приликама и могућностима. Више дипломата него ратник, Милош је имао у основи друкчију политику од Карађорђа. Хтео је да се ослободи насилне Сулејман-пашине управе и да Србију очисти од Турака, али да не прекида везе с Портом, већ да повластице тражи постепено молбама и преговорима. Знајући добро антагонизам турских старешина, Милош је водио преговоре с оба везира, с намером, да учини уговор с оним, од којег могаће више добити.

Хуршид-паша, који је пошао против Србије у нади, да се као и раније прослави и да поново добије султанову милост и велико везирство, тражио је од Милоша, да раја у знак покорности положи оружје и да се преда Турцима на веру. Хуршид је у исто време, да би сав успех себи приграбио, гледао да интригама ослаби акцију Марашли-Али-паше, ако би дошло до оружаног напада. Марашлија је међутим прозрео намеру свога супарника, те је према устаницима био много попустљивији. Он није тражио предају оружја, већ само успостављење мира између устаника и Порте. Штавише уверавао је преко својих поверљивих људи кнеза Милоша, да се у случају напада босанске војске нема чега бојати од његове стране, и да може своју војску извести против Хуршид-паше. Марашлија је употребио све, да се устаници мирно покоре и у томе је успео.

Милош је пропустио једно одељење Марашлијине војске да прође за Београд, затим је послао у Цариград једну депутацију, која је учинила изјаву покорности и поднела тужбу султани против насиља Сулејман-паше, молећи у исто време да се за београдског везира постави Марашли-Али-паша.

Плашећи се мешања Русије у устаничко питање, султан збаци Сулејман-пашу, а за везира у Београду постави Марашлију, коме повери умирење Србије и уређење устаничког питања. Хуршид-паша се с војском врати, а Милош и Марашлија учине уговор, којим је заведен мир и нов ред у земљи. Србија је добила неку врсту унутрашње самоуправе. Данак су купили домаћи кнезови. Уз нахијске муселиме постављен је по један кнез, који ће с муселимом народу судити. Милош је признат за врховног кнеза. Образована је у Бео-

граду *Народна канцеларија*, од 12 нахијских кнезова, која ће вршити све важније народне послове.

Ове погодбе важиле су само за Београдски пашалук, јер су остале нахије Карађорђево Србије враћене пашалуцима, којима су раније припадале. Добијене повластице биле су доста мале. Србија је и даље остала турски пашалук, којим је у име султаново управљао паша, а Милош је био обичан турски чиновник и посредник између паше и народа. Исто тако ове повластице нису имале никакве реалне подлоге. Оне су биле везане само за личност Марашлијину, а султан их је могао потпуно одбацити или према приликама укидати. Али, захваљујући вештој политици кнеза Милоша и дипломатској и оружаном акцији Русије, од овог усменог споразума између Милоша и Марашлије дошло је постепено до потпуне самосталности Србије.

Карађорђев повратак у Србију и смрт 1817. Када је Карађорђе 1813 године напустио Србију и прешао преко Саве у Земун, аустриске власти су интернирале и њега и остале војводе и разместили их по разним местима Аустрије, како би били што даље од турске границе. Заузимањем руског цара Александра аустриска влада их је ослободила и они су, у јесен 1814 године, већином отишли у Русију, где су добили издржавање од руске владе. Чим је плануо таковски устанак, Карађорђе се обрати молбом цару за помоћ и за дозволу да се врати у Србију, али како је устанак кратко време трајао, а уговором између Милоша и Марашлије створено ново стање у Србији, повратак Карађорђев био је одложен. Милош је међутим радио свим силама, преко нарочитих изасланика, и код руске владе и код самог цара, да се спречи повратак не само Карађорђу, но и осталим истакнутим војводама из првог устанка, чији би повратак могао бити опасан по његову власт. Таква свој рад Милош је правдао изговором, да би њихов повратак изазвао нове метеже и довео у питање оно, што се другим устанком и преговорима за народ добило.

У то време грчки родољуби основали су тајно удружење „*Хетерију*” с циљем, да се заједничким устанком ослободе сви хришћани у Турској и да се на Балкану створи једна хришћан-

ска федеративна држава. Хетеристи ступе у везу с Карађорђем, као човеком, који је био најпогоднији да дигне тај устанак, јер је његово име било најпознатије међу балканским хришћанима. Карађорђе прими план хетериста о општем устанку против Турака и њиховом помоћу, тајно преко Влашке, пређе у Србију, крајем јуна 1817 године, и оде у Велику Планину своје куму Вујици Вулићевићу, одакле о свом доласку извести кнеза Милоша и позове га на договор. Глас о повратку Карађорђеву Милоша је јако уплашио. Он је у њему гледао опасност за своју власт и реши да га се ослободи. Ступити у отворену борбу Милош није смео, јер енергични и још увек популарни Карађорђе, могао га је једним замахом срушити с врховног вођства и поново постати господарем Србије; зато се реши на потајно убиство, које је најрадије употребљавао против својих супарника. О доласку Карађорђеву и о својој намери Милош извести Марашлију и неке кнезове, а Вујици пошаље свога повереника Тому Вучића с наређењем, да се Карађорђе мора убити. Карађорђе је међутим мирно чекао Милошев долазак, али ноћу 13 јула 1817 године убијен је на спавању у једној колиби, у Радовањском Лугу, где се био склонио. Глава му је била отсечена и донесена у Београд, а потом послата у Цариград, као знак Милошеве верности и доказ, да је нестало највећег турског противника, „пред којим се мрзну силе фараона источнога”. Тако је на трагичан начин завршио свој живот онај, који је после неколико векова васкрсао Србију, пробудио народну енергију и показао пут, којим се дошло до стварања наше велике државе и до уједињења југословенских племена.

Карађорђевом смрћу Милош је остао без супарника. Кнезови и старешине, који су још преостали у Србији били су само извршиоци његове воље, и они су на скупштини о Митрову дне 1817 године признали Милоша за врховног и наследног кнеза Србије. То му је требало да би лакше добио признање од султана.

Грчки устанак 1821. Док је кнез Милош преко разних депутација неуморно тражио, да султан потврди његове погодбе с Марашлијом и да му призна наследно кнежевско до-

стојанство, дотле под утицајем хетериста Грци у Мореји и на острвима дигну устанак и отпочну борбу за слободу, 1821 године. Глас о устанку и првим устаничким успесима изазвао је у свим крајевима Турске велико огорчење против Грка. Турци су почели убијати и вешати грчке трговце и црквене старешине. Њихова необузданост била је толика, да су у самом Цариграду, на Ускрс, обесили патријарха и три митрополита. Мислећи да и Србија помаже побуњенике, Турци затворе депутате, које кнез Милош беше послао, да воде преговоре с Портом. У то време умре и београдски везир Марашли-Али-паша, а на његово место дође дотадашњи адикалски заповедник Абдурахман-паша, човек строг и непопустљив, услед чега у Србији завлада страх, да све Марашлијине повластице не отиду у неповрат. Руски цар Александар, у којег је била уперена сва нада балканских хришћана, био је после бечког конгреса, сувише под утицајем конзервативног кнеза Метерниха, који се свим силама трудио, да сузбије сваки револуционарни покрет. Зато је гледао, да само дипломатским путем примора Турску на извршење букурешког уговора уколико се тиче Србије, и да уступи Грчкој унутрашњу самоуправу. Али када је цар Александар умро (1825), а на престо дошао његов млађи брат Никола I (1825—1855) Русија је обратила већу пажњу источноме питању тј. питању опстанка турске царевине у Европи и подели њених земаља.

Акерманска погодба 1826. Чим је Никола I дошао на руски престо упути Турској ултиматум, да изврши све обавезе према ранијим уговорима. Између осталог тражио је, да Турци оду из Влашке и Молдавије, да се изврше одредбе букурешког мира, које се тичу Србије и да се њени депутати одмах пуне на слободу. Турска је била врло упорна, али по савету Енглеске и Француске, да би се избегао рат, ступила је с Русијом у директне преговоре о свим спорним питањима. Преговори су вођени у вароши Акерману и ту је између Русије и Турске учињена погодба (конвенција), којом су повољно по Русију решена спорна питања.

Турска је признала Русији право на спорна места у Азији. Обезбедила је руску трговину на истоку и дозволила руским бродовима пролаз кроз Босфор и Дарданеле. Влашкој и Молдавији потврђена је потпуна унутрашња самоуправа под руском заштитом. Регулисан је однос између Порте и Србије, која је проширена до граница које је имала у време букурешког мира. Свим муслиманима, осим гарнизона у градовима, било је потпуно забрањено становање у Србији. Све обавезе према Србији Порта је била дужна извршити за 18 месеци.

Руско-турски рат 1828—9. Акерманском погодбом није решено грчко питање, које је после гнусног злочина над поглавицом источне цркве и другим црквеним достојанственицима постало европско питање, јер су симпатије свих хришћана биле на страни грчких устаника. Русија, Енглеска и Француска понудиле су посредовање између Порте и устаника, тражећи истовремено да Турска призна потпуну самоуправу Грчке. Али Турска је енергично одбила њихов захтев и спремила велику војну силу, да устанак смрви. Руска, енглеска и француска флота дошла је у грчке воде, да заштити устанике од турског беса, и ту између савезничке и турске флоте дође до страховите битке у Наваринској Луци (1827), где турска флота, иако многобројнија, буде потпуно уништена. После овог пораза султан је постао још упорнији у грчком питању, а осим тога одбио је да изврши и одредбе акерманске погодбе. Русија међутим, која је већ била исцрпла сва мирољубива сретства, да принуди Порту на извршење свечаних обавеза, датих ранијим уговорима, добивши одрешене руке од савезника, чија је флота и даље чувала грчке обале, објави Турској рат, у пролеће 1828 године.

Унутрашњи нереди у Турској и одметништво скадарског паше и босанских бегова, олакшали су акцију руске војске, која под командом генерала Дибича пређе Дунав и Балкан, заузе тврдо Једрене, по важности други град у турском царству, и загрози самом Цариграду.

Турска је стајала немоћна пред руском силом и понуди мир. Цар Никола тада није био вољан да уништи Турску и да

источно питање износи пред Европу, при чему би се нарочито могла користити Аустрија, зато прими понуђени мир, који буде закључен у Једрену 2 септембра 1829 године.

Једренски мир 1829. Једренским миром Русија је вратила Турској све освојене крајеве у Европи, изузев острва на ушћу Дунава, а у Азији је задржала за себе извесне крајеве јужно од Кавказа. Порта је гарантовала слободан пролаз руским и страним бродовима кроз Босфор и Дарданеле, слободу трговине руским трговцима по турским земљама и велику ратну отштету. Грчка је постала потпуно независна кнежевина, а Србија је добила хатишериф, којим се Турска обавезује, да без икаквог одлагања изврши све одредбе акерманске погодбе. Нарочити посланик донео је хатишериф у Србију и он је прочитан и народу објављен у Београду, пред Црквом св. Марка, 12 децембра 1830 год., на дан св. Андрије. Истог дана прочитана је и диплома (берат), којим је султан, захваљујући обилним Милошевим поклонима, подарио Милошу Обреновићу наследно кнежевско достојанство. Али и после хатишерифа Турци су оклевали, да врате Србији оних шест нахија, које је Карађорђе био ослободио, те је кнез Милош у њима изазвао буну и сам их узео, што је султан, на захтев Русије, признао новим хатишерифом 1833 године.

Када се повлачила руска војска из Бугарске, после мира у Једрену, повукле су се с њом и десетине хиљада Бугара, који су отишли у Русију, или су се настанили у влашким градовима, Браили, Галцу, Букурешту и др.

Ова сеоба имала је значајних последица за буђење националне свести међу Бугарима.

УНУТРАШЊЕ УРЕЂЕЊЕ МИЛОШЕВЕ СРБИЈЕ

Милошев апсолутизам. По погодби између Милоша и Марашлије 1815 године врховна власт у Србији остала је и даље у турским рукама. Кнез Милош је био само турски чиновник, посредник између везира и народа, и јемац за ред и мир у земљи. Али захваљујући своме такту и вештини Милош је по-

степену одузимао власт Турцима и прикупљао је у своје руке. Везир је напослетку остао само заповедник турских гарнизона и номинални претставник султанове власти у Београдском пашалуку.

Одузимајући власт Турцима Милош је гледао, да је обезбеди себи и своме потомству, зато је немилосрдно и без избора сретстава уклањао све људе, који би му својим стеченим заслугама и популарношћу могли бити супарници. При томе није презао ни од тајног убиства, те је поред Карађорђевог смрти његово дело и погубљење многих знаменитих људи и војвода као: Петра Молера, Радича Петровића, владике Мелентија Никшића, кнеза Симе Марковића, Павла Џукића и др. Када је султан својим хатишерифом 1830 године званично признао самоуправу Србије и подарио Милошу наследно кнежевско достојанство, Милош је већ био узео сву унутрашњу управу у своје руке. Народну канцеларију, која је требала да буде највише административно и судско тело, кнез Милош је свео на своју обичну канцеларију. Народна скупштина, састављена од народних старешина које је сам кнез постављао, извршавала је само његову вољу; државне чиновнике кнез Милош је сматрао као своје слуге, а народне и државне интересе идентификовао је са својим личним и династичким интересима.

Писаних закона није било; приватна права појединаца нису била обезбеђена; човек је по кнежевој вољи могао бити убијен, злостављан, лишен имања итд. Свуда и у свему показивао се његов апсолутизам, који се често изметао у деспотизам и тиранију.

Поред државних послова кнез Милош се бавио и трговинском. Захваљујући своме положају он је сам, или преко својих ортака, био приграбио сву главну трговину у своје руке. Принудним наредбама јевтино је куповао стоку и жито, а народ му је кулуком морао обрађивати њиве, сећи грађу и плести кошеве за жито, градити оборе за стоку, вући лађе уз Дунав и Саву. итд. На тај начин кнез Милош је постао први трговац у земљи и један од најбогатијих људи на целом Балкану.

Решење аграрног питања у Србији. Све до хатишерифа 1833 године, којим је дефинитивно одређен и политички и еко-

номски однос Србије према Турској, спахије су се сматрале као власници земље у Србији и узимале су од сељака свој десетак. Али после тог хатишерифа спахије су заувек изгубиле своја дотадашња права у Србији. Тада је настало питање шта ће бити са њиховим спахилуцима. Код кнезова и других народних старешина, прикупљених око кнеза Милоша, јавила се жеља да приграбе турске спахилуке за себе и своје породице. Али кнез Милош, иако је сам узимао што би му се допало, није дозволио стварање домаћих спахилука и поседничке аристократије, као у Влашкој, већ изрече начело, да земља припада сељаку који је и обрађује. Тиме је кнез Милош на једноставан и праведан начин решио аграрно питање у Србији, које ни данас није решено у многим државама. Ударен је темељ слободном сеоском поседу, а сељак је постао господар земље коју обрађује.

Школе и просвета. У почетку владе кнеза Милоша основне школе биле су у Србији врло ретке, а других уопште није ни било. Оно што је за време Карађорђевог устанка било створено пропало је 1813 године, а кнез Милош, и сам неписмен, није довољно схватио значај школе и није јој обраћао пажње колико је требало и колико је могао. Оно мало основних школа, колико их је било у Милошевој Србији, биле су приватне или општинске, а државне основне школе заведене су тек 1835 године. Школовали су се само мушкарци, отуда је и по варошима тешко било наћи женску која је знала читати и писати. Настава је била слаба. Тадашњи учитељи и сами су мало знали и нису могли својим ђацима дати ништа више од обичне писмености. Школовање је отежавала и оскудица сретстава за учење. Књиге су биле ретке и тешко су се набављале. Хартије и других ђачких потреба није било довољно чак ни по варошима.

Заузимањем Вука Караџића, који се тада неко време бавио у Србији, отворена је у Београду „Велика школа” 1831 године, у којој су поред малог броја ђака учили и Милошеви синови Милан и Михаило. Године 1833 Велика школа премештена је у Крагујевац, а после две године претворена је у непотпуну гимназију.

У то време отворена је богословија у Београду (1836) под именом „Клирикална школа”, неколико нижих гимназија по унутрашњости (1837) и лицеј у Београду (1838).

Осим школовања у Србији, ради специјалних наука и ради продужења онога што се у домаћим школама научило, слати су питомци на школовање у Петроград, Пешту, Беч и Париз. Ови питомци били су прва школована интелигенција у обновљеној Србији.

Због оскудице књига, нарочито школских, осећала се велика потреба за оснивањем једне штампарије. Због тога је 1832 године основана државна штампарија, под именом „Типографија”. У тој штампарији прва штампана књига била је Вишњићева песма „Почетак буне на дахије”. Песма о обновљењу Србије била је први весник њене књижевности.

Борба за устав. Док је положај Србије према Порти био неодређен народ је подносио Милошев апсолутизам, јер је осећао, да је то ипак боље, неголи да њиме управља турски паша са својим муселимима и кадијама. Али после хатишерифа 1830 године, јавља се покрет да се кнежева власт ограничи. Нови нараштај, који није памтио турске зулуме пре устанка, није хтео подносити Милошеву самовољу, већ је тражио, да се обезбеди лична и имовна слобода. Чиновници и народне старешине нису били задовољни са својим положајем ропске потчињености кнезу, зато Милета Радојковић, кнез јагодински и Милоје Здравковић, кнез ресавски подигоше буну, 1835 год., с намером да приморају кнеза Милоша, на доношење устава и земаљских закона. Посредовањем Томе Вучића, тзв. Милетина буна завршила се без крви, али под притиском општег незадовољства кнез Милош сазове скупштину, на Сретење исте 1835 године и на тој скупштини прокламован је први устав кнежевине Србије.

Овај тзв. Сретењски устав израдио је Димитрије Давидовић, тадашњи лични секретар кнеза Милоша, а ранији уредник „Српских новина” у Бечу.

Сретењским уставом проглашена је равноправност грађана пред законом, загарантована је лична и имовна безбед-

ност, укинут је кулук, дата сталност чиновницима и установљена је Народна скупштина од 100 посланика, које је народ бирао. Овим уставом Давидовић је хтео да, по угледу на западно-европске државе, заведе у Србији демократску владавину. Али на захтев Русије, Турске и Аустрије, које су се пла-

Сл. 35. — Тома Вучић.

шиле свих слободоумних идеја, Сретењски устав био је одмах укинут, а кнез Милош продужи с дотадашњом неограниченом управом.

Турски устав и одлазак Обреновића из Србије. Одмах после укидања Сретењског устава на чело оних који су хтели да ограниче кнежевску власт ставили су се Тома Вучић и Аврам Петронијевић, тада два најистакнутија човека у Србији после кнеза. Они су успели да Турска, у договору с Русијом, 1838 године, пропише Србији устав у виду султановог хатишерифа. Овај устав рађен је у Цариграду и назван је „Турски устав”.

Турским уставом ограничена је власт кнеза Милоша. Пред њега установљен је Државни савет од 17 чланова. Савет је био законодавна и надзорна власт, његове чланове кнез није могао мењати без судом доказане кривице и без пристанка Порте. Кнез Милош није могао да се сложи са Саветом и с противницима, који су га победили помоћу Турске. Он није хтео дозволити да га ограничавају они људи, које је он сматрао као своје слуге, зато пошто нови устав није могао оборити, одрече се престола у корист свога старијег сина Милана, напусти Србију 1839 године, и оде у Влашку на своја добра, која је раније био купио.

Старији Милошев син Милан био је болестан и умро је не-

1837
115
70

колико дана иза одласка свога оца, а на престо је дошао, по пристанку Порте, млађи Милошев син Михаило (1839—1842). Михаило је преместио престоницу из Крагујевца у Београд и све време своје прве владе провео је у решавању унутрашњих питања, али није могао увести унутрашњи ред, нити обезбедити себи престо. Као и његов отац, Михаило је хтео да влада сам, без саветника. Зато Тома Вучић поново диже буну, заузео Крагујевац и тамошње топове, придобио народ за себе и потуче у два судара кнежеву војску. Кнез Михаило повлачећи се стиже у Топчидер, а одатле крајем августа 1842 године, пређе преко Саве и склони се у Аустрију.

НАПРЕДАК ТЕХНИКЕ

Примена научних проналазака. Наука је у XIX столећу толико напредовала да се оно често назива веком науке. Дугим испитивањем и експериментисањем дошло се до тако јасних и тачних физичких и хемиских закона, да их је човек могао применити у техници и искористити у практичном животу. Та практична примена научних проналазака извршила је читав преокрет у техници, а тим и у целокупној производњи, земљорадњи и саобраћајним сретствима. Људска снага замењена је парном машином и човек је постепено загосподарио природом.

Параброди и железнице. Парну машину пронашао је Енглец *Вот* (1769), а Американац *Фултон* је успео, да је практично употреби као моторну снагу код бродова и да сагради први парни брод (1807). Ускоро после тога почео је парабродски саобраћај преко Океана између Америке и Европе. Својим преимућством параброди су убрзо потиснули једрењаче одузимајући им пренос путника и велики део трговачке робе.

Прву локомотиву конструисао је Енглец *Стивенсон* (1814 год.), а прва железница направљена је у Енглеској 1825 године. Средином XIX столећа грађење железница у свим европским културним државама и у Америци узело је маха.

Водену пару као моторну снагу данас потискују друга сретства, као гас, бензин и др., а нарочито електрицитет.

РАД НА ДУХОВНОМ ЈЕДИНСТВУ ЈУГО-СЛОВЕНА

Народни језик и књижевност. Просвећене филозофске идеје XVIII века, а нарочито француска револуција и романтичарски покрет, који је произишао из ње, као свуда у Европи тако и код нас, пробудили су народни дух и изазвали јаче развијање народне свести. Пробуђени народни дух тражио је да и књижевност буде народна, а да се то постигне било је

Сл. 36. — Андрија Качић-Миошић.

потребно да се књижевност развије на народном језику. Међутим, наша књижевност почела се развијати у разним покрајинама на разним дијалектима, без јединства у правопису и без народног обележја. Од свих наших покрајина најразвијенију и најнапреднију књижевност у XVIII веку имала је Војводина, али и та књижевност, која се развијала у Војводини, писана је несређеним правописом и још несређенијим језиком тј., мешавином народног и старословенског или руског језика, те ни по облику ни по садржини није могла имати карактер народне књижевности.

Било је појединих наших књижевника, који су писали своја дела народним језиком, као: далматински фрањевац *Андрија Качић-Миошић* (1720—1760) свој „Разговор угодни народа словинскога” и Славонац *Матија Антун Рељковић* (1732—1780) свој „Сатир”, али су они остали усамљени.

Појавом *Доситеја Обрадовића* (1742—1811) настаје прелом у југословенској књижевности. Он је весник новог времена и југословенског народног препорода. Он први излази из дотадашњих уских схоластичко-богословских књижевних граница и почиње једну живу, световну, савремену и реалну

књижевност, способну за живот и усавршавање. *Обрадовић* је први рационалист и слободни мислилац у нашој књижевности. Он пише за цео народ, прокламује народно јединство и уводи у књижевност народни језик, уколико је то било могуће без језичне и правописне реформе.

Да би се место разних покраинских књижевности створила заједничка књижевност потребно је било извести велику

Сл. 37. — Вук Караџић.

реформу језика и правописа и тај тешки посао предузео је и извео *Вук Караџић* (1787—1864).

Караџић је после пада *Карађорђе* Србије 1813 године отишао у Беч и тамо се упознао са Словенцем *Јернејем Копитаром*, чувеним славистом и великим љубитељем чистог народног говора. *Копитар* је у честим научним разговорима подробно обавестио *Караџића* о значају народног језика, и

о потреби да се народни језик уведе у књижевност. Под Копитаревим утицајем Караџић је приступио великој језичној и правописној реформи. За књижевни језик Вук је узео чисти народни говор и то штокавски дијалекат, којим говори највећи део Јужних Словена. Написао је прву граматику (1814) тог језика и саставио велики речник (1818) с преко 20.000 народних речи, преведених и протумачених на латински и немачки језик. Поред језичне Караџић је извео и правописну реформу. Из тадашње ћирилице избацио је непотребна руска и старословенска писмена и увео нова, која су била потребна за гласове народног говора. Сваком гласу дао је само једно слово и тако створио чисто фонетску азбуку. Поставио је једноставно правило, каквог нема ни у језицима најкултурнијих народа:

Сл. 38. — Максимилијан Врховац.

„Пиши како говориш, а изговарај као што је написано”. Тако је он створио азбуку, која се може сматрати најсавршенијом од свих азбука, те је с правом могао рећи да у њој „ниједно слово није сувишно, ниједно звукопроменљиво, нити које недостаје него их је таман толико, колико својство српскога језика изискује”.

Да би показао лепоту и богатство народног језика, Караџић је почео скупљати и објављивати народне песме, приповетке, пословице и друге народне умотворине. Објављивањем овог народног блага он је упознао страни свет с високом духовном културом нашега народа. Цео културни свет дивио се лепоти наших народних песама.

Караџићева реформа језика и правописа наишла је на оштар отпор тадашњих црквених, књижевних и службених кругова. Црквена јерархија у Војводини прогонила је нови правопис „као опасност по православље”; писци су упорно

бранили књижевну традицију, а и власти су спречавале ширење новог књижевног језика и правописа. Власти у Србији званично су забраниле (1832) штампање књига новим правописом. Али Вук није клонуо. Он је био човек борбене природе, а чврсто уверен у оправданост и тачност свога рада, водио је борбу до коначне победе.

Упоредо с Доситејем и Вуком радио је на уздизању народног језика и загребачки бискуп Максимилијан Врховац (1752—1827). Он је видео да се у Хрватској не може одржати дотадашњи службени латински језик у борби с пробуђеним мађаризмом, већ да је потребно културно изградити и истаћи свој народни језик насупрот мађарском језику. У ту сврху он је био још од раније купио штампарију за штампање књига на народном језику, а 1813 године позвао је свештенство, да развија народни језик и прикупља народне песме. Врховац је стајао у вези с најистакнутијим славистима, Добровским и Копитаром, и био је присталица мишљења, да на словенском југу постоји само један језик, издељен на наречја, и да из тих наречја треба створити један књижевни језик.

У исто време књижевник Антун Михановић, кајкавским наречјем, издаје спис „Реч домовице” (1815), којим тражи, да се латински језик уклони из јавног живота, а да се свуда уведе народни језик.

Народни препород у Словенији. Идеја народности у Словенији јавља се тек у доба Наполеонове Илирије, када је у школе уведен народни језик и када почиње рад на народној књижевности.

Под француском управом словеначки песник Валентин Водник (1758—1819) постављен је за директора гимназије у Љубљани и за инспектора основних школа. Он је одмах написао неколико најпотребнијих школских уџбеника и тим омогућио наставу на народном језику. Водник је био један од најодушевљенијих присталица Наполеоновог режима. То је нарочито изразио у песми „Илирија оживљена”, у којој звучним стиховима слави Наполеонову владавину. Он је волео своју домовину и свој народ. Радио је на свим културним пољима где се указала потреба. Целим својим радом на култивисању

народног језика и на народном просвећивању Водник, као и Доситеј Обрадовић, представља тип народног просветитеља.

Као што је ширење реформације помагао барон Унгнад, тако је и рад на народном препороду у Словенији помагао барон *Жигмунд Цојс* (1747—1819), потомак једне богате талијанске трговачке породице. Од мајке Словенке Цојс је научио словенски језик и први је почео прикупљати словенске народне песме и проучавати народни живот. Он је помагао Водника, Јернеја Копитара и друге словеначке књижевне раднике свога доба.

Сл. 39. — Валентин Водник.

Сл. 40. — Франц Прешерн.

После Наполеоновог пада завладала је у Словенији као и у свим хабзбуршким земљама реакција и Метернихов апсолутизам, али народни словенски препород било је већ немогуће зауставити. Рад на народном препороду и усавршавању народног језика настављен је, и учињен је покушај да се дотадашња „бохорчица” замени новим и простијим правописом. Франц Метелко издао је 1825 године у Љубљани своју граматику са новим правописом „метелчицом”, али је многи књижевници нису примили.

Ускоро после тога јавља се у Словенији млађи круг књижевних радника међу којима се истичу: Матија Чоп, Миха

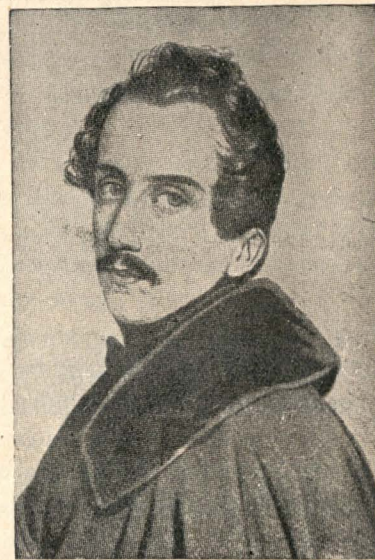
Кастелец и највећи песник Словеније *Франц Прешерн* (1800—1849). Они су покренули 1830 године и књижевни часопис „Крањску пчелицу”, у коме су објављивали своје радове.

Овај млађи нараштај књижевних радника довршио је народни препород у Словенији.

Народни препород у Хрватској. Илирски покрет. Народни препород у Хрватској почео је с Људевитом Гајем.

Рођен у Крапини близу Загреба (1809), Гај је учио средњу школу у Вараждину и Карловцу, а филозофију у Грацу. У Грацу је као члан југословенског студентског удружења „Илирски клуб” научио ћирилицу и штокавско наречје, упознао Вукове песме и одушевио се народним језиком и народним умотворинама, па их је, по угледу на Караџића, и сам почео прикупљати. Из Граца Гај је отишао у Пешту, да учи права. Ту се лично упознао са великим чехословачким родољубом и песником Јаном Коларом, који му још више разви љубав за народни језик и за идеју словенског јединства. Још као ђак у Пешти, Гај је, на основу Вукове ћирилице, написао (1830) брошуру „Кратка основа хорватско-славенскога правописања” и њом извршио реформу латинице на истом принципу као и Вук: „сваки глас треба да има једно слово”. Гај је избацио немачка, мађарска и талијанска слова; место кајкавског примио је штокавски дијалект и према њему удесио фонетску азбуку, попуњавајући је, према потреби, из чешке азбуке.

После довршења правних наука Гај се вратио у Загреб (1830); прикупио је око себе омладину; одушевио ју је за народни језик и нови правопис и развио јак национални покрет истичући начело: *народ без народности, то је тело без костију.*

Сл. 41. — Људевит Гај.

Под утицајем свесловенске идеје Људевит Гај је тежио за уједињењем свих Јужних Словена од Триглава до Цариграда и од Јадранскога до Црнога Мора. То уједињење он је замишљао под илирским именом, а служило би као прелаз за уједињење свих словенских племена. Поред напредне школоване омладине уз Гаја и народни илирски покрет пристадоше и многи племићи, међу којима и гроф Јанко Драшковић. Иако већ у годинама Драшковић се одушевио Гајевом књижевном реформом и народним покретом и написао је брошуру под именом „Дизертација”, у којој износи мисли о новом народном програму.

Да би смисао народног јединства што јаче истакао и своје замисли остварио, Гај 1835 године покрену у Загребу лист „Хорватске новине” с књижевним додатком „Даница хорватска, славонска и далматинска”. У почетку и у „Новинама”, и у „Даници” служио се поглавито кајкавским наречјем и старим правописом, како би за своје основе придобио кајкавски Загреб и крајеве око њега. Али већ идуће (1836) године, Гај иде напред у извођењу свога програма, и своје новине издаје под новим именом „Илирске народне новине” и „Даница илирска”. У исто време уводи нови правопис и штокавско наречје. Тим одважним и пресудним чином, Гај је извео највеће своје дело, уклонивши и последњу ограду, која је делила Хрвата од Хрвата и Хрвата од Србина. Гај је хтео да прими и ћирилицу као национално словенско писмо, али бечка влада то није дозволила. Године 1837 Гај оснива у Загребу нову штампарију за штампање илирских књига, а 1838 године отвара се у Загребу Народна читаоница, која под претседништвом родољубивог грофа Драшковића постаје средиштем целокупнога политичког и културног живота нове Хрватске. Она је давала потстицај за рад осталим читаоницама, које су ускоро основане по свим већим местима Хрватске и Славоније.

У Народној читаоници су прваци народног илирског покрета измењивали своје мисли и доносили закључке о свом даљем културном и политичком раду. У њој се јавља мисао о Илирском позоришту, и већ 1839 године приказује се у Сиску прва илирска драма „Јуран и Софија или Турци код Сиска” од Ивана Кукуљевића. Исте године основан је у Загребу На-

родни музеј, а ускоро затим „Господарско друштво” (1841) за унапређивање пољопривреде и „Матица илирска” за унапређивање књижевности.

Илирски покрет имао је јак утицај и у Словенији. Мисао народног јединства и заједничког књижевног језика примили су многи писци, међу којима као најглавнији беше Станко Враз, скупљач народних песама и први лирски песник илиризма. Али већина тадашњих књижевника у Словенији као: Прешерн, Матија Чоп, Јанез Блајвајс и др., плашећи се да би због недозвољног познавања штокавског говора, заостали у културном и књижевног покрету, одржали су и даље своје словенско наречје, само знатно приближено српскохрватском књижевном језику. Осим тога, место дотадашњег правописа „бохорчице” примљена је „гајица”. Главна заслуга за то припада Блајвајсу, који је 1843 године покренуо недељни лист „Новице” и примио нову, илирску, азбуку.

Илирски покрет није наишао у Далмацији на пријем, који се могао очекивати, јер је тамо школа била у рукама талијанских редовника, који су далматинску омладину васпитавали у талијанском духу.

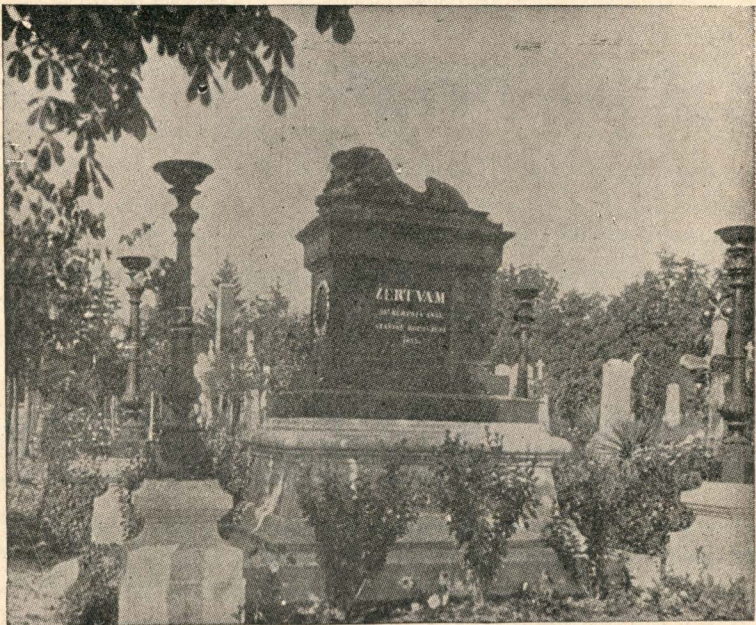
Српски књижевници из Војводине са симпатијама су пратили народни препород у Хрватској. Многи од њих су стајали у уским везама са Гајем и његовим друговима, али су били против туђег илирског имена. Прикупљени око „Матице српске” основане још 1826 године, они су упирали очи у Београд и младу кнежевину Србију, која се и политички и културно била почела нагло снажити.

Народна и маџаронска странка у Хрватској. Илирским покретом нису били задовољни многи племићи у Хрватској, јер су у њему гледали опасност за своје сталешке повластице. Да би сузбили „илирство” они су се помоћу Мађара организовали у „хрватско-угарску странку”, због чега су их присталице народног покрета, који су се удружили у „илирску странку”, назвали „маџаронима”.

Маџарони су били противници народног препорода и одбацивали су илирско име, нови књижевни језик и нови правопис, па су хтели да се здруже са Мађарима у јединствену ма-

ђарску државу и да приме мађарски језик, не само као службени у администрацији, већ и као наставни у школама. Они су тиме ишли за потпуном мађаризацијом нашега народа у Хрватској. Илирска странка међутим заступала је народни језик и нови правопис, политичку независност од Мађара и народно јединство Јужних Словена.

Бечки двор био је испрва наклоњен илиризму, мислећи да се преко њега може доћи до потчињавања Србије, Босне

Сл. 42. — Споменик српањских жртава у Загребу.

и Херцеговине хабзбуршкој круни. Али када су Мађари почели оптуживати присталице илиризма као велеиздајнике у служби православне Русије, која тежи да Србију и југословенске области у Аустрији веже у једно илирско царство, прилике су се промениле. По наговору кнеза Метерниха, тадашњи цар Фердинанд V (1835—1848) издаде наредбу (1843) којом забрани употребу илирског имена, како у политичком тако и у књижевно-културном смислу. Али тиме ипак није спречен народни покрет. Гајеве „Илирске новине” добише тада име „Народне но-

вине”, а илирска политичка странка назва се „народном странком”. Између народне и маџаронске странке настави се таква борба, да је при изборима за загребачку жупаниску скупштину дошло (29 јула 1845) до оружаног сукоба на Марковом тргу у Загребу, где је пало више жртава („Српањске жртве”).

Поред свих неприлика народна странка је расла све више и успела је, да *Сабор 1847 године донесе одлуку о увођењу народног језика у све јавне и службене послове Хрватске и Славоније*. Те године састао се последњи пут сталешки Сабор у Загребу, јер је идуће 1848 године укинута дотадашње феудално уређење Хрватске и Славоније.

Година 1847 сматра се као година дефинитивне победе народног језика у српскохрватској књижевности. Те године, поред одбацивања дотадашњег службеног *латинског језика* у Хрватској и Славонији, завршава се у главном и борба коју је Вук Караџић тридесет година доследно водио с противницима народног језика и новог правописа. Тада је изишао Даничићев „Рат за српски језик и правопис” и Бранкове „Песме”, којим је скрхано оружје Јовану Хаџићу и осталим Вуковим противницима. Даничић је дао научну основу Вуковој реформи, а Бранко је показао, да се и на народном језику може неговати лепа књижевност. Исте године изишао је и Његошев „Горски вијенац”.

Владика Петар II-Његош (1830—1851). Владика Петар II-Његош био је синовац и наследник владике Петра I. Он је нарочито обратио пажњу унутрашњем уређењу Црне Горе. Желећи да своју земљу просветно уздигне, основао је на Цетињу штампарију и отворио прву уређену школу.

Поред државних послова Петар II бавио се много и књижевношћу. Иако готово самоук, знао је руски, немачки, француски и талијански језик. Волео је и прикупљао народну поезију. Читао је најбоља и најразноврснија дела светских писаца, те је своју природну даровитост и песничку душу обогатио књижевним знањем, па је и сам написао неколико дела, која су га истакла као највећег песника и филозофа Јужних Словена. Круна његовога песничког и филозофског стварања и најверније огледало његове душе јесте „Горски

вијенац” чији је главни мотив истребљење потурица у Црној Гори, али је кроз то уплетен и цео народни живот. „Горски ви-

Сл. 43. — Владика Петар II — Његош.

јенац” је преведен скоро на све европске језике, а код нас је досада доживео преко 25 издања.

И у државном раду и у поезији владика Петар II био је велики и ретки родољуб. Стајао је у пријатељским везама с владоцима Србије, с књижевницима из Војводине и

са свим истакнутим људима илирског покрета у Хрватској и Словенији. Он је сањао о уједињењу нашег народа и ослобођењу свих Словена испод туђинске власти. Иако православни владика он одбацује верске разлике и истиче идеју народности. Осуђује оне, који у име вере сеју „адско сјеме братскога раздора” и вели:

„Не пита се ко се како крсти
Но чија му крвца грије душу
Чије л’ га је мл’јeko задојило”.

Сатрвен дуготрајном болешћу умро је врло млад (1851), а сахрањен је на врху Ловћена, у цркви коју је још за живота подигао себи за гробницу и споменик.

Кнез Александар Карађорђевић (1842—1858). После Вучићеве буне и одласка кнеза Михаила из Србије кнежевски престо остаде упражњен. Вучић је победнички ушао у Београд као „предводителъ народа” и с побуњеницима извикао за кнеза Србије Александра, сина Карађорђева, који се после отступања кнеза Милоша био вратио из Русије, добио чин поручника и служио као ађутант кнеза Михаила. Његов избор за кнеза потврдила је и велика Народна скупштина.

Александар је био човек миран и добар, али без енергије и без способности свога оца, те су под његовим именом управљали Србијом *уставобранитељи* тј. они људи, који су извојевали устав 1838 године и оборили кнеза Милоша и Михаила. Међу њима су се нарочито истицали Тома Вучић, Аврам Петронијевић и Илија Гарашанин.

Доласком Александра Карађорђевића на престо Србије потпуно се прекида с личним режимом кнеза Милоша и настаје нов дух у државној управи. У Србију тада долазе школовани људи из Војводине и заузимају важна чиновничка места. Журно се ради на државној организацији и културном уздизању земље. Обраћа се пажња личној и имовној безбедности. Израђен је (1844) „Грађански законик”, с којим почиње модерно законодавство у Србији. Основан је Касациони

суд, као највише судско тело у земљи, и тиме је судска власт одвојена од кнеза и постала потпуно независна. Школе и настава су преуређене. Издат је закон о уређењу школске на-

ставе; дотадашњи лицеј потпуно је одвојен од гимназије и претворен је у *Велику школу* с правним и филозофским факултетом; прописани су стални програми за основне, средње и више школе и отворена је *Народна библиотека* (1853). Ради наоружања војске подигнута је (1848) у Београду тополивица, која је доцније премештена у Крагујевац, а за стручну војну спрему отворена је *Војна академија* (1850).

Сл. 44. — Кнез Александар.

За време кнеза Александра организована је у Србији пошта, уведен је први телеграф и установљен је редовни поштански саобраћај по сталној

тарифи. Даљи рад на унутрашњем државном напретку и народном благостању ометен је оскудицом кредита и спољним догађајима тј. великим револуционарним покретом 1848 године и кримским ратом.

РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ 1848 ГОДИНЕ

Фебруарска револуција у Француској. Незадовољство сиромашних друштвених редова, због тешког економског стања и због политичке неправности изазвало је поново револуцију у Паризу, крајем фебруара 1848 године. Краљ је био збачен, монархија укинута, а *Француска* по други пут проглашена републиком. За председника републике изабран је *Луј Наполеон Бонапарта*, синовац Наполеона I. Нова репу-

блика уређена је на демократској основи с начелом општег права гласа и народног суверенитета. Уставом су призната сва грађанска права и слободе; укинута је црначко ропство, и истакнута дужност друштва, да својим члановима помаже у образовању и у зарађивању животних потреба.

Ова тзв. *фебруарска револуција* у Француској била је почетак великог револуционарног покрета, који је потресао све апсолутистичке државе у Европи осим Русије. Притиснут тешким економским стањем и политичком реакцијом народ је свуда устао, да тражи побољшање свога положаја.

Револуција у хабзбуршким земљама. Револуционарни покрет 1848 године највише је уздрмао власт Хабзбурговаца, јер у њиховим земљама, поред револуције за грађанске и политичке слободе, устадоше и покорени народи да траже своја национална права. Револуција је прво избила у Бечу, средином месеца марта. Реакционарни и омрзнути кнез Метерних отступи с власти и побеже за Енглеску. Цар Фердинанд обећа дати устав и сазва уставотворну скупштину од претставника свих народа своје монархије, изабраних општим правом гласа. Али међу претставницима разних народа није могло доћи до сагласности о новом уређењу државе и изгледало је да ће се хабзбуршка монархија распасти. Сваки је народ вукао на своју страну: Мађари су тражили потпуно отцепљење од Аустрије и своју самосталну владу, Талијани су устали да истисну Хабзбурговце из северне Италије и да изврше уједињење свих својих земаља, а Словени су хтели да створе федеративну државу с равноправношћу свих њених народа. Они су желели да од Аустрије створе претежно словенску државу, противно настојању Немаца, који су радили да Аустрију присаједине Немачкој и да тим остваре пангерманску мисао.

Сва три наша племена — Срби, Хрвати и Словенци, вршили су припреме, да у преуређеној монархији осигурају своју слободу и своја национална права. Срби у тадашњој јужној Угарској на великој *мајској скупштини* у Сремским Карловцима прогласили су, Срем, Бачку, Банат и Барању

Војводином, а Карловачку митрополију патријаршијом. За војводу изабран је пуковник огулинске регименте Стеван Шупљикац, који се тада, као царски официр, борио у Ломбар-

Сл. 45. — Патријарх Ј. Рајачић.

дији против Талијана, а за патријарха је проглашен карловачки митрополит Јосиф Рајачић.

У исто време народна странка у Хрватској, под вођством Људевита Гаја и Ивана Кукуљевића, сазвала је велики на-

родни сабор у Загребу, на коме је за бана изабран граничарски пуковник Јосиф Јелачић и решено да се од краља Фердинанда тражи уједињење Хрватске, Славоније, Војне крајине, Ријеке и Далмације у једну управну област, потпуно независну од мађарске владе. Краљ је већ био именовао Јелачића баном, а тада га постави и врховним генералом у Хрватској и Војној крајини. Јелачић издаде распис свим подручним жупанима и забрани им да извршују ма каква наређења угарске владе, већ да се за све, до сазива новог сабора, обраћају само њему и да се покорављају само његовим наредбама. Тим су биле потпуно прекинуте све дотадашње везе између Хрватске и Угарске. Одмах затим извршени су избори за први несталешки Сабор, који је Јелачића свечано увео у банску част. Да би се истакла потпуна народна слога Хрвата и Срба чин устоличења извршио је патријарх Јосиф Рајачић. После тога Сабор је донео закључак о укидању кметства и о општем плаћању порезе, те је тако нестало дотадашњег феудалног уређења у Хрватској. Људевит Гај и Иван Кукуљевић, као делегати бана Јелачића и Сабора, дошли су у Београд кнезу Александру, ради договора о заједничкој акцији против заједничког непријатеља. Њихов долазак у Београд изазвао је ванредно одушевљење, нарочито међу омладином.

У Словенији, 1848 године, национална свест није била још довољно развијена. Али под утицајем општег револуционарног покрета, напредна словенска омладина, која се школовала у Бечу и Грацу, прикупљена око свог политичког удружења „Словенија”, и познати радници на народном препороду, с Јанезом Блајвајсом на челу, истакли су словенски политички програм. То су били захтеви да се словенске земље: Штајерска, Корушка, Крањска и Приморје, сједине у једну управну јединицу, под именом Словенија и да се народни језик уведе у све словенске школе и канцеларије. Ове захтеве је изнео пред цара Јанез Блајвајс као вођ народне депутације.

Шири родољуби и присталице илиризма тражили су ује-

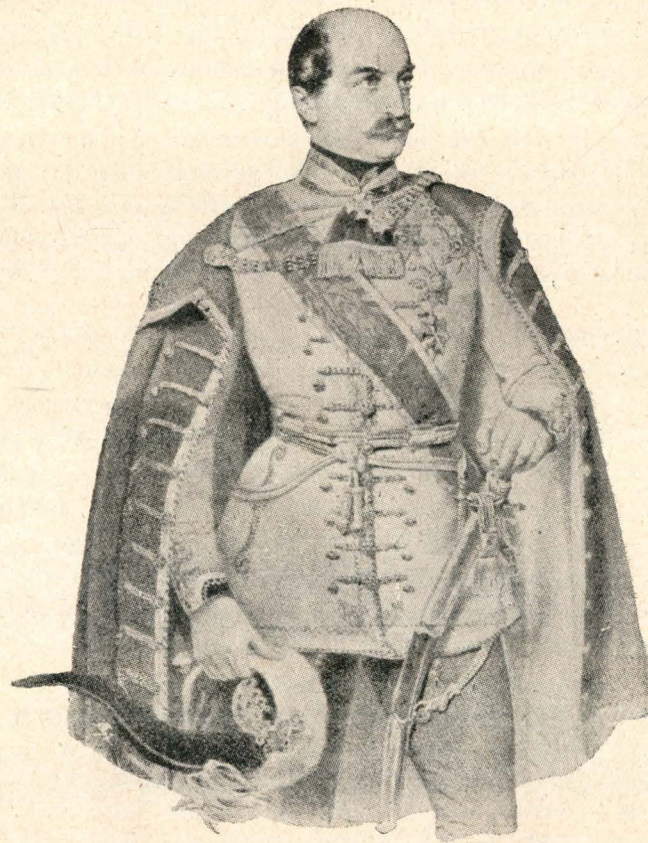
дињење Словенаца, Хрвата и Срба у једну политичку заједницу.

Борба с мађарима. Мађари се нису задовољавали преуређењем хабзбуршке монархије на основи равноправности свих њених народа, већ су тражили своју засебну државу, и то државу, која би се простирала од Карпата до Јадранскога Мора. Мађари су тражили за себе слободу, али нису признавали право на слободу другим народима на простору своје замишљене државе. Зато су дошли у сукоб не само са Аустријом, но и с југословенским народом, који је тражио своја национална права.

Борба с Мађарима је почела најпре у Војводини. Војвођанским четама заповедао је Ђорђе Стратимировић, пошто је војвода Шупљикац ускоро после избора умро. Борба је била крвава и водила се с променљивом срећом. Тада је и бан Јелачић објавио Угарској рат. Његове су чете одмах поселе Ријеку, а он с 40.000 војника пређе Драву код Вараждина и заузео Чаковац, па Међумурје прогласи саставним делом Хрватске и упути се к Будиму. Али услед нове револуције у Бечу, Јелачић остави Угарску и похита у Беч, да спасава двор. За два дана Јелачић и заповедник царске војске кнез Виндишгрец умирише бунтовну престоницу и спреме се да Угарску присиле на покорност. Неспособни цар Фердинанд V није се могао снаћи у тешкој политичкој ситуацији, зато се (2 децембра 1848) одрече престола у корист свога осамнаестогодишњег синовца Фрање Јосифа I (1848—1916). Млади цар именована бана Јелачића губернатором Ријеке и Далмације, те се тако под Јелачићевом влашћу нађоше сједињене: Хрватска, Славонија, Међумурје, Ријека и Далмација.

Србија и Црна Гора нису остале равнодушне према браћи с друге стране Саве и Дунава, који су ступили у борбу за свој национални опстанак. Кнез Александар послао је Стратимировићу у помоћ војводу Стевана Книћанина с добровољцима из Србије, а владика Петар II писао је бану Јелачићу, као главном вођи Јужних Словена, и нудио му своју помоћ за ослобођење Далмације. Цео наш народ осетио се

духовно уједињен; сан илиризма изгледао је остварен; али је Аустрија успела да све побуњене народе изигра и да их, користећи се њиховим различитим интересима и међусобном неслогом, појединачно сломи.

Сл. 46. — Бан Јосиф Јелачић.

Аустрија је Мађарима испуњавала све захтеве док је сломила Талијане, а тада је свом снагом ударила на Мађаре, дајући Југословенима разна обећања. Бан Јелачић, с аустријским војсковођом Виндишгрецом, заузео је Пешту, а Лајош Кошут, вођа мађарских револуционара, с Парламентом повуче се у Дебрецин. Цар је мислио да је мађарски

отпор потпуно сломљен и, 4 марта 1849 године, издаде тзв. *октроисани устав*, којим је држава уређена у духу апсолутизма и централизације. Мађаре то још више огорчи, те збаци с престола Хабзбурговце, а Кошута изабери за губернатора Угарске. Кошут преуреди своју војску и повери је младом, али врло храбром *генералу Гергеју*, који сузби непријатеље на свим странама. Цар Фрања Јосиф немоћан да сломи Мађаре обрати се за помоћ руском цару Николи I. Овај му посла кнеза Паскијевића с великом војском, која се преко Карпата спусти у Мађарску. После неколико успеха генерал Гергеј са својом војском положи Русима оружје, а Кошут и многи револуционари побегоше у Турску. Тако Аустрија, захваљујући руској помоћи, буде спасена.

Бахов апсолутизам. После угушене револуције бечка влада, место обећаних политичких слобода и равноправности њених народа, укиде и октроисани устав, 31 децембра 1851 године, и заведе крајњу реакцију и отворени апсолутизам. Душа тога новог апсолутизма био је министар унутрашњих дела Александар Бах. Ослањајући се на војску и жандармерију, Бах није бирао сретства да уздигне опалу царску власт и да спроведе потпуни државни централизам, без обзира на национална и историска права појединих народа у хабзбуршкој монархији. Наш народ и поред проливане крви није добио ништа. Словенија је и даље остала раздвојена на разна херцекства и грофовије, којима су управљали Немци. Војводина је задржана само по имену, а Хрватска је постала обична аустриска област без трага унутрашње самосталности. Свуда је укинута народни језик и замењен немачким службеним језиком. На свим важнијим местима постављено је немачко или понемчено чиновништво („Бахови хусари“). Забрањено је издавање новина и часописа, заведена је најстрожија цензура, а политички живот је био сасвим угушен. Бан Јелачић задржао је и даље бански положај, али, без личне власти, био је обичан извршилац наређења из Беча.

Но и за време апсолутизма Хрватска је постигла један важан успех. Настојањем бана Јелачића, папа Пио IX узвисио је загребачку бискупију на надбискупију 1852 године и пот-

чинио јој сењског, ђаковачког и крижевачког (унијатског) бискупа. Тиме је хрватска црква отцепљена од угарске и постала самостална. Овај догађај врло је значајан за доцнији културни и политички развој Хрватске.

Друго француско царство. Ни у Француској није остало оно стање, које је створено фебруарском револуцијом. Претседник републике Луј Наполеон Бонапарта, по примеру свога стрица, помоћу војске изврши државни удар; узео сву власт у своје руке и прогласи се царем 1852 године, под именом *Наполеон III* (1852—1870). Он се називао Наполеон III због тога што је сину Наполеона I, који је после слома свога оца млад умро у Бечу, припадао назив Наполеон II.

КРИМСКИ РАТ

Руски утицај на Порти. После мира у Једрену ¹⁸²⁹ утицај Русије у Цариграду постао је јачи од утицаја осталих европских држава. У борби са својим одметником мисирским пашом Мехмед Алијом (1832), који је био загрозио и самом Цариграду, султан је био приморан да тражи руску помоћ. Русија се радо одазвала и једно одељење њене војске улогорило се пред Цариградом. За учињене услуге султан је дозволио пролаз руској ратној флоти кроз Босфор и Дарданеле. Отада је руски утицај на Порти био још јачи. Русија се почела мешати у унутрашње послове Турске, а цар Никола I носио се мишљу, да освоји Цариград и уништи турско царство.

Кримски рат (1853—6). Снажење Русије и потчињавање Турске њеном утицају узнемирило је остале европске силе, нарочито Енглеску, која је хтела пошто пото да сузбије ширење Русије и одржи Турску. Енглеска придобије и цара Наполеона III, који је желео да углед француског царства уздигне у Европи. По њиховом наговору Турска отказа Русији неке раније дате повластице, због чега јој Русија објави рат (1853). Турска флота буде уништена у Црном Мору, али Енглеска и Француска, потпомогнуте краљевином Сардини-

јом, притекоше Турској у помоћ. Њихова флота кроз Дарданеле и Босфор уђе у Црно Море и победи руску флоту. Тада се савезничка војска искрца на полуострво Крим и опседе јако руско утврђење Севастопољ, који паде после дуге и крваве одбране. Ускоро после пада Севастопоља умре руски цар Никола I, а наследи га син му Александар II (1855—1881), који је увидео да ће продужење рата бити бескорисно по Русију, те прими понуђени му мир. Мир је закључен у Паризу 1856 године.

Париским миром Русија је изгубила ушће Дунава, које је дотада поседовала и право да држи ратну флоту у Црном Мору, које се огласи за неутрално и приступачно трговачким бродовима свих држава. Дунав је такође постао неутралан и одређена је међународна комисија, да уреди дунавску пловидбу.

Србија за време кримскога рата. За време кримскога рата Србија се нашла у незгодном положају. Борила се Турска, њен врховни господар и Русија, њен заштитник, а и једна и друга радила је да Србију привуче на своју страну. Народ је био уз Русију, јер је Русима поред крвног сротства био дужан за своју слободу и политичке тековине. Али ступањем у рат против Турске и њених савезника могао је своју слободу поново довести у питање. Осим тога Аустрија, коју је Русија спасла од Мађара (1849), задиви свет својом незахвалношћу: стави се на страну руских непријатеља и поче гомилати војску на граници Србије, с намером да је прегази, ако буде помагала Русију. У таквим приликама Србија је задржала неутралност за време кримскога рата, спремајући се живо да брани своју слободу ако буде нападнута.

ПОВРАТАК У СРБИЈУ И ДРУГА ВЛАДА КНЕЗА МИЛОША И МИХАИЛА

Светоандрејска скупштина 1858. Још за време кримскога рата настала је неслога између кнеза Александра и Државног савета. Савет, који је био састављен већином од истакнутих

уставобранитеља, размимоилазио се с кнезом како у унутрашњој тако и у спољној политици. Последњих година кнез се сасвим био предао утицају Аустрије, која је свим силама радила да ранији руски утицај замени својим. Уставобранитељи међутим били су већином русофили или наклоњени Француској, а одлучни противници Аустрије, као највећег непријатеља Србије и свих Јужних Словена. У унутрашњој политици кнез је тежио да се ослободи саветскога надзора и заведе лични режим, чиме је изазвао велико незадовољство код уставобранитеља.

Главни противници кнежеви били су: Тома Вучић, који га је и довео на престо, Илија Гарашанин, тадашњи министар унутрашњих дела и мајор Миша Анастасијевић, трговац, тада најбогатији човек у Србији. Против кнеза били су и млади на страни школовани људи названи „либерали” и обреновићевци, којих је још доста било у Србији, а које је кнез Милош преко својих агената помагао. Незадовољници су тражили да се сазове велика народна скупштина, која би имала да донесе одлуке о тешкој економској и политичкој кризи, али се кнез плашио и одбијао је сазив скупштине. Но пред општим незадовољством кнез попусти и скупштина је сазвана у Београду на св. Андреју 1858 год. На скупштини су најактивнији били обреновићевци, и они су успели да скупштина збаци кнеза Александра и да изабере за кнеза Србије поново старог кнеза Милоша Обреновића, с правом наслеђа у његовој породици.

Друга влада кнеза Милоша. За 20 година Милошевог отсуства, народ је заборавио многе његове рђаве особине и желео га је поново видети на престолу, верујући, да је једино он способан, да заведе унутрашњи ред и избави земљу из тешке економске кризе. Али кнез Милош вратио се у Србију са старим навикама и с истим схватањима о својој неограниченој власти, с којима је из Србије отишао. Он је био човек, којег је било немогуће ограничити одредбама устава. Чим се повратио на престо почео је гонити своје личне и династичке противнике. Стари Тома Вучић, иако већ изнемогао, био је

ухваћен и затворен; имање му је одузето, а он је у затвору умро (1859).

У земљи су настали велики лични и партиски прогони, који су трајали све до смрти кнеза Милоша.

Друга влада кнеза Милоша трајала је свега две године, али је народ већ био сит његове владавине. Умро је у своме дворцу у Топчидеру 1860 године, а сахрањен је у Саборној цркви у Београду. И поред извесних мана кнез Милош је био један од најпапетнијих и највећих владалаца Србије.

Друга влада кнеза Михаила (1860—1868). После смрти кнеза Милоша кнежевски престо, по праву наслеђа, заузео је син му Михаил. Када је после седамнаест година поново дошао на престо Србије, Михаил је био човек с потпуно формираним мислима и израђеним државним програмом. Он је био велики националист и патриота; имао је дубоко и искрено осећање према своме народу и држави, зато је предано и неуморно радио, да Србију оснажи и да је припреми за велико дело народног ослобођења и уједињења. Прва брига кнеза Михаила била је, да заведе унутрашњи ред, зато је прекинуо све партиске и династичке прогоне и објавио, да ће за време његове владе *закон бити највиша воља у Србији и да се закону свака мора покоравати.*

Кнез Михаил је хтео да се потпуно ослободи „Турског устава” и контроле Савета, те да уздигне кнежевску власт, али како се устав није могао мењати без пристанка Порте, он сазове Народну скупштину, о Преображењу 1861 године, и донесе неколико закона, којима је у ствари укинуо „Турски устав”. Међу тим законима најважнији су Закон о Државном савету и Закон о Народној скупштини.

Овим законима кнез је одузео власт и Државном савету и Народној скупштини; прикупио је сву државну управу у своје руке и завео лични режим. Противно своме оцу кнез Михаил је много полагао и на спољашње знаке кнежевске власти. Он уређује свој двор по угледу на стране краљевске палате; заводи дворски церемонијал, дворску раскош и дворске празнике. Монархија је добила један нов и свечан изглед, који пре њега није имала. Михаил је први од владалаца Србије,

који се назива кнезом не само „по вољи народној” већ и „по милости Божјој”.

Припреме за борбу с Турцима и добијање градова. Као главни задатак своје владе кнез Михаил је сматрао ослобо-

Сл. 47. — Кнез Михаил Обреновић.

ђење балканских хришћана, које би се извело под вођством Србије. Да би Србију припремио за тако велики задатак, кнез Михаил је нарочиту пажњу обратио војсци и њеном наоружању.

На преображенској скупштини донео је и Закон о народној војсци и завео општу војну обавезу свих људи од 20—50 година. Организацију војске поверио је француском пуковнику Мондену, којег је поставио и за министра војног. Овакав рад кнеза Михаила изазвао је протест Порте. Односи између њих постајали су све затегнутији, те је због једног обичног инцидента, дошло и до бомбардовања Београда (1862) од стране турске посаде у београдској тврђави, али посредовањем великих сила рат је отклоњен.

Упоредо с војним припремама Србије, кнез Михаило је припремао заједничку акцију балканских хришћана, како би они сами, без учешћа и мешања великих сила, решили источно питање и дошли до своје слободе. У исто време преко свога посланика у Цариграду, Јована Ристића, кнез Михаило је покренуо питање градова и одласка турских гарнизона из Србије. Ристић је употребио сву своју дипломатску вештину да приволи Порту на предају градова, али је она, као и увек, била упорна. У томе питању било је подељено и мишљење великих сила. Русија и Француска биле су на страни Србије, а Енглеска, која је у свакој акцији против Турака унапред гледала Русију као господара Босфора и Дарданела, и Аустрија, која је у Србији гледала свога опасног противника и привлачни центар свих Јужних Словена, биле су на страни Турске. У то време кнез Михаило склопи савез са Црном Гором (1866), а на Криту изби устанак, који јако узнемири Порту. Да би задовољили Србију Турци су предали 1867 године кнезу Михаилу градове: Београд, Шабац, Смедерево и Кладово, који су дотада били у њиховим рукама.

Добијањем градова и одласком турских гарнизона из њих, кидале су се и последње везе Србије с Портом. Још је само на београдској тврђави, поред народне, остала да се вије и турска застава, као последњи бледи знак султанове врховне власти.

Своју акцију против Турака кнез Михаило је наставио и после добијања градова. Поред савеза с Црном Гором, он је склопио савез с Грчком и пријатељство с Румунијом. Осим тога кнез Михаило је склопио уговор с емигрантима из Бугар-

ске, као претставницима тада још неослобођеног бугарског народа, о братском уједињењу и о будућем уређењу заједничке државе, којој би он био на челу.

Кнез Михаило није губио из вида ни ослобођење нашег народа испод хабзбуршке власти, зато је стајао у вези с југословенским патриотима у Аустро-Угарској, нарочито с бискупом Штросмајером, тадашњим носиоцем југословенске мисли. Али сву његову акцију и велике планове пресекла је изненадна смрт. Убијен је од завереника, више из личне освете, у Кошутњаку код Београда, 29 маја 1868 године. После Михаилове смрти велика народна скупштина изабрала је за кнеза Србије Милана Обреновића (1868—1889), унука Милошевога брата Јеврема. Милан је био непунолетан, те је у његово име управљало намесништво, које није имало снаге да настави започети рад кнеза Михаила.

Кад је навршио осамнаесту годину, кнез Милан је узео владу у своје руке и сам почео водити судбину Србије.

Омладински покрет. У доба владе кнеза Михаила мисао народног ослобођења и уједињења захватила је цело друштво. Националном идејом нарочито је била загрејана омладина. Године 1866 на великој скупштини одржаној у Новом Саду створена је омладинска организација под именом „Уједињена омладина српска” с циљем, да шири народну књижевност, да ради на народном просвећивању, да буди народни дух и да развија народно самопоуздање, како би народ сам, не чекајући туђу помоћ, извојевао своје ослобођење и уједињење. „Уједињена омладина” прикупила је сву млађу интелигенцију. Она је била савез не само ђачких и студентских удружења, но и певачких, учитељских, трговачких и занатлиских друштава. Омладински покрет захватио је прво Војводину и Србију, а потом, у мањем обиму, и Хрватску, Далмацију и Црну Гору. Поред националног ослобођења и уједињења омладина је тражила политичке слободе, демократско уређење државе и сузбијање клерикализма. Она се

држала Доситејевог учења и формуле „*брат је мио, које вере био*” и сматрала је да вера не сме делити децу једнога истог народа.

Мађарске власти су с неповерењем гледале рад „Уједињене омладине” у Војводини. Због својих слободоумних и демократских начела она је дошла у сукоб и с полицистким режимом кнеза Михаила у Србији. После Михаиловог убиства омладина је осумњичена као духовни потстрекач тог дела те је њен рад био ускоро онемогућен и организације је нестало.

ЦРНА ГОРА ПОД СВЕТОВНОМ ВЛАШЋУ

Кнез Данило (1851—1860). Петар II био је последњи владика, који је управљао Црном Гором. Његов синовац и наследник Данило, желећи да уздигне углед своје земље и да јаче истакне њену независност, није се хтео владичити, по примеру својих предака, већ се, по дозволи рускога цара, прогласи за кнеза Црне Горе. Тиме је учињен крај дотадашњој владичанској управи и одвојена је светоена од духовне власти.

Млад, енергичан и одан идеји ослобођења и уједињења свих Јужних Словена, кнез Данило, чим је дошао на престо, развио је акцију против Турака. Почео је припремати устанак у Херцеговини и другим суседним крајевима, па заузео турску тврђаву Жабљак на обали Скадарског Језера. Овакав његов рад огорчио је Турке и Порта против Црне Горе пошаље прослављенога Омер-пашу с јаком војском. И поред јуначког отпора, у коме се нарочито одликовао кнежев старији брат, велики војвода Мирко, Црна Гора била би прегажена, да је није спасло посредовање Аустрије и Русије. Али на њихов енергичан захтев Порта је наредила повлачење Омерпаше и закључила с Црном Гором мир у Подгорици 1853 године.

У борби с Омер-пашом Црна Гора је јако истрошена, те је за време кримскога рата, као и Србија, остала неутрална. За то време кнез Данило је радио, да изврши извесне реформе, којим ће обезбедити унутрашњи ред и омогућити културни

напредак своје земље. Он спроводи уређење државе веома енергично и према свом схватању. Уређује војску и уклања племенске главаре, а на њихово место поставља чиновнике-

Сл. 48. — Кнез Данило.

потпуно од њега зависне. На тај начин кнез Данило је узео сву власт у своје руке и завео у Црној Гори крајњи апсолутизам, који га је удаљио од народа и створио му много личних непријатеља.

При закључењу париског мира Турци нису хтели учинити никакве уступке Црној Гори, већ су изјавили, да је сматрају као део своје територије. Због тога је кнез Данило одмах отишао у Париз и молио цара Наполеона III, да се независност Црне Горе призна и дипломатским путем. Охрабрен лепим пријемом у Паризу, чим се вратио у Црну Гору, Данило је развио нову акцију против Турака и већ крајем 1857 године, из-

Сл. 49. — Војвода Мирко.

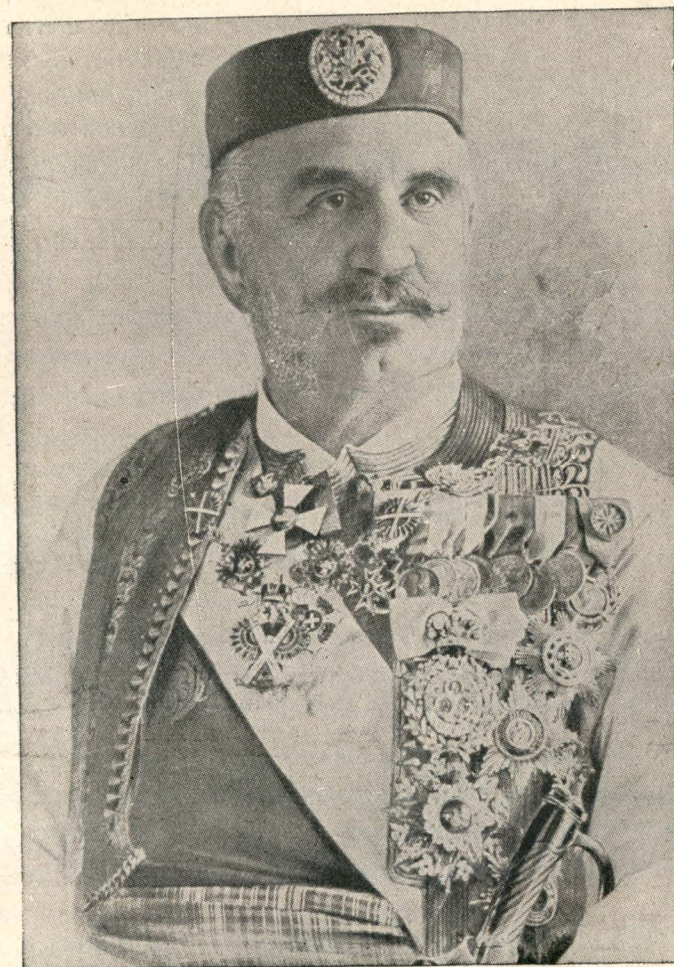
био је устанак у Херцеговини под војводом Луком Вукаловићем. Кнез Данило је отворено помагао устанике, због чега се заплео у нов рат с Турцима, који су на Грахову 1 маја 1858 године били страховито потучени. После ове славне победе заузимањем Наполеона III испослата је међународна комисија, која је одредила границе између Црне Горе и Турске. Том приликом Црна Гора је добила Грахово, Никшићку Жупу, Липово, Речине и део Дробњака, Васојевића и Куча. Непрестаним ратовима с Турцима Црна Гора се све више истицала и

играла све важнију улогу у балканској политици, а победом на Грахову изазвала је одушевљење у свим нашим крајевима нарочито у Војводини, где је национална омладина почела величати Црну Гору и кнеза Данила као осветника Косова.

Кнез Данило је био жустар, осетљив и прек у унутрашњој политици, те је своју безобзирност платио животом. Убијен је од једног емигранта, из личне освете, у Котору 1860 године.

Краљ Никола I (1860—1918). После смрти кнеза Данила на престо Црне Горе дошао је његов синовац Никола, син великога војводе Мирка. Никола је дошао на престо врло млад, али је од самог почетка своје владавине показао пуно воље

за рад. Даровит и амбициозан, са успехом је наставио рад свога стрица, како у унутрашњој тако и у спољној политици, те

Сл. 50. — Краљ Никола.

је Црна Гора за време његове дуге владавине знатно напредовала у сваком погледу.

Одмах на почетку своје владавине кнез Никола се, због

Историја Југословена, II

новог устанка у Херцеговини под војводом Вукаловићем, заплео у рат с Турском, те Омер-паша с великом војском, 1862 године, поново нападне на Црну Гору. После крваве петомесечне борбе, с далеко јачин и спремнијим непријатељем, Црна Гора, немајући ни хране ни муниције, била је приморана да тражи мир, који је, заузимањем Русије, закључен без тежих последица по Црну Гору. Ускоро после овог крвавог рата кнез Никола је ступио у пријатељске везе с кнезом Михаилом.

Задахнути истим идејама они су (1866) склопили савез и уговор о заједничком раду на ослобођењу своје још подјармљене браће, и о стварању једне заједничке државе. По томе уговору кнез Никола је пристајао да се одрекне престола у корист кнеза Михаила, ако буде успео намераваши план народног ослобођења. Те године у великоме националном одушевљењу кнез Никола је певао и своју програмску и родољубиву песму: „*Онамо 'намо*” која је постала једна од најпопуларнијих песама у нашој дугој борби за слободу и уједињење.

После убиства кнеза Михаила, када је у Србији, због међусобног партиског трвења, за неко време нестало оног националног полета, изгледало је, да ће Црна Гора, наслањајући се на Русију, стати на чело борбе за народно ослобођење. Кнез Никола, већ прослављен као јунак, постао је врло популаран и сматран је као носилац наше националне мисли. Али стечену популарност и углед није до краја одржао. Његова земља мала, ретко насељена и економски слаба, није могла постати пијемонт југословенског уједињења, поред богате, пространије и културније Србије. Он је то осетио, зато је последњих година, место општенородне, почео водити више личну и династичку политику, чиме је бацио сенку на своју заслужну прошлост.

Године 1910 кнез Никола је прогласио Црну Гору за краљевину, а себе за краља, али му то није много уздигло углед, нити утишало незадовољство, које се против њега све више ширило у Црној Гори.

ШТРОСМАЈЕР И ЈУГОСЛОВЕНСТВО

Слом бечког апсолутизма. И после неуспеле револуције 1848 године талијански родољуби, прикупљени око *народног јунака Гарибалдија* и *грофа Кавура*, великог политичара и државника краљевине Сардиније, радили су свим силама, да истисну Аустрију из својих северних земаља и да изврше уједињење Италије. Помогнути од Француза, Талијани су отпочели с Аустријом рат и аустриска војска била је страшно потучена код Солферина 1859 године. Аустрија је била приморана на мир, по коме је изгубила Ломбардију, а Талијани извршише уједињење својих земаља (1862). Поразом у Италији и тешком економском кризом Аустрија је унижена и ослабљена. Цар Фрања Јосиф плашећи се нових унутрашњих нереда укинуо је дотадашњи апсолутизам; отпустио је омрзнутог министра Баха и отпочео рад на реформисању и уставном уређењу државе.

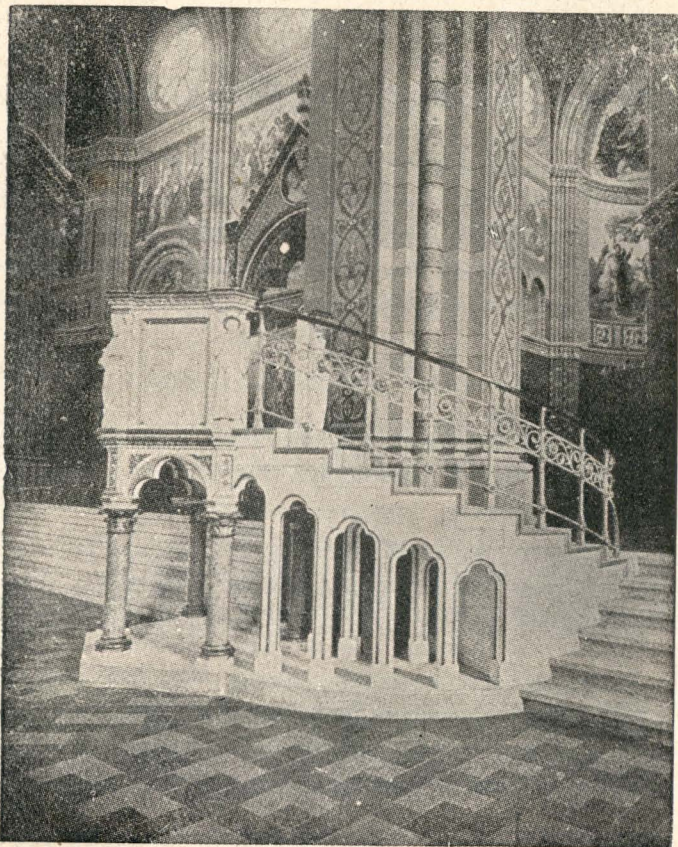
За бана Хрватске, место преминулог Јелачића постављен је (1860) барон *Јосип Шокчевић*. Одмах затим цар издаде проглас о унутрашњем уређењу монархије. Тим прогласом тзв. *Октобарском дипломом* враћен је устав Угарској и Хрватској.

Бан Шокчевић, с царском дозволом, место немачког уведе у све школе и канцеларије поново народни језик, а „Бахове хусаре” замени домаћим чиновништвом. Народна странка покрену (1860) свој политички дневник „*Позор*” (доцније „*Обзор*”). У Загребу је тада створен *Сто седморице* (1862), као највиша судска власт у Хрватској, која тим постаде сасвим независна од аустриских и угарских судова.

Падом апсолутизма поново се јавља народни покрет у Хрватској, али место ранијег илиризма истакло се домаће име *југословенство*, чији је носилац био ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер.

Јосип Јурај Штросмајер (1815—1905). Јосип Јурај Штросмајер рођен је у Осеку 1815 године. Школовао се прво у месту рођења, затим у Бакову и Пешти, где је довршио теолошке студије. Штросмајер је био човек лепог васпитања широких погледа, темпераментан и амбициозан. Још у мла-

дим годинама стекао је везе и симпатије, те је постао дворски капелан у Бечу, а на предлог бана Јелачића именован је за бискупа у Ђакову (1850). Његово основно уверење било је, да се наша племена, међусобно подвојена, не могу одржати

Сл. 51. — Проповедаоница Столне цркве у Ђакову.

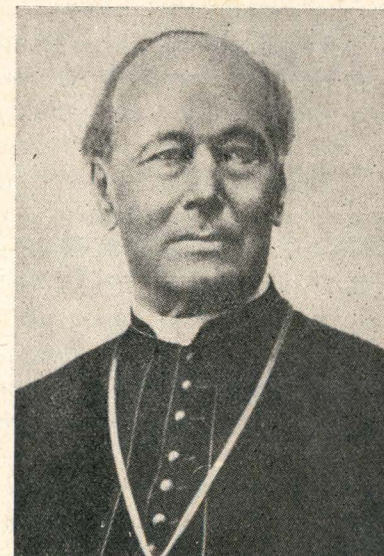
и одупрети јачим противницима, зато је наставио идеју илиризма, али под новим, домаћим, националним именом *југословенства*.

Штросмајер је схватио, да је духовно и културно уједињење темељ политичком уједињењу једнога народа, зато је,

налазећи се на ванредно богатом положају, и материјално помагао развитак југословенских просветних и културних установа. Он је 1865 године основао у Загребу „Југословенску академију”, да би у њој сакупио све научнике Јужних Словена за заједнички рад на научном пољу. Да би се избегле и верске разлике међу нашим племенима, Штросмајер је желео измирење западне и источне цркве. Он је тежио, да се католицизам приближи национализму, као што се приближило православље. Он пропагира увођење старословенског језика у като-

Сл. 52. — Фрања Рачки.

Сл. 53. — Јосип Ј. Штросмајер.

личку цркву у Хрватској, омогућава штампање глагољашких црквених књига и труди се, да рашири национални југословенски дух међу католичким свештенством.

Штросмајер као и Његош не прави разлику између православнога и католичкога дела нашега народа. Он се заузима за рају у Босни и Бугарској; иде у Русију; дописује се с кнезом Михаилом, Илијом Гарашанином, Јованом Ристићем и многим другим истакнутим националним радницима у Србији и ван ње.

Прве политичке странке у Хрватској. До илирског покрета у Хрватској није било политичких странака, а тада су се јавиле две странке и то илирска или народна и унионистичка или маџаронска странка. Оне су међу собом отпочеле борбу свим сретствима и народна странка уочи бурне 1848 године добила је била већину и у народу и у Сабору. За време Баховог апсолутизма Сабор није сазиван. Тада је замро јавни и политички живот и развијање политичких странака било је немогуће. Али после пада апсолутизма поново је сазван Хрватски сабор (1861), поново је отпочео политички живот и развој политичких странака.

Главно питање које је требало у Сабору решити, било је државно-правни однос Хрватске према Угарској, пошто су све везе међу њима биле прекинуте 1848 године. На том питању јавила су се подвојена мишљења.

Обновљена народна странка, на челу са Штросмајером и његовим пријатељем и нераздвојним другом и сарадником, чувеним историком Фрањом Рачким, разочарана бечком политиком, хтела је, да обнови везе са Угарском, али ако Угарска претходно призна самосталност Хрватске, сједињење са Славонијом, Војном крајином, Далмацијом и Ријеком.

Унионисти или маџарони с бароном Левином Раухом, тражили су унију с Угарском без икаквих претходних услова. Међутим Еуген Кватерник и Анте Старчевић, тражили су потпуну независност Хрватске и прекид свих веза с Угарском и Аустријом. Кватерник и Старчевић основали су странку права, која је, противно народној странци с југословенском идејом била искључиво хрватска.

Како Мађари нису никако хтели признати самосталност Хрватске, Иван Мажуранић, Кукуљевић и др., изнели су мишљење, да се створи унија с Аустријом, мислећи да ће Хрватска тако лакше доћи до својих права. Али Аустрија није дозволила сједињење Војне крајине и Далмације с Хрватском, а Штросмајер и већина народне странке били су против веза с Аустријом.

У таквом неодређеном политичком стању затекао је Хрватску споразум Немаца и Мађара на основи дуалистичког уређења хабзбуршке монархије.

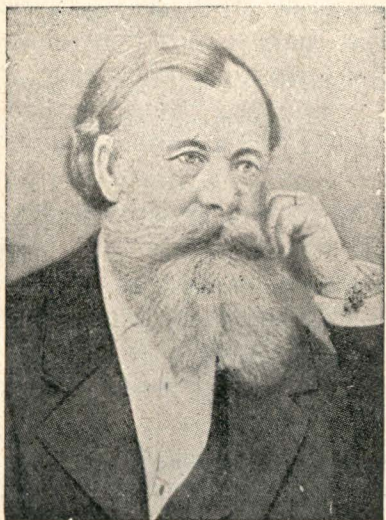
ЈУГОСЛОВЕНИ ПОД ПРИТИСКОМ АУСТРО-УГАРСКЕ

Преуређење хабзбуршке монархије 1867. После пада Баховог апсолутизма поново је у хабзбуршкој монархији избило питање државног преуређења. Три главне народне групе: Словени, Немци и Мађари, претстављали су три политичка система. Словени су тражили федерализам, Немци су хтели централизам, а Мађари дуализам тј. деобу власти с Немцима, без обзира на Словене и друге мање народе у монархији. У току те уставне борбе Аустрија се заплела у рат с Прусском, због супарништва у питању, која ће од њих две извршити уједињење целокупне Немачке. Против Аустрије устадоше и Талијани као савезници Пруске. Али талијанска сувоземна војска буде разбијена код Кустоца, а морнарица код острва Виса. Пруси међутим одрже победу. У борби код Садове у Чешкој 1866 године, аустриска војска била је потпуно потучена, а питање немачког уједињења, захваљујући великом пруском државнику и политичару Бизмарку, који је своју земљу уздигао и оснажио, решено је у корист Пруске.

После пораза у борби с Прусима бечка влада је увидела, да се централистички систем владавине не може одржати. Плашећи се словенске превласти Немци и Мађари се сложе, да државу уреде на основи дуализма. Децембарским уставом 1867 године држава је подељена у две половине и место додашње Аустрије створена је Аустро-Угарска, с господством и превлашћу Немаца у аустриској, а Мађара у угарској половини. Угарска је према томе уставу добила свој парламенат, своју владу и своје законе, а с Аустријом је имала заједничког владара, војску и спољну политику. Такво уређење задржала је Аустро-Угарска све до своје пропасти 1918 године. Од југословенских земаља Аустрија је задржала Словенију и Далмацију, а Угарска Хрватску, Славонију и Војводину.

Светозар Милетић. Мађари су одмах после нагодбе почели спроводити мађаризацију осталих народности на свом подручју. Тада је Светозар Милетић, главни организатор и вођа националног покрета у Војводини, преко новосадске

„Заставе”, и као посланик у пештанском парламенту, отпочео борбу против режима. Да би Милетића онемогућили Мађари су га оптужили за велеиздају и после дуге истраге осудили на петогодишњи затвор. Пошто је изишао из затвора Милетић је покушао да настави борбу с Мађарима, али је ускоро, скрхан дугим тамновањем, душевно оболео и повукао

Сл. 54. — Светозар Милетић.

се из политичког живота. После Милетића борбу против Мађара у Војводини водили су Јаша Томић и Михаило Полит.

Хрватско - угарска нагодба 1868. Народна странка у Хрватској, која је имала већину у Сабору, није хтела признати бечко-пештански дуализам, нити послати своје изасланике у Пешту, да присуствују крунисању Фрање Јосифа за угарско-хрватског краља, пошто нису били уређени државноправни односи између Хрватске и Угарске. Због тога је Сабор био распуштен и наређени нови избори. Бан Шокчевић даде остав-

ку, а бански положај заузео истакнути мађарон барон Левин Раух, који заведе најцрњу реакцију.

Раух је одмах отпустио из службе професоре и учитеље присталице народне странке и југословенске мисли; сменио је дотадашње велике жупане и на њихова места је поставио саме мађароне. Саборски избори извршени су под страховитим притиском власти. Народна странка била је сломљена, а у Сабор дође већина униониста, тј. присталица јединства с Мађарском.

Нови Сабор одредио је нарочиту депутацију, која је с Мађарима учинила нагодбу 1868 године. Том нагодбом Хрватска је признала већ створено дуалистичко уређење хабзбуршке монархије. За себе је добила пуну аутономију за право-

суђе, просвету и верске послове. Сви остали државни послови: финансије, војска, саобраћај, трговина и пољопривреда били су заједнички Хрватској и Угарској и за њих је стварао законе заједнички сабор у Пешти, а извршивала су их заједничка министарства. Нагодбом је признато Хрватској право на Далмацију, али Аустрија није пристала, да Далмацију уступи Хрватској. Ријека је дошла под управу заједничког угарско-хрватског министарства.

Народна странка није хтела признати нагодбу тврдећи да је склопљена насилно и против воље народа. Али је и она ускоро признала, после незнатне ревизије (1873). Примање нагодбе огорчило је Штросмајера толико, да више није никада дошао у Сабор.

Кватерникова буна 1871. Нагодбом је нарочито била незадовољна странка права. Еуген Кватерник мислећи да је незадовољан народ готов за устанак и против Угарске и против Аустрије, пође у Војну крајину и у Раковици недалеко од Плитвичких Језера диже буну 1871 године. Али је већ после неколико дана убијен. Буна је одмах била угушена, а преки суд многе устанике казнио је смрћу.

Бан Иван Мажуранић (1873—1880). Одмах после ревизије и примања нагодбе, настојањем народне странке, именован је за бана Иван Мажуранић, први бан Хрватске, који није био племићког рода. Његово именовање изазвало је народну радост, јер је у народном бану („бану пучанину”) гледано јемство бољег и мирнијег унутрашњег живота.

Седмогодишње бановање Ивана Мажуранића донело је Хрватској многе корисне уредбе и реформе. Његово бановање обележено је стварањем модерне унутрашње државне управе. Мажуранић је спровео велике школске реформе. Завео је општу школску обавезу. Потпором бискупа Штросмајера отворен је у Загребу универзитет 1874 године. То је био први универзитет код Јужних Словена.

Мажуранић је радио свим силама, да сједини Војну крајину с Хрватском, али у томе није успео. Борио се против Мађара, који су гледали, да слома све одредбе нагодбе по-

вољне за Хрватску. Због тога је дошао у сукоб с угарском владом и поднео оставку на бански положај 1880 године.

Мажуранић је познат не само као политичар но и као песник. Поред мањих песама, он је допунио два певања (XIV и XV) Гундулићевог „Османа”, а последње и најлепше његово песничко дело јесте „Смрт Смаил-аге Ченгића”.

Сл. 55. — Бан Иван Мажуранић.

Ченгић је био злогласни херцеговачки зулумћар и насилник, који је своја недела платио главом на Млетичку у Дробњацама 1840 године. Његова погибија изазвала је радост не само у Херцеговини и Црној Гори, него и у другим нашим крајевима.

Куенов режим. После Мажуранића бански положај заузео је *Ладислав Пејачевић*. За време његовог трогодишњег бановања извршено је сједињење Војне крајине с Хрватском (1881), али због сукоба с угарским властима, које су без обзира на нагодбу почеле истицати на надлештвима у Загре-

бу мађарске натписе, Пејачевић је дао оставку, а за бана буде постављен *Куен Хедервари* (1883—1903).

За време свога двадесетогодишњег бановања у Хрватској *Куен* је свим силама радио да уништи сва самоуправна права Хрватске и да створи јединствену угарску државу. Да би добио саборску већину, која би санкционисала његове одлуке, Куен је променио изборни закон, а изборе је вршио под притиском жандармерије и војске, проливајући и крв на биралитима. Угушио је слободу штампе, отпуштао је из службе патриотско чиновништво и пунио тамнице невиним људима.

Без обзира на хрватско-угарску нагодбу Мађари су у Хрватској преко бана Куена чинили што су хтели, а у томе

су их помагале и тадашње племенске несугласице Хрвата и Срба.

Године 1895 приликом отварања новог позоришта и нових зграда за средње школе, дошао је у Загреб цар и краљ *Фрања Јосиф I*. Том приликом универзитетска омладина незадовољна насилном *Куеновом управом*, спалила је пред спомеником бана Јелачића мађарску заставу. Због тога су многи студенти били осуђени и отпуштени с универзитета. Они су већином отишли у Чешку и продужили своје студије у Прагу, где су се код чувеног чешког политичара, бившег председника Чехословачке Републике, *Томе Масарика*, упознали с новим мислима о вођењу народне политике.

Године 1903 због истицања мађарског натписа на згради загребачке железничке управе дошло је до крвавих немира, после којих Куен одлази с банског положаја и постаје угарски министар председник.

СЛОВЕНИЈА ПОСЛЕ ДУАЛИЗМА

Буђење народне и политичке свести. После немачко-мађарског споразума на основи дуалистичког уређења монархије, Словенија је као и раније остала саставни део Аустрије. Издељена на области, којима су управљали Немци, она није имала своје самоуправе нити свог сабора као Хрватска, већ је своје посланике, као и Чешка, шиљала у бечки парламенат. Али после пада апсолутизма и увођења уставне владавине почео је и у Словенији живљи национални и политички рад. Стварају се књижевна и просветна друштва; оснивају се читаонице, које постају средишта народног живота; држе се предавања за народ и приређују се народне светковине и забаве с народним играма и народним песмама.

Дуализам је изазвао у Словенији велико незадовољство. У разним крајевима приређивани су под ведрим небом велики зборови — „*табори*”, на којима је тражено: уједињење Словеније у једну административну област с унутрашњом самоуправом, и увођење народног језика у школе, цркве и канцеларије. Ови јавни зборови много су допринели поли-

тичком васпитању и националном буђењу широких народних маса. Мисао југословенства почела је све јаче продирати. Године 1870 дошло је до састанка словеначких, хрватских и српских политичара у Љубљани. На том састанку формулисан је тзв. љубљански југословенски програм, којим се даје изјава о јединству Јужних Словена према националном осећању и језику. У њему се каже: „Сва три племена: Словенци, Хрвати и Срби, удружиће све своје материјалне и моралне силе, за извођење јединства на политичком, економском и књижевном пољу”.

Борба против германизма и италијанизма. Бечка влада у пркос свих словенских захтева почела је насилно спровођење германизације, нарочито у Штајерској и Коруској. Поред Немаца са севера и Талијани су с југа, после аустриско-пруско-талијанског рата 1866 године, почели све јаче продирати у словенске крајеве, те су Словенци за све време до ослобођења и југословенског народног уједињења, имали да воде борбу за национални опстанак на две стране, тј. према Немцима и према Талијанима, при чему су показали необичну живост и способност.

Успешно се борити с културно, политички и економски јачим противницима могло се само добром организацијом политичког, просветног и културног рада, и економским подизањем своје земље и свога народа. Зато су Словенци, по примеру Чеха, оснивали домаће новчане заводе, пољопривредне задруге, народне гостионице итд., те су на тај начин развили и усавршили задругарство и економски се отимали туђинском капиталу. Особиту пажњу обратили су народном просвећивању и ширењу народне књижевности. За ширење просвете на селу и издавање јефтиних поучних књига основано је у Целовцу књижевно друштво „Дружба св. Мохорја”, док је „Словенска матица” у Љубљани издавала и ширила књиге за образованији део народа. За развој словенске културе у национално-угроженим крајевима основана је (1885) „Пирил-Методова Дружба”, а затим „Словенска стража”.

Словенци су развили живу борбу, да узму општинске управе од Немаца. После дуге борбе и напора добили су 1882:

већину на изборима за Љубљанску градску општину, а идуће године добили су већину гласова и за крањски покраински сабор.

УЈЕДИЊЕЊЕ НЕМАЧКЕ И ТРЕЋА ФРАНЦУСКА РЕПУБЛИКА

Уздизање Пруске. Победом над Аустријом код Садове у Чешкој (1866), Пруска је јако уздигла свој углед међу осталим немачким државама. Тиме је Бизмарк, који је још раније изјавио, да се уједињење Немачке може извршити само „гвожђем и крвљу”, потпуно истиснуо Хабзбурговце из Немачке и питање немачког уједињења решио у корист пруске династије Хоенцолерна. Одмах после победе над Аустријом Пруска створи са државама северно од реке Мајне тзв. „северо-немачки савез”. Јужне државе, које су раније биле уз Аустрију, створе са „северним савезом”, војни и царински савез. Тако се и војнички и царински Немачка нађе уједињена. Бизмарку остаде само још да спроведе и политичко уједињење. То је постигао новим ратом, који је избио између Пруске и Француске.

Француско-пруски рат (1870—1871). Цар Наполеон III нерадо је гледао уздизање и ширење Пруске и хтео је да с њом подели мегдан, не знајући да му је војска неспремна. Бизмарк је међутим знао, да је Пруска војнички спремнија од Француске, зато својом дипломатском вештином изазове цара Наполеона III да објави Прусској рат 1870 године. Пруска и савезна немачка војска била је спремнија и два и по пута већа од француске војске. Наполеон је био потучен и заробљен код Седана. Чим је у Париз стигла вест о поразу, народ се побунио. Наполеон III свргнут је с престола, а Француска по трећи пут буде проглашена републиком 1870 године.

Немци су међутим продрли у Француску и опсели Париз. За време опсаде Париза немачки владоци скупљени у Версају прогласили су немачко царство 1871 године, а прускога краља Вилхелма I за првог цара уједињене Немачке.

Ускоро затим закључен је у Франкфурту мир између Немачке и Француске, по коме је Француска изгубила Елзас и северну Лорену с градом Мецом и платила велику ратну оштету.

Ове своје покрајине Француска је поново вратила тек светским ратом.

После закључења мира Наполеон III отишао је у Енглеску, где је наскоро и умро (1873).

ПРОШИРЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Босанско - херцеговачки устанак 1875. Због злоупотреба при купљењу данка, због личне и имовне несигурности и због нерешеног аграрног питања, стање хришћана у Турској постајало је сваким даном све теже. Порта је искоришћавала међусобно неповерење великих сила и њихово неслагање у решавању *источног питања*, те се није трудила, да изврши потребне реформе у држави и да олакша положај раје. Због тога се осећало дубоко незадовољство у целој земљи, а нарочито у Херцеговини, у којој је због сталних веза са Црном Гором све јаче избијала жеља за слободом. Крајем јуна 1875 године, плануо је устанак у Невесињу и брзо се раширио по свој Херцеговини и великом делу Босне.

Устанак у Босни и Херцеговини изазвао је узбуђење целокупног нашег народа. У њему се осетило југословенско народно јединство, јер су устаницима притекли у помоћ многи добровољци, не само из Црне Горе и Србије, већ и из Војводине, Хрватске, Далмације и Словеније. У Љубљани је нарочити одбор скупљао новац за набавку војног материјала за своју побуњену браћу у Босни и Херцеговини.

На глас о устанку напустио је Швајцарску и дошао у Босну Петар Карађорђевић, доцнији краљ Србије, и први краљ Срба, Хрвата и Словенаца. Он је под именом епског јунака Петра Мркоњића, почео организовати устаничке чете; али због негодовања кнеза Милана, који се плашио за свој пре-

сто и због противљења Аустрије, која је желела да устанак искористи за себе, био је принуђен да напусти четничку акцију.

Иако без заједничке врховне команде устаници су се неколико месеци с успехом борили противу редовне султанове војске и тим скренули на себе пажњу читаве Европе. Конзули великих сила посредовали су и тражили, да Турска реформама поправи стање својих поданика хришћанске вере. Турска је то обећала, али су устаници, сити турских обећања, тражили гаранцију великих сила, на што Турска није пристала, те се борба продужила.

Рат Србије, Црне Горе и Русије против Турске. Устанак у Херцеговини и Босни и јуначка борба устаника с Турцима изазвали су неописано узбуђење у Црној Гори и Србији. Целокупно ондашње јавно мњење тражило је, да се помогну устаници и да се Турској објави рат. Веровало се да је Турска због унутрашњих нереда и тешке финансиске кризе, у коју је била запала, на ивици пропасти и да је дошао час ослобођења балканских хришћана. Због тога Србија и Црна Гора склопе савез и објаве Турској рат 1876 године. У Русији се у то време јавио врло јак покрет за ослобођење Јужних Словена испод турске власти. Зато чим је рат почео многи панслависти из Русије похитали су као добровољци, да помогну својој јужној браћи. Међу њима је био и генерал Черњајев, који је постао не само главни заповедник војске у Србији, већ и прва политичка личност поред кнеза Милана и Јована Ристића, тадашњег министра спољних послова.

Црна Гора је ратовала с успехом. Њена војска под личном командом кнеза Николе, помогнута херцеговачким устаницима, потукла је Турке на Вучјем Долу и Фундини тако, да је о тим славним победама с одушевљењем писала сва словенска штампа. Србија је међутим била лошије среће. После четворомесечне тешке и јуначке борбе њена војска још неизвежбана и довољно неспремна, подлегла је турској сили. Турци су заузели: Зајечар, Књажевац, Алексинач и јако утврђење Ђунис. После пада Ђуниса кнез Милан је хитно тра-

жио заштиту и посредовање Русије. Руским посредовањем закључен је између Србије и Турске мир (1877), којим је Србија повратила изгубљене крајеве и одржала предратне границе. Црна Гора и после тога продужи борбу, а ускоро и Русија објави Турској рат.

Поред свих опомена Русије и других великих сила Порта није хтела извршити реформе, којим би олакшала стање хришћана у своме царству, зато јој Русија објави рат (1877). Руска војска се спусти низ Румунију и пређе Дунав. У северозападној Бугарској код утврђења Плевне, Русе дочека Осман-паша и пуних шест месеци одбијао је жестоке руске нападе. Али напоследку се „Лав од Плевне” морао предати. Генерал *Гурко* заузео после тога кланац Шипку и пређе Балкан. У то време и Србија поново ступи у рат и њена војска освоји: Ниш, Лесковац, Прокупље, Пирот и Врање. Руси међутим заузму Софију и Једрене, чиме приморају Турску да моли за мир.

Санстефански мир и берлински конгрес 1878. После заузећа Једрена Русима је био отворен пут према Цариграду. Турска је стајала немоћна пред руском силом и понуди мир. Мир је закључен у *Санстефану*, једном лепом селу на обали мора близу Цариграда. Санстефанским миром Русија је створила велику Бугарску, која је захватила сав простор од Дунава до Јеђејског Мора и Солуна и све наше крајеве јужно од Ниша. Русија је хтела, да јој тако велика Бугарска служи као основица будућих операција на Балкану, зато је њу проширила на рачун Србије, која је добила само Ниш и мало проширење према Новом Пазару.

Велике силе, нарочито Енглеска и Аустрија, нису хтеле признати санстефански мир, нити дозволити Русији, да сама без питања великих сила, решава источно питање искључиво у своју корист. Зато је сазван у Берлину конгрес претставника свих великих сила, да заједнички реше спорна питања на Балкану. Русија није могла на берлинском конгресу одржати своје санстефанске творевине. Велики део санстефанске Бугарске враћен је поново Турској, а од остатка створена је кнежевина Бугарска, између Дунава и Балкана са софијским

крајем и Источна Румелија, јужно од Балкана, као аутономна област. *Србија и Црна Гора добиле су потпуну независност и знатно проширење.* Србија је добила 4 округа и то: нишки, топлички, пиротски и врањски, а Црна Гора излаз на море и градове: Никшић, Подгорицу, Колашин, Бар и Улцињ. Аустро-Угарска, желећи да се утврди на Балкану, извојевала је за себе право, да привремено заузме-окупира Босну и Херцеговину, под изговором, да у њима заведе ред и мир.

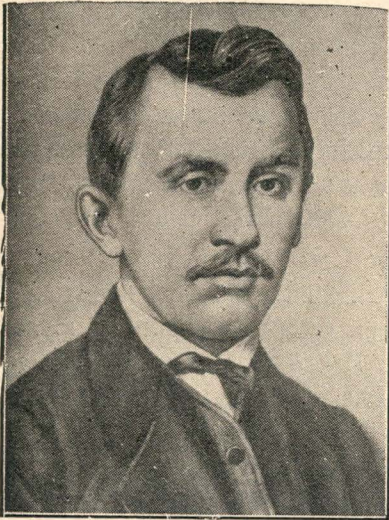
Аустро-угарски режим у Босни и Херцеговини, чији је носилац био пуних двадесет година, „некрунисани краљ” *Бењамин Калај* (1882—1903), био је тежак и несносан. Тај режим лепо је оцртао наш познати писац и национални борац *Петар Кочић*, у својој духовитој сатири „*Јазавац пред судом*”.

Берлински конгрес обавезао је Србију да подигне железничку пругу од Београда до своје границе на југу и истоку, тј. к Враћи и к Цариграду, како би се средњоевропске пруге везале са Солуном и Цариградом. Израда је почела одмах, и после великих финансиских тешкоћа, главна, моравска пруга Београд—Ниш, предата је саобраћају у септембру 1884 године. То је била прва железничка пруга у Србији.

БОРБА ЗА УСТАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ СЛОБОДЕ У СРБИЈИ

Светозар Марковић (1846—1875). Родом из Левча, Моравског округа, Светозар Марковић свршио је основну школу у Јагодини, а гимназију у Крагујевцу и Београду. После свршене гимназије учио је технику у Београду, Петрограду и Цириху. Марковић је још у гимназији показао ретку даровитост, али бављење у Русији и Швајцарској било је од пресудног утицаја на његов духовни развитак и на правац његовог мишљења и рада. У Русији је примио идеје револуционарне руске омладине и револуционарног писца *Николе Чернишевског*, а у Швајцарској се упознао са делима и теоријама западних мислилаца, нарочито *Карла Маркса*.

Када се вратио у Србију (1870) Марковић је одмах отпочео свој политички рад. Човек од акције, вођа који је лично давао пример неустрашивог борца, Марковић је створио у Србији нови дух и нов нараштај. По духу и васпитању Светозар Марковић је био социјалиста, али он ипак није био против национализма. Проповедао је уништење Турске и

Сл. 56. — Светозар Марковић.

Аустрије и уједињење свих Јужних Словена; тражио је национално ослобођење покорених народа; али поред националног Марковић је тражио и политичко ослобођење. Он је тежио за стварањем једне јаке и одлучне демократске странке, која би извела потпуни политички преображај Србије *с осном широке народне самоуправе и народног суверенитета*. Но болестан и сатрвен политичком борбом Светозар Марковић није доживео стварање такве политичке странке, која би остварила његове идеје, али је он

своме нараштају показао пут, којим се долази до уставних и политичких слобода.

Организација политичких странака. Борба између појединих политичких група отпочела је још у Карађорђевој Србији, и испољавала се као борба против Карађорђевог централизма. За време прве владе кнеза Милоша водила се политичка борба за устав и против Милошевог апсолутизма, а за време Александра Карађорђевића, та се борба развила у борбу између двеју династија. Али политичких странака с израђеним програмом није било у Србији све до Светоандрејске скупштине 1858 године. Тада је, од младих, на страни школованих људи, створена *либерална странка*, која је тежила да уведе слободоумне реформе у државној управи. Но ни либерална странка није имала своје организације, већ су је држали поједини угледни људи својим ауторитетом. После убиства

кнеза Михаила, она се прикупила око *Јована Ристића* и успела је да узме државну власт у своје руке и да управља Србијом с малим прекидом пуних дванаест година.

Под утицајем идеја Светозара Марковића основана је 1881 године *народна радикална странка*, прва политички организована странка у Србији. Радикална странка је израдила свој програм и статуте; створила је месне, среске и окружне одборе, над којим је стајао главни партиски одбор у Београду. Она је одмах покренула и свој политичко-партиски лист „Самоуправу”. Главни организатор и вођа странке био је *Никола Пашић*, а најјачи агитатор и политички писац *Пера Тодоровић*, први уредник „Самоуправе” и један од најмилијих ученика Светозара Марковића. Исте године, када је основана радикална странка, образована је, од конзервативних елемената и једног дела либерала *народна напредна странка* на челу с *Миланом Пироћанцем* и *Милутином Гарашанином*. Напредњаци и либерали су развили

Сл. 57. — Јован Ристић.

своју политичку делатност само по варошима, док су радикали сву пажњу обратили сељаку и помоћу својих одбора по унутрашњости и добрих агитатора, организовали сељачку масу као политичку странку. Тада се развила огорчена борба између напредњачке и радикалне странке. Кнез Милан, уверен да су радикали и против њега и против његове династије, није им хтео дати владу ни онда, када су добили већину народа. Он је дао владу напредњацима и свим силама почео гонити радикале, те се тако партиска борба између радикала и напредњака претворила у борбу између радикала и кнеза Милана.

Тајна конвенција. Проглас краљевине 1882. После санстефанског мира и берлинског конгреса кнез Милан је променио своју спољну политику и место Русије окренуо се Аустрији. Он је с Аустријом закључио *тајну конвенцију* (1881) којом се обавезао, да неће радити ништа против Аустрије, нарочито против њених интереса у Босни, док је Аустрија обећала помагати учвршћивање династије Обреновића.

Прилике у Србији после берлинског конгреса биле су врло тешке. Државне касе биле су празне; народ због ратова осиромашео, а грађење железница и установа редовне војске, изазвали су нове порезе и државне дугове. Незадовољство народа расло је из дана у дан, а политичке и партиске борбе узимале су све више маха. Да би се колико толико утишало народно незадовољство *Србија је 1882 године проглашена за краљевину*, а кнез Милан за краља, али тим није постигнут жељени резултат.

Тимочка буна. Убрзо после прогласа краљевине поводом разоружања народне војске, избила је у источној Србији тзв. *тимочка буна* (1883). Помоћу редовне војске краљ Милан је угушио буну. Многи бунтовници су осуђени на смрт, а многи на робију. За тимочку буну влада је окривила радикалске вође. Цео главни одбор одмах је ухапшен и стављен под преки суд. Вође партије Никола Пашић, који се већ био склонио у Бугарску и Пера Тодоровић, осуђени су на смрт, али су доцније помиловани. После угушења буне, краљ Милан је заведе потпуно лични режим.

Уједињење Бугарске. Док су се у Србији водиле огорчене партиске и политичке борбе, Бугари, који су били незадовољни одредбама берлинског конгреса, извршили су уједињење кнежевине Бугарске и Источне Румелије (1885). Краљ Милан плашећи се, да ће уједињена и ојачана Бугарска бити опасност за интересе Србије на југу, објави јој рат, а чи није имао успеха. Његова војска била је потучена на Сливници, но посредовањем Аустро-Угарске закључен је мир без територијалног губитка.

Оставка краља Милана. Незадовољство против спољне политике краља Милана, против његовог личног режима и рђавог породичног живота, развијало се сваким даном све

јаче. Он је био немоћан, да савлада опште незадовољство и да се одупре новим демократским и слободоумним политичким струјама. Стекао је уверење, да је онемогућен на престолу и одлучи се на оставку. Да би обезбедио престо своје малолетном сину, он се измири са радикалном странком, која је већ

Сл. 58. — Никола Пашић.

имала огромну већину у народу, и споразумно с њом издаде *врло слободоуман устав 1888 године*, којим уведе уставни и парламентарни режим у Србији. Овај устав рађен је по обрасцу белгиског устава. Њиме су обезбеђена политичка права грађана; дата је слобода штампе и слобода збора и удру-

жења. Проглашена је независност судова и установљена општинска и окружна самоуправа. Одмах идуће године, краљ Милан је дао оставку у корист свога сина Александра и од-

Сл. 59. — Краљ Милан.

редио намесништво, које ће управљати државом, док краљ постане пунолетан.

Краљ Александар Обреновић (1889—1903). Краљ Александар био је по природи несталан и поводљив, а рђаво

васпитање појачало је његове природне мане и недостатке. Он није сачекао пунолетство, већ је помоћу војске извршио државни удар (1893), збацио намесништво и узео државну управу у своје руке. Сталног државног програма краљ Александар није имао, ни у спољној ни у унутрашњој политици; он није одржавао ни реч ни заклетву; није поштовао ни устав ни законе, те је за време своје кратке владавине отуђио од себе цео народ и изазвао опште незадовољство. Против њега је склопљена завера и убијен је у његовом двору, 1903 године. С њим је изумрла династија Обреновића, а Народна скупштина изабрала је за краља Србије Петра Карађорђевића, сина кнеза Александра.

СРБИЈА ПОСТАЈЕ ПИЈЕМОНТ ЈУГОСЛОВЕНА

Краљ Петар (1903—1921). Кад је дошао на престо краљ Петар је био човек у годинама. Он је већ имао потпуно формиране мисли и велико животно искуство. Још као дете отишао је из Србије и пуних 45 година провео је у иностранству. Школовао се у Француској и као француски официр одликовао се у француско-пруском рату 1870—1871 године. Учествовао је у босанско-херцеговачком устанку, а после тога живео је неко време у Црној Гори, где се и оженио Зорком, најстаријом кћерком кнеза Николе.

По природи слободоуман, васпитан у земљи великих политичких и грађанских слобода, краљ Петар је прекинуо реакционарну владавину последњих Обреновића, *завео потпуно уставни и парламентарни режим и остао му веран све до своје смрти.* Тиме је краљ Петар учинио крај унутрашњим нередима у Србији, а народ је први пут добио могућност, да управља сам својом судбином.

Доласком краља Петра на престо, Србија је променила и спољну политику, коју су Обреновићи водили после берлинског конгреса, и место династичке повела је државну и националну политику. Она потпуно напушта Аустрију и наслањајући се на Русију почиње радити на споразуму и заједници свих Јужних Словена. Југословенска мисао поново оживљује и идеја о јединству целога југословенскога народа постаје извор живота.

Српско-хрватска коалиција. Аустро-угарске власти су вешто потпиривале и за своје политичке циљеве искоришћавале хрватско-српске племенске несугласице, како у Хрватској тако и у Далмацији. У томе се у Хрватској нарочито истакао злогласни бан Куен Хедервари.

Али после Куеновог одласка јавља се у Хрватској нова политичка оријентација, која је довела до потпуне хрватско-српске слоге и заједничког рада. Бански положај заузео је гроф *Теодор Пејачевић* (1903—1907). Напредна омладина развила је народну политичку делатност и за непуну годину дана, после Куеновог одласка, одржала је неколико стотина јавних зборована истичући нове политичке и напредне идеје. Млађи напредни политичари оснивају нове политичке странке. *Иван Лорковић* с друговима оснива (1904) *хрватску напредну странку*, која ступа у ужу везу с далматинском демократском странком на челу с *Јосипом Смодлаком*, и прикупља у своје редове скоро читаву млађу напредну интелигенцију. *Стјепан Радић* одваја се од својих другова и оснива (1904) *хрватску сељачку странку*. Вођство српске самосталне странке узимају млађи напредни политичари на челу са *Светозарем Прибићевићем*. Све ове нове и напредне странке развијају идеју демократизма и племенске слоге и равноправности.

Иницијативом умног и проициљивог политичара *Фрање Супила* састали су се (1905) на Ријечи најугледнији хрватски политичари и створили тзв. *ријечку резолуцију*, којом су истакли главна начела своје политике. Одмах иза тога састали су се у Задру српски политичари и донели тзв. *задарску резолуцију*. На темељу ових резолуција створена је у Хрватској из већине хрватских и српских опозиционих странака *српско-хрватска коалиција 1905 године*, уз коју је пристао највећи део народа.

Хрватско-српска слога јако је уплашила аустро-угарску владу, јер јој је било јасно, да сви Јужни Словени у монархији обраћају све више своју пажњу на краљевину Србију и Русију и да од њих очекују помоћ.

Царински рат Аустро-Угарске са Србијом. Оживљавање југословенског покрета и напредак Србије као југословенског пијемонта уплашили су Аустро-Угарску. Мислећи да ће је еко-

номски потпуно сломити, Аустро-Угарска прекиде са Србијом трговачке везе и затвори своју границу, чиме отпоче тзв. ца-

Сл. 60. — Краљ Петар.

рински рат (1906—1910). Србија је дошла у тешку економску кризу, али је ипак изишла као победилац. Трговачким угово-

рима с Италијом, Француском, Енглеском, Белгијом и Швајцарском, она је за своје производе нашла нове пијаце. Обрнула је своју трговину преко Солуна и потпуно се ослободила економске зависности од Аустро-Угарске.

Младотурска револуција (1908). Сви покушаји да се у Турској изведу потребне реформе, да се престане с режимом насиља и да се државна управа прилагоди савременим приликама, остали су без успеха. Плашећи се мешања великих сила у унутрашње послове Турске, неколико одважнијих официра у друштву с присталицама рефорама тзв. *младотурцима*, дигну револуцију, збаци тирански режим султана Абдул-Хамида и узму државну управу у своје руке (1908).

Исте године бугарски кнез Фердинанд у договору с аустро-угарском владом, једном прокламацијом прогласио је Бугарску за независну државу, а другом је уздигао на степен краљевине. Аустро-Угарска је тиме хтела да појача неред у Турској и створи пометњу међу балканским државама како би лакше извршила анексију Босне и Херцеговине.

Анексија Босне и Херцеговине (1908). Користећи се револуцијом и нередима у Турској, Аустро-Угарска, без питања великих сила и противно одредбама берлинског конгреса, прогласи анексију Босне и Херцеговине 1908 године. То насиље Аустро-Угарске изазвало је неописано огорчење у Србији и Црној Гори. Народни понос био је увређен; осећало се насиље и неправда; стекло се уверење, да се народна слобода не добија мирним путем и отпочело је грозничаво спремање за борбу. У Београду је тада основано и патриотско удружење *Народна одбрана*, која је развила акцију и ван Србије, да припреми народ за одбрану својих националних права.

У то време аустро-угарска влада радила је свим силама, да потпуно угуши југословенски национални покрет. Особито је гонила истакнуте чланове српскохрватске коалиције. Да би коалицију растурио и хрватскохрватску слогу уништио бан *Павао Раух* (1908—1910), син истакнутог маџарона, „нагодбеног” бана Левина Рауха, на основу фалсификованих докумената, оптужи већину српских политичара у Хрватској за велеиздајничке везе са Србијом (Фридјунгов процес 1909). Али

сви непријатељски ударци нису већ могли разбити хрватско-српску слогу, и коалиција је поред свих прогона поново на изборима добила већину, док је Раухова, односно владина странка остала без иједног мандата.

У исто време у Словенији поново оживљује југословенско питање. Југословенска социјалдемократска странка донела је (1909) у Љубљани резолуцију, у којој је нагласила, да Јужни Словени у Аустро-Угарској сматрају за коначни циљ својих народних тежња, потпуно национално и политичко уједињење свих Јужних Словена, без обзира на разлике имена, вере, писма и језичних дијалеката.

Срећно свршени балкански рат и слом Турске знатно су појачали југословенску мисао код свих делова нашег народа и дали наду на скоро и потпуно ослобођење и уједињење.

Балкански рат и слом Турске (1912—1913). Стање хришћана у Турској није се побољшало ни после младотурске револуције. Реформе које су биле извршене у државној управи, нису биле довољне да поврате ред и законитост у царевини. Осим тога младотурци су истакли начело: османлијско царство Османлијама, и почели су, затварањем хришћанских школа, насилним турчењем и убијањем, уништавати све што није турско.

Сл. 61. — Војвода Р. Путник.

Балканске хришћанске државе нису могле мирно гледати страдање својих сународника у Турској и почеле су живо радити на међусобном зближењу и заједничкој акцији против Турске. У лето 1912 године, дефинитивно је склопљен *балкански савез*, у који су ступиле све четири балканске државе: Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка. Истичући начело: Балкан балканским народима, савезнице нису тражиле ни-

какво посредовање великих сила, већ су саме затражиле од Турске, да побољша стање својих хришћанских поданика и да им обезбеди живот, а када је Турска одбила њихове захтеве савезнице јој објаве рат. У рат је прво ступила Црна Гора, а одмах за њом и остале савезне државе.

Главна турска војска, упућена против Србије, у крвавој дводневној бици на Куманову била је потпуно потучена. Изненађени неочекиваним поразом Турци су у највећем нeredу побегли к југу остављајући топове, муницију, комору и другу

Сл. 62. — Јанко Вукотић.

ратну спрему. Битка на Куманову показала је војну снагу Србије и несаломљиву моралну јачину њене војске, која је под мудрим вођством *војводе Радомира Путника* потукла још Турке код Прилепа и код Битоља и за кратко време ослободила сву Јужну Србију, па преко Арбаније избила на Јадранско Море код Драча.

Црна Гора иако довољно неспремна, показала је знатан успех. Источни одред њене војске, под командом генерала *Јанка Вукотића*, заузео је одмах после објаве рата: Беране, Бијело Поље, Пећ и Ђаковицу, па је под врло тешким условима, по великом снегу и страшној зими, прешао планину Богићевицу и напао на Скадар, који је био опседнут од Приморског и Зетског одреда. Али је Скадар неколико месеци упорно и храбро бранио *Есад-паша*.

Грчка и Бугарска су такође успешно ратовале. Грци су заузели Епир и велики део Македоније са Солуном, победили су турску флоту и освојили острво Крит. Бугари су потукли Турке код Лиле-Бургаса и Лозенграда и опсели су Једрене, али га нису могли заузети. Србија је тада послала Бугарској

у помоћ две дивизије своје војске и сву тешку артиљерију те се Једрене после дуже опсаде предаде савезничкој војсци. У то време се и Скадар после многобројних крвавих јуриша на његова тешко приступачна утврђења: Тарабош, Брдицу, Бардањолт и др., предао Црној Гори, те се рат завршио потпуним поразом Турске.

Лондонски мир 1913. После пада Једрена и Скадра Турска, која је држала још само Цариград и његову околину с утврђењем Чаталце, затражила је мир. Посредовањем великих сила мир је закључен у Лондону, и по њему је Турској остао само Цариград и део Тракије, до линије Енос-Мидија. Али Аустрија, изненађена и огорчена успесима Србије и Црне Горе, чије је проширење и гранично спајање кварило њене политичке рачуне, успела је, потпомогнута Италијом, да се Србији не дозволи излаз на Јадранско Море и да се Црној Гори одузме крвљу заливени Скадар, те да се преда новоствореној Арбанији.

Нелојалност и пораз Бугарске. Одмах после лондонскога мира дошло је због нелојалности Бугарске до разлома балканскога савеза. Иако није дала војничку снагу, која се од ње очекивала, нити као савезница извршила предвиђени ратни план, него још добила помоћ од Србије, Бугарска је тражила за себе велики део Јужне Србије и Македоније, на што Србија и Грчка нису могле пристати. Тајно потстицана од Аустрије, која је свим силама радила, да ослаби Србију и растури балкански савез, Бугарска није хтела примити ни пресуду рускога цара, као што је уговором било предвиђено, већ је изненада и без објаве рата напала Србију, мислећи, да ће је лако победити. Србија, помогнута од Црне Горе и Грчке, примила је наметнути рат и бугарска војска у крвавој борби на *Брегалници* била је потпуно потучена. Њеним поразом користила се Румунија и Турска. Румунија је заузела Добруцу, а Турци су повратили Једрене с околином. Бугарска је тражила мир, који је закључен у Букурешту крајем јула 1913 године. Србија и Грчка задржале су своје од Турака ослобођене земље, а Бугарска је изгубила Добруцу и Једрене с околином.

(1913)

СВЕТСКИ РАТ И УЈЕДИЊЕЊЕ ЈУГОСЛОВЕНА

Тројни савез и тројни споразум. После победе над Француском и свога коначног уједињења (1871) Немачка је обратила нарочиту пажњу уздизању и јачању своје војске и војне спреме. Она је хтела не само да се обезбеди од француског реванша, него и да постигне пуну превласт у свету. То се почело све јасније испољавати када је дошао на престо *цар Виљем II* (1888—1918). Да би нашла пијаце за огромни вишак својих индустријских производа, а истовремено добила и извор за сировине, Немачка је свим силама радила да прошири своје колонијално царство и уздигне поморску силу. Ради успешнијег постизавања својих циљева она је приступила склапању војних савеза. Прво је склопила савез с Аустријом (1879), а потом с Италијом (1882), која је због супарништва с Француском у колонисању северне Африке пришла Немачкој и Аустрији.

Угрожене немачким империјализмом приближиле су се Француска и Русија и склопиле међусобни савез (1894). Енглеска је, обезбеђена на својим острвима, испрва стајала по страни, али када је видела да јој Немачка постаје све опаснији такмац у индустрији, трговини и поморству, споразумела се с Француском (1904), а потом и са Русијом (1907) у дотадашњим спорним питањима. На тај начин, наспрам тројног савеза: Немачке, Аустрије и Италије, створен је тројни споразум: Француске, Русије и Енглеске. Али тежње Аустрије да загосподари Балканом и Средоземним Морем удаљавале су постепено Италију од централних сила и она је гледала да обезбеди своје интересе додиром с члановима тројног споразума. Немачка тежња за продирањем на исток (*Drang nach Osten*) постајала је све отворенија. Међу европским силама развијало се све јаче међусобно неповерење и сукобљавање интереса. Рат је био неизбежан. Настало је опште грозничаво оружање како на копну тако и на мору. Тражио се само повод, па да отпочне ужасно светско крвопролиће. И повод је дала Аустро-Угарска својим нападом на Србију.

Напад Аустро-Угарске на Србију. Аустро-Угарска је била запрепашћена великим проширењем Србије и њеним граничним спајањем с Црном Гором. Она је у Србији гледала не само препреке за своје продирање на Балкан, но и јаки привлачни центар за све Јужне Словене. Зато је бечка влада решила, да пошто пото војнички сломи Србију и тражила је само повод, да изврши своје паклене намере.

У лето 1914 г. Аустро-Угарска је приредила у крајевима Босне према Србији велике војне маневре. Тиме је хтела да покаже своју велику војну снагу и да Босни и Херцеговини убије сваку наду на ослобођење и уједињење са Србијом и Црном Гором. На те маневре дошао је и наследник аустроугарског престола *Фрања Фердинанд*, главни проповедник рата против Србије. Ругајући се југословенској видовданској идеји, он је одредио баш Видовдан за свој свечани улазак у Сарајево. Али Видовдан је дао нове Обилиће. Неколико босанско-хрцеговачких младих и одушевљених националиста створили су заверу, и један од њих, *Гаврило Принцип*, још несвршени гимназиста, убио је револверским метком Фрању Фердинанда, усред Сарајева на очиглед све његове војске и полиције, показујући да је идеја за националну слободу јача од ма какве силе.

Да би нашла повод за рат Аустро-Угарска је за убиство свога престолонаследника окривила Србију и ултиматумом преко свога посланика у Београду поставила јој такве понижавајуће захтеве, за које је и сама била уверена да их је немогуће примити. Желећи да избегне опасност и да скине са себе одговорност Србија је примила многе тешке услове, али је ипак за неке морала дати негативан одговор, јер примити све аустро-угарске захтеве значило је одрећи се своје самосталности и независности. Одмах пошто је примио одговор аустро-угарски посланик напустио је Београд, а после два дана *Аустро-Угарска објавила је Србији рат, 28 јула 1914 године.* Ово насиље према Србији и освајачке намере Аустро-Угарске, иза које је стајала за рат потпуно спремна Немачка, изазвало је негодовање осталих великих сила. Русија, да би заштитила Србију, почела је мобилисати своју војску, нашто Немачка од-

мах објави рат Русији и њеној савезници Француској надајући се да ће добити потпуну превласт у свету. Тада су се створила два противничка табора, на једној страни: Аустро-Угарска, Немачка и Турска, којима после годину дана приђе и Бугарска, а на другој страни: Србија и Црна Гора, Русија, Француска, Енглеска, Белгија и Јапан, којим у току рата приђе Италија, Румунија и Америка.

Још пре објаве рата почели су страшни прогони нашег народа у Аустро-Угарској, нарочито у Босни и Херцеговини. Прогоњени су, интернирани, затварани и вешани сви они, који су национално осећали и који нису хтели бити слуге аустро-угарских власти. Требало је потпуно затрети југословенску мисао која се после успеха Србије и Црне Горе у борби с Турском, била јавила новом снагом.

Одбрана Србије и Црне Горе. Врховну команду над војском противу Србије Аустро-Угарска је поверила тадашњем босанском поглавару, *генералу Поћореку*. Његова војска је била многобројна, одморна и потпуно спремна. Опијена олошћу она је поход противу заморене и истрошене Србије сматрала као једну обичну војничку шетњу. Претпостављајући да Србија очекује главни напад са севера, из Срема на Београд, Поћорек је с главном силом ударио из Босне, преко Дрине и продро у Мачву, ужасно пустошећи и убијајући све што се није могло склонити. Али га је *војвода Степан Степановић* дочекао и у великој *шестодневној бици на Јадру и Церу* потпуно потукао. Повлачећи се после пораза на Церу журно натраг преко Дрине, непријатељ је оставио педесет топова и 4500 заробљеника.

Ускоро после пораза у Мачви, Поћорек је предузео други напад на Србију, са још јачом војском и новом спремом и топовима. Опасност је била много већа него пре. Србија није имала топовске муниције и њена војска, после херојске борбе на *Гучеву, Мачковом Камену и Црном Врху*, морала се повлачити и непријатељ је продро до Рудника. Тада је пао и Београд, на који су аустро-угарске трупе од почетка рата безуспешно нападале. Када је Србија преко Солуна добила од савезника топовску муницију, стари краљ Петар је дошао

у ров међу војнике, да личним примером покаже, како се мре за отаџбину. Његова појава међу војницима дубоко је дирнула све и уздигла поколебани дух у војсци, те је с новим полетом и самопоуздањем напала непријатеља. *Војвода Живојин Мишић* с Првом армијом, пробио је непријатељски фронт на *Суворору* и за осам дана Поћорекова војска била је поново потпуно протерана из Србије, пошто је оставила преко 30.000 заробљеника, стотину двадесет топова и огроман други ратни материјал.

Црна Гора је такође одбила све непријатељске нападе и њена војска је продрла у Босну до пред Сарајево.

За то време водиле су се огорчене борбе на руском и француском фронту, између наших савезника и непријатеља. Руска војска од преко два милиона војника („руски ваљак“) под командом *великог кнеза Николаја Николајевића*, сломила је непријатељски фронт и провалила у источну Пруску, Галицију и Буковину. Али су Немци, захваљујући својој савршеној железничкој мрежи, пребацили своје трупе са западног фронта на исток, и генерал *Хинденбург* потуче руску војску код *Таненберга* и *Мазурских Језера*, те је примора на узмицање.

Сл. 63. — Војвода Ст. Степановић.

Југословенски одбор. Године 1915, док су Србија и Црна Гора водиле огорчену борбу с надмоћнијим непријатељем, организован је у Лондону Југословенски одбор, од југословенских политичара и јавних радника с подручја Аустро-Угарске, који су се у почетку рата нашли на страни, или су успели, да по објави рата пређу границу. Под претседништвом *Анте Трумби-* Историја Југословена, II

ћа, Југословенски одбор је развио акцију, да упозна наше савезнике и цео културни свет, о тежњи свих Срба, Хрвата и Словенаца у Аустро-Угарској, да се потпуно ослободе и уједине са осталом својом браћом из Србије и Црне Горе у једну слободну и независну југословенску државу.

После пада Србије и Црне Горе Југословенски одбор је на том делу радио истрајно, и сагласно с владом краљевине Србије.

У Југословенском одбору активно је сарађивао и наш највећи уметник, славни вајар *Иван Мештровић*. За време светског рата Мештровић је живео у Лондону, Паризу, Риму и Женеви. Он је свуда и речју и делом радио на ослобођењу своје домовине и на уједињењу свога народа. У Лондону је Мештровић за време рата приредио осам изложба својих уметничких радова, којим је упознао културни свет о способностима и генију наше расе, која у интересу опште човечанске културе, не би смела остати поробљена и неуједињена.

Међу многобројним Мештровићевим радовима, који га класирају међу највеће светске уметнике, истиче се *Видовдански храм*. Видовдански храм, с историско-симболичним фигурама у њему (Краљевић Марко на Шарцу, Милош Обилић, Срђа Злопоглеђа, Косовка девојка и др.), треба да буде наш национални споменик и пластични приказ наше историје и наше културе.

Пад Србије и Црне Горе. Пошто је руска војска била сузбијена из источне Пруске и заустављено њено напредовање у Карпатима, Немачка и Аустро-Угарска, да би преко Балкана ухватиле везу с Турском и олакшале добављање животних намирница, решиле су, да пошто пото прегазе Србију. Зато је против ње упућен с великом и добро спремном војском *генерал Макензен*, један од најистакнутијих немачких војсковођа. У исто време германофилска бугарска влада и краљ Фердинанд, против воље већине бугарскога народа, издадоше словенску мисао и ставише се на страну Аустро-Угарске и Немачке. Нападнута са свих страна, истрошена и остављена без обећане помоћи савезника, који још нису били довољно

схватили значај балканскога бојишта, Србија се није могла одржати. Њена војска и поред херојског отпора морала је отступати и крајем новембра 1915 године, непријатељ је заузео целу Србију. Стари краљ Петар с многобројним избеглицама и остацима своје војске, повлачио се преко непроходних арбанских планина к Јадранском Мору. Призори су били страшни: отступало се нико није знао куда, а глад, страховита зима, лед и снег сатирали су немилосрдно. Многи од оних, који су се спасли испред непријатеља, скапавали су од глади и зиме у арбанским гудурама, или су побијени и опљачкани од дивљих Арнаута, пре но што су стигли на јадранску обалу.

Црна Гора је тада још држала своје границе. Њена „*Санџачка војска*“, која је у току рата држала везу са Србијом, под командом генерала Јанка Вукотића, узастопним борбама од Јавора и реке Рашке до Мојковца, спречила је непријатеља у намери, да наглим продирањем кроз Санџак пресече отступницу војсци и народу из Србије. Напоследку у крвавој тродневној *борби на Мојковцу* (25—27 децембра 1915 године) „*Санџачка војска*“ је потукла два пута јачу непријатељску војску, под командом *генерала Кевеша*, и приморала је на узмицање. Али победа на Мојковцу била је узалудна, јер у то време падају непријатељу у руке Ловћен и Цетиње, чији је пад учинио поражавајући утисак на сву осталу војску, која је још држала своје положаје. Даља одбрана била је немогућа. Требало је отступати са Србијом. Али Врховна команда и Влада нису се умеле снаћи. Краљ Никола је отишао из земље, а војска, којој је пресечена отступница, доведена је у безизлазан положај и без даљег отпора пала је непријатељу у руке, током јануара 1916 године.

И Србија и Црна Гора биле су сломљене и прегажене. Али Србија је и даље наставила борбу. Њена Влада, Врховна команда и Народна скупштина, с много грађана и оним делом војске, који је поред свих патњи и невоља стигао до Јадранскога Мора, спасене су. Савезничким лађама избегли грађани отишли су у Француску и друге пријатељске земље, а Влада, Народна скупштина и војска смештене су на острво Крф, које су посели Французи. На тај начин Србија је продужила свој

живот у иностранству и, помогнута од савезника, наставила је с непријатељем борбу до краја. После краћег одмора на Крфу, она је реорганизовала и наоружала остатке своје војске, обновила борбене јединице и упутила их на солунски фронт, где су већ у лето 1916 године заузеле место поред савезничких трупа.

Солунски фронт. Одмах у почетку рата, Енглеска и Француска су покушале да заузму Дарданеле и Цариград, те да створе непосредну везу с Русијом, али је тај њихов покушај остао без успеха. После пада Србије, савезнице су напустиле узалудну борбу око Дарданела, па су приморале Грчку да прекине дотадашњу своју неутралност и створиле су у јужној Македонији, испред Солуна, одбранбени фронт под командом француског генерала Сараја. Солунски фронт имао је задатак, да спречи даље продирање непријатеља и да служи као база за борбу против Бугара и Немаца на Балкану.

Сл. 64. — Војвода Ж. Мишић.

После доласка наше војске с Крфа и ступања Румуније у рат, у лето 1916 године, генерал Сарај, иако без довољно војне снаге, отпочео је акцију против непријатеља, да би тим олакшао напредовање Румуније. Наше трупе напале су на непријатељске положаје испред Битоља и, после двадесетодневне борбе и великих губитака, заузеле су врло јако и тешко приступачно бугарско утврђење *Кајмакчалан* и ослободиле Битољ. Али због неуспеха Румуније и због револуције која је избила у Русији, с пролећа 1917 године, даља акција на солунском фронту морала је бити обустављена. Русија је због несрећних унутрашњих прилика била приморана да закључи с Немачком врло неповољан мир у Брест-Литовску (3 марта 1918) и да напусти даље ратовање.

Пробој солунског фронта. У лето 1918 године отпочела је на западном фронту велика савезничка офанзива, под врховном командом француског маршала Фоша. Јака немачка утврђења била су проломљена и непријатељ је почео узмицати на свима линијама. У вези с борбама на западу, предузета је, почетком септембра, велика офанзива и на солунском фронту, под командом француског генерала Франше Д'Епера. Војна снага на солунском фронту била је знатно појачана, довођењем нових савезничких трупа и добровољцима из свих наших крајева, који су као радници из Америке, или као заробљени аустро-угарски војници понудили свој живот и своје услуге отаџбини. Наша војска, под командом тадашњег престолонаследника и регента, а доцнијег нашег краља Александра I и прослављених војвода Живојина Мишића, Степе Степановића и Петра Бојовића, помогнута француским и осталим савезничким трупама, после тродневне крваве борбе пробила је бугарски фронт и приморала непријатеља на безредно отступање. Бугарска је после тога клонула, напустила је своје савезнике, положила оружје и молила за мир, а наша војска с неописаним одушевљењем наставила је гоњење немачке војске, и у току месец дана, ослободила је сву Србију и Црну Гору, а потом ушла и у остале југословенске области преко Дрине, Саве и Дунава.

Сл. 65. — Војвода П. Бојовић.

Слом Аустро-Угарске. Одмах после пробоја солунског фронта и пада Бугарске, дошло је до слома Аустро-Угарске. Њена војска напустила је положаје, у држави је настао општи неред, *цар Карло* се одрекао престола, а покорени народи су

прекинули сваку везу с Бечом и прогласили своју слободу. У исто време и Немачка је положила оружје и тиме је крвави светски рат био завршен.

Поред материјалних и моралних губитака, светски рат је коштао човечанство око десет милиона погинулих и преко двадесет милиона умрлих од ратних последица. За међусобно убијање човечанство је у току рата употребило сва могућа средства савремене науке и технике. Борба се водила очајнички и без милосрђа и то свуда: на земљи и под земљом, на води и под водом и у ваздуху.

Нове државе. У светском рату правда је победила. Завојевачке силе Немачка и Аустро-Угарска су сломљене и одузете су им све туђе земље. Сви покорени народи су добили слободу и створили своје државе. На тај начин су у Европи постале нове државе и то: Чехословачка, Пољска, Естонска, Летонска, Литва и Финска.

Од остатака бивше Аустро-Угарске створене су две посебне државе: Аустрија и Мађарска.

Уједињење Југословена. Када је настало потпуно расуло у аустро-угарској војсци, и када су се солунске трупе почеле примицати Дунаву и Сави, основано је у Загребу „*Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба*“, које је узело вођење свих народних послова у своје руке, и 24 новембра прогласило уједињење са Србијом и Црном Гором свих југословенских земаља са територије бивше аустро-угарске монархије. У исто време *Велика народна скупштина у Подгорици*, збацила је с престола краља Николу и његову династију и прогласила уједињење Црне Горе са Србијом и осталим нашим покрајинама.

У народном покрету за уједињење Црне Горе са Србијом важну је улогу играла омладина. Идејни вођа и душа омладине био је *Марко Даковић*, истакнути национални радник и један од најискренијих присталица уједињења.

Коначно уједињење, вековни и највећи идеал југословенских родољуба, *остварено је 1 децембра 1918 године*, када је тадашњи престолонаследник и регент Александар, у име већ оболелог краља Петра, прогласио пред народним претставницима уједињење Србије с осталим југословенским земљама у једну слободну и независну државу.

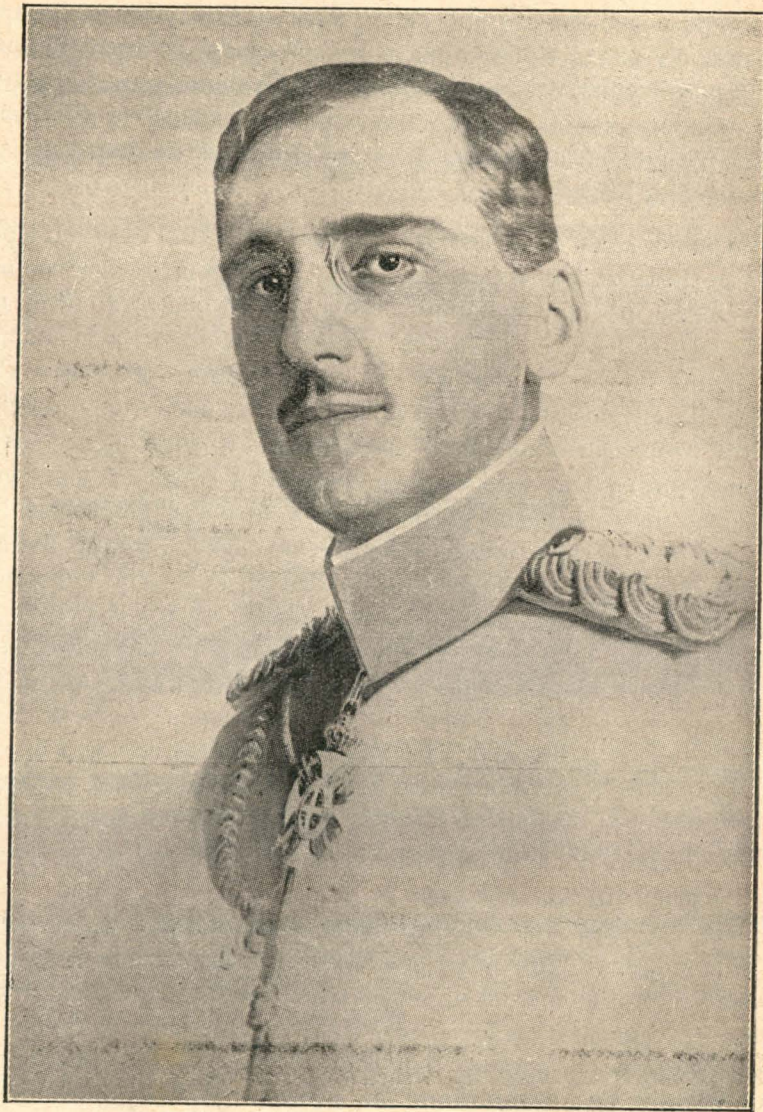
Дан Уједињења, тј. први децембар славимо као највећи државни и народни празник.

Три недеље после прогласа уједињења образована је прва заједничка влада Срба, Хрвата и Словенаца, од претставника сва три племена, под претседништвом Стојана Протића, једног од најистакнутијих првака радикалне странке. На Видовдан 1921 године донесен је и тзв. *Видовдански устав* о уређењу заједничке државе.

Витешки краљ Александар I. Ујединитељ (1921—1934). Краљ Петар Велики Ослободитељ, стар и истрошен дуготрајним и тешким ратним напорима, умро је 16 августа 1921 године, а наследио га је његов син Александар, који је још од 11 јуна 1914 године, као регент, вршио краљевску власт. Сву своју велику енергију краљ Александар I, посветио је сређивању унутрашњих прилика своје земље и обезбеђењу њеног мирног развитка, отклањањем опасности споља. Наше унутрашње прилике после уједињења, па ни после доношења Видовданског устава, нису се развијале онако како су желели и очекивали они југословенски родољуби, којима је народно и државно јединство стајало пре и изнад свега. Размимоилажење између појединих политичких странака у питању државног уређења постајало је све веће, те је тиме ометан и скоро онемогућен миран и правилан ток државног живота. Због тога је краљ Александар I, стојећи одлучно и непоколебљиво на гледишту потпуног и бескомпромисног државног и народног јединства, 6 јануара 1929 године, укинуо Видовдански устав, распустио Народну скупштину и државну власт узео у своје руке. Његовим указом од 3 октобра исте године, нашој држави је дат назив *Краљевина Југославија*, место дотадашњег назива Држава Срба, Хрвата и Словенаца и административно је подељена на девет бановина, образованих, углавном, по сликовима већих река. На челу бановина стоје банови са седиштем у главним бановинским градовима. Београд са Земуном и Панчевом сачињава посебну управну област, под именом: Управа Београда.

У спољној политици краљ Александар је желео и настојавао да уреди односе свога народа са свим суседима на бази

узајамног поверења и поштовања светским ратом створеног стања, потврђеног мировним уговорима. Због тога је био нео-

Сл. 66 — Краљ Александар I

бично цењен и поштован од свих оних, који су били прожети идејом међусобног зближења европских народа и чувања постоје-

ћег мира. У сврху обезбеђења мира у Средњој Европи, где су прилике после светског рата биле најнесређеније, створена је 1921 године *Мала антанта*, тј. савез Југославије, Чехословачке и Румуније, прожетих истим осећањем и руковођених истим тежњама. Захваљујући својој снази и искреном међусобном односу својих чланова, Мала антанта је постала јак чувар мира и важан фактор у међународној политици. Последње две године своје владе и свога живота, краљ Александар је нарочито био посветио раду на обезбеђењу мира на Балкану. Његовим настојањем дошло је 1933 године до тзв. *Балканског пакта*, тј. до савеза између Југославије, Турске и Грчке, а потом и до знатног зближења с Бугарском. Он је желео да пријатељство између нашега народа и Француске, створено за време светскога рата, а потврђено и формалним савезом (1927) заснованим на обостраним интересима, још јаче учврсти. Да би с француским државницима постигао сагласност у свим питањима, која се тичу пуне безбедности наше државе и општег мира у Европи, краљ Александар, почетком октобра 1934 године, кренуо је у Француску. Али 9 октобра пао је у Марсељу као жртва гнусног атентата, погођен револверским мецима из руке једног најамника наших народних и државних непријатеља. Последње његове речи, које је, издишући, као аманет упутио своме народу, биле су: „*Чувајте Југославију*”.

Прослављен као војсковођа у рату, а истакнут као велики и мудар државник у миру, краљ Александар је добио назив: *Витешки Краљ Александар I. Ујединитељ*.

Одмах после смрти Витешког Краља Александра I. Ујединитеља за краља је проглашен његов син и наследник, данашњи наш краљ Петар II, у чије име, пошто је он још непунлетан, државом управља Намесништво од три члана.

САДРЖАЈ

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ ОД ПАДА ЗЕТЕ ДО КАРАБОРЂЕВОГ УСТАНКА (1499—1804)

	Стр.
Стање нашега народа под Турцима	
Опште прилике	3
Турска управа	4
Југословени муслимани	4
Право и суђење	5
Обнова Пећке патријаршије (1557)	6
Просвета и књижевност	7
Школе	8
Архитектура и уметност	9
Порези	10
Хајдуци	11
Сеобе	12
Ускоци	14
Велики турски напади на Средњу Европу	
Битка на Мохачу	14
Цетински сабор 1527	15
Цар Јован Ненад	17
Прва опсада Беча (1529)	18
Никола Јуришић	18
Борба код Сигета и смрт Николе Зринског	19
Унутрашње прилике у Хрватској у доба првих Хабзбурговаца (1527—1740)	
Бан и Сабор	20
Сталежи	21
Порези и трговина	21
Школе и просвета	22
Унутрашње прилике у Словенији до средине XVIII века	
Управа	22
Страно племство	23
Реформација	
Узроци	23
Реформација у Немачкој	24
Реформација у Словенији	25
Реформација у Хрватској	27

	Стр.
Противреформација	
Триденски сабор	27
Противреформација у Шпанији	28
Противреформација у Словенији	29
Противреформација у Хрватској	29
Сељачке буне у Хрватској и Словенији	
Стање сељака	29
Урбари и феудална права	30
Сељачке буне у Словенији	31
Сељачка буна у Хрватској 1572—3.	31
Централистичке тежње Хабзбурговаца	
Циљеви хабзбуршке политике	32
Војна крајина	33
Пораз Турака код Сиска 1593	34
Синан-пашина војна и спаљивање св. Саве	35
Тридесетогодишњи рат (1618—1648)	36
Погибија Петра Зринског и Крсте Франкапана	37
Опадање Турске	
Узроци	40
Друга опсада Беча (1683)	41
Свети савез против Турака	41
Гроф Ђорђе Бранковић	42
Сеоба под патријархом Црнојевићем 1690	42
Карловачки мир 1699	43
Хрватска и угарска прагматична санкција	44
Аустриска управа у северној Србији	45
Млетачка управа у Далмацији	
Продирање Млечића у наше приморје	46
Управа	46
Дубровник	
Дубровник под турском заштитом	47
Опадање Дубровника	49
Крај дубровачке самосталности	50
Ослобођење Црне Горе	
Владика Данило Петровић (1697—1735)	50
Прве везе с Русијом и борбе с Турцима	51
Владика Сава и Василије	53
Шћепан Мали (1766—1773)	54
Дворски и просвећени апсолутизам у Европи	
Теорија о божанском праву владоца	54
Луј XIV (1661—1715)	55
Напредак науке	56
Нова политичка начела	56

	Стр.
Фридрих II (1740—1786)	57
Царица Катарина II (1762—1796)	58
Марија Терезија (1740—1780)	58
Јосиф II (1780—1790)	59
Постанак Сједињених Држава у Америци	
Енглеске колоније	61
Проглас независности и борба с Енглезима	62
Постанак и уређење Сједињених Држава	63
Јачање руског утицаја на Балкану	
Кучук-кајнарџиски мир 1774	63
Руско-аустриски план за деобу Турске (1782)	64
Кочина крајина	65
Владика Петар I (1781—1830)	66
Реформе султана Селима III	67
Француска револуција	
Стари режим у Француској	69
Револуција и пад старог режима	69
ЈУГОСЛОВЕНИ ОД КАРАЂОРЂЕВОГ УСТАНКА ДО УЈЕДИЊЕЊА 1804—1918	
Карађорђево устанак 1804	
Дахијска управа у Београдском пашалуку	72
Припреме за устанак	73
Устанак и борбе с дахијама	74
Остружничка скупштина	75
Мисија Бећир паше и погибија дахија	76
Прва устаничка депутација у Русију	77
Битка на Иванковцу 1805	77
Битка на Мишару и Делиграду 1806	78
Ичков мир	80
Савез устаника с Русијом против Турске	80
Мир у Тилзиту и руско-турски преговори	81
Војни успеси устаника 1809	82
Долазак руске војске у Србију. Бој на Варварину и Лозни- ци 1810	84
Уређење Карађорђево Србије	
Првобитна власт	84
Народна скупштина	85
Управни савет	86
Попечитељство	86
Просвета	87
Пад Карађорђево Србије	
Букурешки мир 1812	89
Ратови 1813 и одлазак Карађорђево из Србије	90

Наполеонова Илирија

Француска управа у Далмацији	93
Илирија	94

Слом Наполеона Бонапарте

Неуспели поход на Русију	96
Наполеонов пад	98
Бечки конгрес	99
Света алијанса	100
Метернихов апсолутизам и буђење мађаризма	101

Обнова Србије

Стање у Србији после угушења Карађорђевог устанка	102
Таковски устанак 1815	103
Обустава непријатељства и погодба између Милоша и Мараши Али-паше	104
Карађорђев повратак у Србију и смрт 1817	106
Грчки устанак 1821	107
Акерманска погодба 1826	108
Руско-турски рат 1828—9	109
Једренски мир 1829	110

Унутрашње уређење Милошеве Србије

Милошев апсолутизам	110
Решење аграрног питања у Србији	111
Школе и просвета	112
Борба за устав	113
Турски устав и одлазак Обреновића из Србије	114

Напредак технике

Примена научних проналазака	115
Пароброди и железнице	115

Рад на духовном јединству Југословена

Народни језик и књижевност	116
Народни препород у Словенији	119
Народни препород у Хрватској. Илирски покрет	121
Народна и маџаронска странка у Хрватској	123
Владика Петар II Његош (1830—1851)	125
Кнез Александар Карађорђевић (1842—1858)	127

Револуционарни покрет 1848 године

Фебруарска револуција у Француској	128
Револуција у хабзбуршким земљама	129
Борба с Мађарима	132
Бахов апсолутизам	134
Друго француско царство	135

Кримски рат

Руски утицај на Порти	135
Кримски рат (1853—6)	135
Србија за време кримског рата	136

Повратак у Србију и друга влада кнеза Милоша и Михаила

Светоандрејска скупштина 1858	136
Друга влада кнеза Милоша	137
Друга влада кнеза Михаила (1860—1868)	138
Припреме за борбу с Турцима и добијање градова	139
Омладински покрет	141

Црна Гора под световном влашћу

Кнез Данило (1851—1860)	142
Краљ Никола I (1860—1918)	144

Штросмајер и Југословенство

Слом бечког апсолутизма	147
Јосип Јурај Штросмајер (1815—1905)	147
Прве политичке странке у Хрватској	150

Југословени под притиском Аустро-Угарске

Преуређење хабзбуршке монархије 1867	151
Светозар Милетић	151
Хрватско-угарска нагодба 1868	152
Кватерникова буна 1871	153
Бан Иван Мажуранић (1873—1880)	153
Куенов режим	154

Словенија после дуализма

Буђење народне и политичке свести	155
Борба против германизма и италијанизма	156

Уједињење Немачке и Трећа Француска република

Уздизање Пруске	157
Француско-пруски рат (1870—1871)	157

Проширење и независност Србије и Црне Горе

Босанско-херцеговачки устанак 1875	158
Рат Србије, Црне Горе и Русије против Турске	159
Санстефански мир и берлински конгрес 1878	160

Борба за уставне и политичке слободе у Србији

Светозар Марковић (1846—1875)	161
Организација политичких странака	162
Тајна конвенција. Проглас краљевине 1882	164
Тимочна буна	164
Уједињење Бугарске	164
Оставка краља Милана	164
Краљ Александар Обреновић (1889—1903)	166

Србија постаје пијемонт Југословена

Краљ Петар (1903—1921)	167
Српскохрватска коалиција	168
Царински рат Аустро-Угарске са Србијом	168
Младотурска револуција 1908	170
Анексија Босне и Херцеговине 1908	170
Балкански рат и слом Турске (1912—1913)	171
Лондонски мир 1913	173
Нелојалност и пораз Бугарске	173

Светски рат и уједињење Југословена

Тројни савез и тројни споразум	174
Напад Аустро-Угарске на Србију	175
Одбрана Србије и Црне Горе	176
Југословенски одбор	177
Пад Србије и Црне Горе	178
Солунски фронт	180
Пробој солунског фронта	181
Слом Аустро-Угарске	181
Уједињење Југословена	182
Нове државе	182
Витечки краљ Александар I Ујединитељ 1921—1934	183

И.В. д.
35286

$$(a-b)(a+b) = a^2 - ab + b^2$$

$$(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2 \quad a^2 - 2ab + b^2$$

$$(a-b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$$

$$(a+b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2 + b^3$$

$$(a-b)^3 = a^3 - 3a^2b$$